

МИКОЛА КРАВЧУК

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
(опорні конспекти)

Тернопіль-2006

Міністерство освіти і науки України
Юридичний факультет ТНЕУ

Кафедра теорії та історії держави і права

К Р А В Ч У К М. В.

**ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
(ОПОРНІ КОНСПЕКТИ)**

Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

Тернопіль
2006

ББК_???

К

Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ Авт.–упоряд. **Кравчук М. В.** – Тернопіль, 2006. – 299 с.

Рецензенти:

В. О. Котюк, професор, кандидат юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Ю. М. Оборотов, професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри теорії держави і права Одеської національної юридичної академії

Лекційний матеріал (опорні конспекти) підготовлений відповідно до курсу “Теорія держави і права” для юридичних факультетів вищих навчальних закладів. У навчальному посібнику враховано всі попередні розробки провідних вчених-юристів країн СНД і своєрідно, у вигляді схем і таблиць, висвітлено основні засади, принципи, нові підходи до найважливіших питань теорії держави і права, подано сутність, загальні поняття, визначення, дефініції основних термінів, порівняльна характеристика різних правових явищ.

Рекомендована для поглибленого вивчення теорії держави і права для всіх, хто цікавиться юриспруденцією.

**Головний редактор Богдан Мельничук,
член Національно спілки письменників України**

Технічний редактор – Валентина Кравчук

Рекомендовано Міністерством освіти і науки як навчальний посібник для студентів ВНЗ, які навчаються за спеціальністю “Правознавство” (Лист № 14/ 18.2 – 2052 від 05. 11. 2002 р.

ISBN_____?????

© Юридичний факультет ТНЕУ
© Кравчук М. В., 2006

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні є всі підстави стверджувати, що Україна, за одинадцять років незалежності, відбулася як держава, але, звичайно, досі існують важливі державно-правові проблеми. Їхнє вирішення, усунення найперше пов'язане з розвитком наукових досліджень у сфері державно-правового будівництва, впровадженням наукових пропозицій та рекомендацій у практичну правотворчу та державотворчу діяльність. За роки незалежності юридична наука інтенсивно формувалася. Багато зусиль було спрямовано на ліквідацію ідеологічних стереотипів, вироблення нових підходів, концепцій, принципів, що базуються на світових стандартах державотворення. Саме час приділити значну увагу підготовці нових якісних підручників та навчальних посібників.

В останнє десятиріччя з'явилося немало навчальних видань з теорії держави і права, що пояснюється демократизацією державного і суспільного життя, можливістю висловити свою оцінку усталених політико-правових ідей. Йдеться не про занепад політичних чи ідеологічних ідеалів, а про закономірний процес неперервного розвитку і вдосконалення юридичної науки і освіти.

Одні видання підготовлені науковими колективами, інші - окремими авторами з різних методологічних позицій і на основі різних підходів до основоположних юридичних понять, категорій, конструкцій. Разом з тим сучасна загальнотеоретична наука слабо просувається в розробці багатьох понять, які відображають державно-правові реалії сьогодення. Цьому не сприяють і процеси комерціалізації, які охопили нині науку в цілому, в тому числі юридичну. Монографічні дослідження стали рідкістю і виконуються лише деякими ентузіастами. У цьому плані нові підручники із загальнотеоретичних дисциплін, в яких відображені позиції тих чи інших вчених з головних теоретичних проблем, дозволяють певним чином заповнити прогалини в дослідницькій роботі.

Навчальна література в наш час – самостійний шлях розвитку юридичної науки, своєрідна реакція на інертність дослідницької наукової думки.

Питання про роль теорії держави і права у вищій юридичній освіті навряд чи можна віднести до дискусійних. Загальновідомо, що теорія держави і права – фундаментальна, вихідна і провідна навчальна юридична дисципліна. Саме теорія держави і права дає найбільш повну уяву про державно-правові явища і процеси, показує закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права. Оволодіння її матеріалом створює надійну теоретичну базу для вивчення галузевих і міжгалузевих базових юридичних наук. Тому чіткий, стислий виклад складних і, найчастіше, спірних положень теорії держави і права – необхідна умова засвоєння понятійно-категоріального апарату юриспруденції. Саме таке

завдання ставив перед собою автор при підготовці цього навчального посібника.

Власне, з метою сприяння у вивченні програмного матеріалу та отриманню впорядкованих знань з теорії держави і права студентами вищих юридичних навчальних закладів, для вдосконалення свого професійного рівня, допомоги у систематизації уявлень про дану базову дисципліну, у підвищенні правосвідомості та правової культури всіх громадян, підготовлений і виданий навчальний посібник “Теорія держави і права (опорні конспекти)”.

Розкриваючи сучасну концепцію теорії держави і права, автор спирається на розробки як сучасних правників, так і юристів, корифеїв теорії держави і права, як на досягнення вітчизняної, так і зарубіжної правової науки, намагаючись подати найширший спектр державно-правових вчень. На думку автора це має сприяти творчому усвідомленню студентами інформації про відсутність єдиних, уніфікованих підходів до оцінки тих чи інших явищ державно-правової дійсності, допоможе знайти найбільш сприйнятливую і аргументовану позицію.

Структурно навчальне видання побудовано у формі схем та таблиць, що надає зручності у використанні та кращому опануванні викладеного навчального матеріалу, розумінні та засвоєнні базових концепцій юридичної науки. Посібник містить чіткі визначення і дозволяє зосередити увагу на основних наукових категоріях. Він більш наочно відображає складну матерію предмету теорії держави і права та допоможе у короткій термін якісно засвоїти і конкретизувати знання основних положень з теорії держави і права, набутих в процесі вивчення дисципліни. У публікації, для більш глибокого і всебічного вивчення предмету, рекомендований перелік необхідної навчальної, наукової загальнотеоретичної літератури та нормативного матеріалу.

Навчальний посібник розрахований не тільки на студентів вищих юридичних навчальних закладів, але й на абітурієнтів, студентів неюридичних спеціальностей, а також буде цікавим і корисним для всіх, хто вивчає питання теорії держави і права.

У ході підготовки навчального посібника використані наукові праці відомих вчених: С. С. Алексєєва, М. О. Баймуратова, О. М. Бандурки, О. Б. Венгерова, О. Ф. Вишневського, Рене Давида, В. Н. Дмитрука, С. Н. Єгорова, Т. В. Кашаніної, Д. А. Керімова, С. В. Ківалова, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, С. О. Комарова, В. В. Копейчикова, О. Л. Копиленко, В. О. Котюка, В. С. Кульчицького, В. В. Лазарева, О. В. Малька, М. М. Марченка, М. І. Матузова, Р. Т. Міхаєва, Л. О. Морозової, П. П. Недбайла, В. С. Нерсисянца, Ю. М. Оборотова, О. О. Погрібного, П. М. Рабіновича, С. Г. Рябова,

В. М. Сирих, О. Ф. Скакун, Л. І. Спідідонова, О. В. Сурілова, Б. Й. Тищика,
Є. О. Харитонова, В. Н. Хропанюка, О. О. Шевченко, Ю. С. Шемшученка,
О. Ф. Черданцева, В. О. Четверніна, О. Н. Ярмиша та ін.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 1

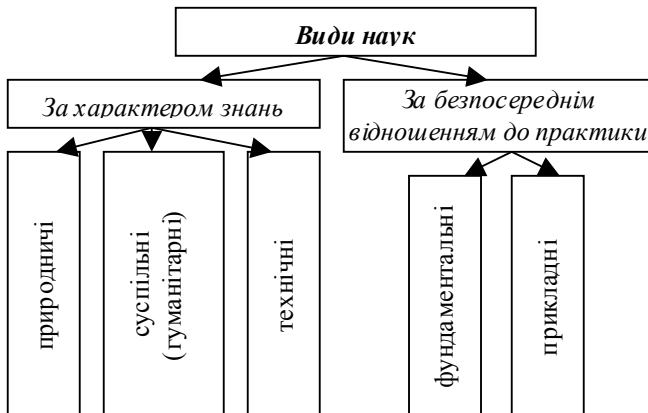
Загальнотеоретична характеристика правознавства як юридичної науки. Поняття, предмет, функції і структура юридичної науки

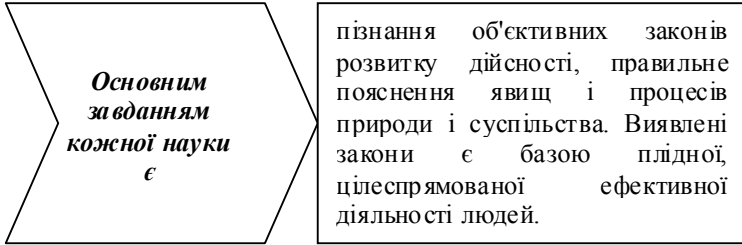
1. Правознавство як наука, поняття, предмет.
2. Функції правознавства.
3. Система правових наук.
4. Методи дослідження державно-правових явищ.

є однією із форм суспільної свідомості, яка охоплює різні погляди, ідеї, теорії розвитку природи і суспільства. Вона в цілому визначається суспільним буттям, умовами і потребами матеріального і духовного розвитку людства.

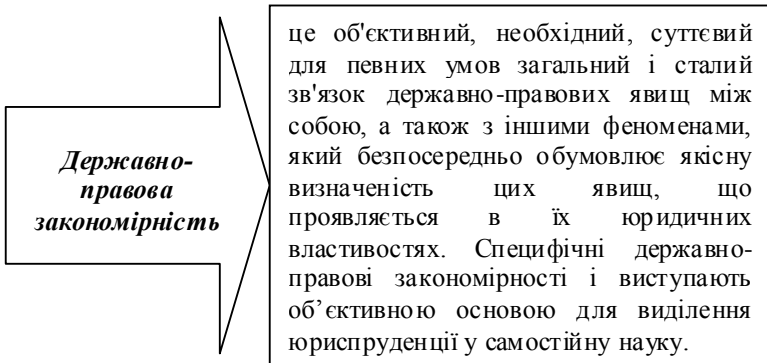
Наука

це система достовірних знань про об'єктивні закони розвитку природи і суспільства, які були набуті в ході розвитку цивілізації.

Правознавство – це галузь спеціальних суспільних знань, у межах і за допомогою яких здійснюється теоретико-прикладне освоєння державно-правової дійсності.

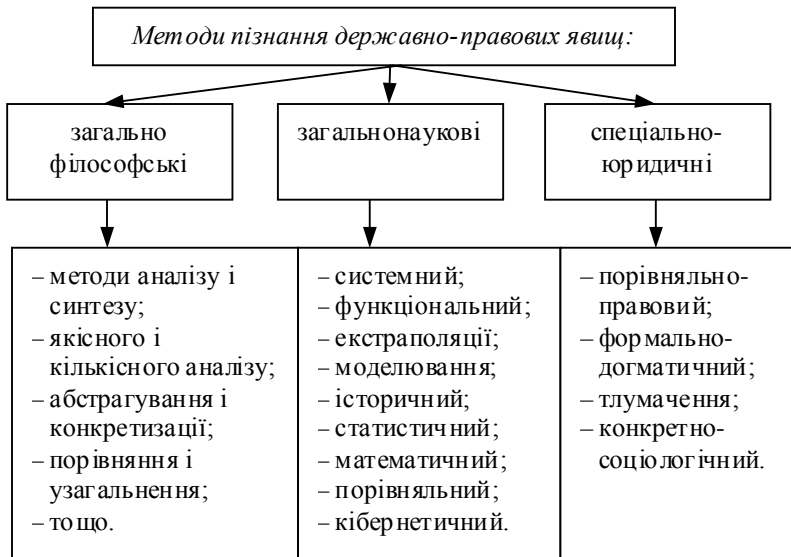
**Функції
правознавства**

це основні напрямки його впливу на соціальні явища, насамперед на право і державу, на суспільні відносини, на формування й розвиток особи, громадянського суспільства

загальнотеоретичні юридичні науки	галузеві і міжгалузеві базові юридичні науки	спеціально-прикладні юридичні науки
<ul style="list-style-type: none"> – теорія держави і права; – юридична деонтологія; – історія держави і права України; – історія держави і права зарубіжних країн; – філософія права; – соціологія права; – історія політичних і правових вчень; – історія політичної та правової думки в Україні; – та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> – конституційне право; – цивільне право; – кримінальне право; – фінансове право; – господарське право; – земельне право; – житлове право; – трудове право; – адміністративне право; – сімейне право; – екологічне право; – цивільно-процесуальне право; – кримінально-процесуальне право; – міжнародне право; – тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> – судова медицина; – криміналістика; – кримінологія; – судова психіатрія; – трасологія; – судова бухгалтерія; – судова статистика; – правова психологія; – тощо.

Загальна характеристика деяких методів:	
<i>Аналіз</i>	Розподіл складного теоретичного матеріалу про державу і право на складові частини і дослідження його частинами.
<i>Синтез</i>	Вивчення державно-правових питань шляхом їх об'єднання і розгляду як одного цілого.
<i>Системний метод</i>	Сприйняття досліджуваного матеріалу як єдиної системи, виявлення і вивчення можливих зв'язків в досліджуваній системі.
<i>Функціональний метод</i>	Визначення функцій різних державно-правових явищ, механізмів їх взаємовпливу.
<i>Статистичний метод</i>	Використовується при дослідженні державно-правових питань з точки зору кількісних показників на основі статистичної інформації.

<i>Кібернетичний метод</i>	Вивчення держави і права з використанням сучасних технічних досягнень, комп'ютерних програм тощо.
<i>Порівняльно-правовий метод</i>	Здійснюється співставлення законів, інших нормативно-правових актів, правових систем в цілому, визначення загальних закономірностей і особливостей.
<i>Формально-догматичний метод</i>	Застосовують при вивченні основних понять юриспруденції: даються визначення; тлумачення їх змісту, їх класифікація, вичленення їх ознак, здійснюється інше їх дослідження.
<i>Конкретно-соціологічний метод</i>	З'ясування думки суспільства з питань держави і права: тестування, телефонні опитування тощо.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 2

Загальне поняття, предмет, методологія та функції теорії держави і права, їх практична значущість

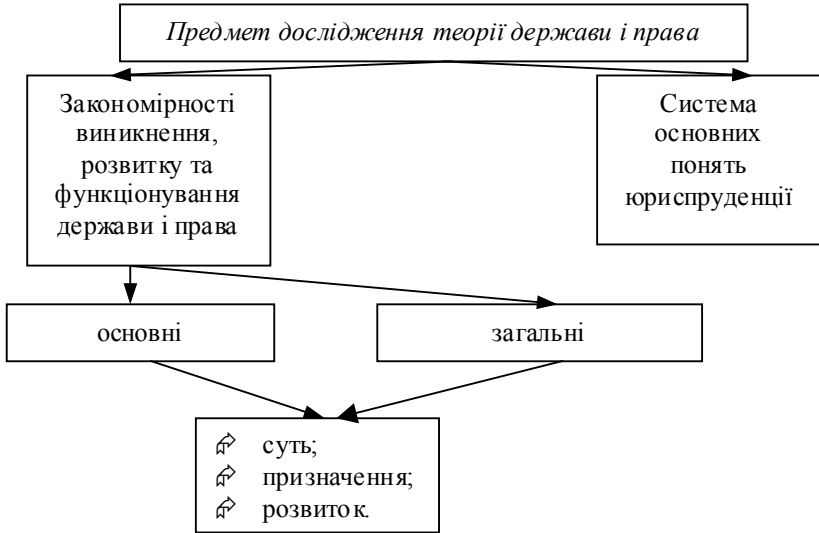
1. Поняття та предмет теорії держави і права.
2. Методологія юридичної науки.
3. Структура та функції теорії держави і права.
4. Взаємозв'язок теорії держави і права з іншими юридичними навчальними дисциплінами.

Теорія держави і права – це наука про основні та загальні закономірності виникнення, розвитку й функціонування держави і права. Це така система загальнотеоретичних знань про державно-правову дійсність, що відображається в свідомості людини і як юридична наука вивчає державно-правові явища, їх соціально-політичні цілі, механізм державно-правового регулювання суспільних відносин у тенденціях його виникнення, розвитку і призначення.

Предмет теорії держави і права

система загальних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування державно-правових явищ, аналіз їх сутностей і соціального призначення в державно-правовій надбудові суспільства

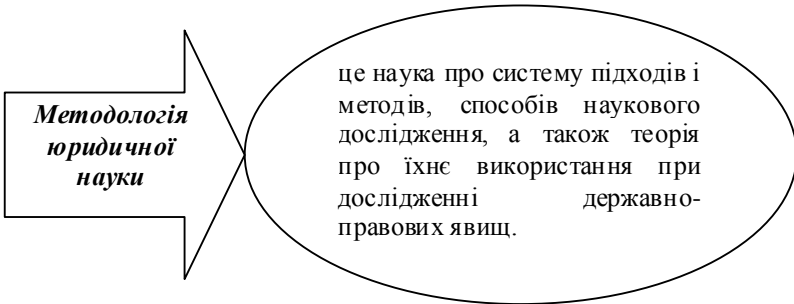
5.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 3

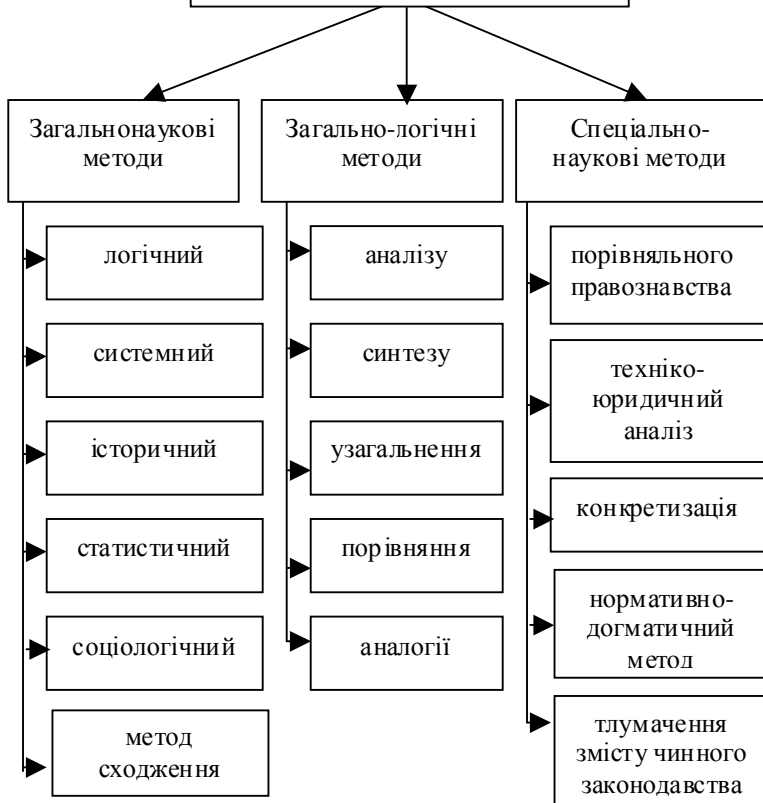
Методологія дослідження держави і права

1. Поняття та значення сучасної методології досліджень державно-правових явищ.
2. Класифікація методів пізнання державно-правових явищ.
3. Методи пізнання загальної теорії держави і права.
4. Принципи загальнотеоретичного дослідження держави і права.

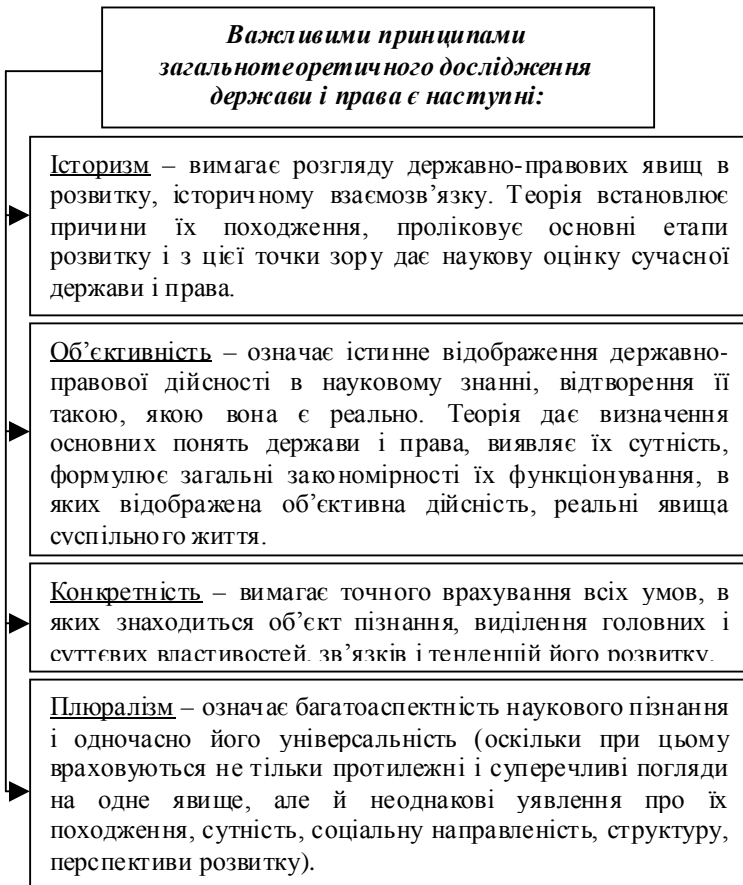

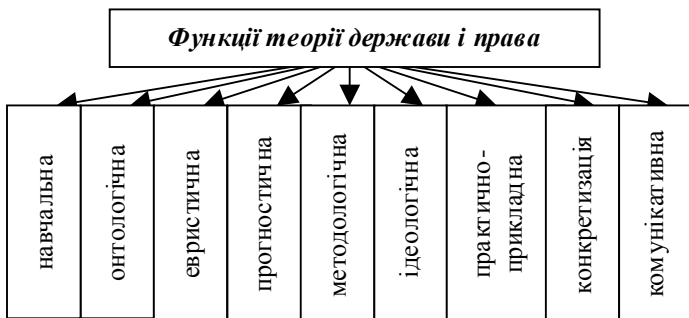
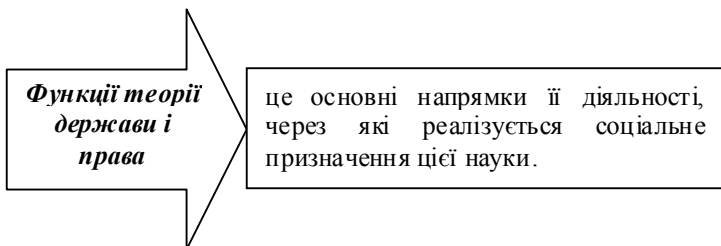
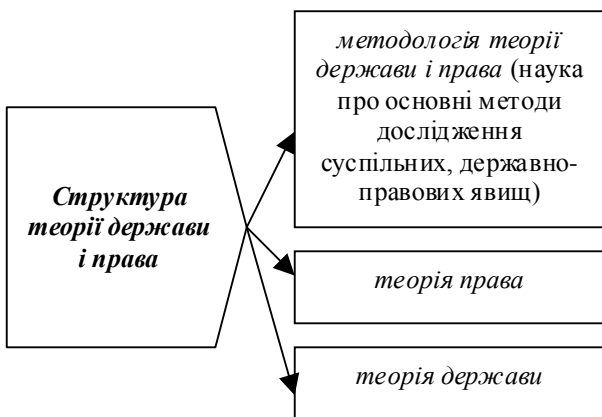
Методи теорії держави і права – це сукупність прийомів, способів і операцій практичного засвоєння дійсності, які виражають вихідні позиції й підходи до досліджуваних явищ, за допомогою яких здійснюється пізнання державно-правових явищ

Методи теорії держави і права:

Функції теорії держави і права:

Ідеологічна функція – органічно пов'язана із самою природою теоретичного мислення, кінцевим результатом якого є народження ідеї. Ідеологія (idea – грец. “поняття”, “уявлення”) та ідеологічна функція теорії характеризує світоглядну сторону. Ідеологічна функція сприяє визнанню значимої і дедалі зростаючої ролі держави і права у соціально-політичному та культурному житті країни. Вона дає можливість визначити вагомість правової свідомості, правової культури різних суб'єктів суспільного життя, вільного вибору ними усвідомленої поведінки на основі суб'єктивних прав і обов'язків.

Евристична функція – аналітичний підхід розглядати по – новому не лише сучасність, не тільки передбачати майбутнє, але й оцінювати минуле (евристика – мистецтво віднаходити істину). Теорія держави і права володіє системою прийомів, методичних правил дослідження, які дають змогу їй не тільки пізнати, а й відкрити нові закономірності розвитку держави і права, що є особливо важливим у період реформ, соціальних змін, розбудови нових держав.

Системотворча функція – це процес, зумовлений властивостями єдності і диференційованості державно-правової надбудови суспільства.

Комунікативна функція дозволяє вирішити, проблеми наближення юридичної науки до рівня розвитку науки в цілому, оскільки теорія держави і права постійно збагачується за рахунок найновіших досягнень деяких галузей знання, пристосовує їх до потреб юридичної науки.

Прогностична функція знаходить вираз у прогнозуванні подальшого розвитку держави і права на основі адекватного відображення його об'єктивних закономірностей. З грецької термін перекладається як “передбачення” на основі певних даних. У теорії держави і права такими даними можуть бути нові розроблені теорії, доведені нею факти, зібрані статистичні

матеріали. На теорію покладають відповідальність за стан справ у юридичній науці. Вона повинна виконувати завдання акумуляції найновіших знань не тільки з юриспруденції, а й суспільних, природничих, технічних. Ця теорія є фільтром згаданих знань для юридичних наук.

Методологічну функцію теорія держави і права виконує як фундаментальна наука щодо галузевих і спеціальних юридичних наук. Метод (з грец. “дослідження”) – це спосіб дослідження державно-правових явищ, планомірний шлях наукового пізнання і встановлення істини. Дефініції та концепції загальної теорії держава і права слугують своєрідною базою для інших юридичних наук.

Онтологічна функція (онтологія – наука про буття – грец.), завдяки якій здійснюється пізнання сутності державно-правових явищ. Це відбувається тому, що теорія держави і права є одним із ефективних напрямків отримання нових знань про державно-правову дійсність, їх накопичення і систематизації, засвоєння і обмін

Навчальна функція полягає в тому, що як навчальна дисципліна вона викладається в більш чи менш популярній формі, спрощеної до рівня можливостей її активного сприйняття особами, що не мають попередньої юридичної підготовки.

Практично-прикладна функція теорії держави і права пов’язана з інтересами кожного юриста реалізувати на практиці варіанти поведінки, визначені теоретично. На основі цієї функції теорія держави і права виступає як знаряддя перетворення, реформування реальних процесів і явищ державно-правової дійсності. Ця функція знаходить своє застосування при вирішенні важливих проблем практичного державно-правового життя. Особливо наглядно ми можемо це простежити на прикладах подій кінця XX ст.

Теорія держави і права - це самостійна галузь наукових знань про державу і права. Її роль і місце в системі юридичних наук характеризується тим, що по відношенню до галузевих і спеціально-прикладних вона є наукою:

загальною, яка вивчає закономірності державно-правової дійсності у всіх галузях юридичних знань, основні державно-правові категорії, які розкривають сутність апарату держави і права та є загальними для всієї юридичної науки

узагальнюючою, оскільки її висновки за своєю природою є інтегративними і систематизованими знаннями, що накопичилися окремими юридичними науками

методологічною, тому що науковий інструментарій, система підходів і методів, способів і прийомів наукового дослідження використовуються при вивченні державно-правових явищ і при вирішенні конкретних питань у межах окремих юридичних наук

Так, наприклад, особливий взаємозв'язок існує у теорії держави і права з історією держави і права. Історія держави і права вивчає конкретні державно-правові явища і процеси, які розгортаються у просторі та часі, в різних країнах, у різні епохи. Теорія держави і права узагальнює ці знання, систематизує їх, надаючи їм нову теоретичну якість. Отже, теорія держави і права – це логічне узагальнення конкретно-історичних даних про виникнення, розвиток та функціонування держави і права. Без осмислення конкретних історичних даних, з відривом від них, теорія держави і права стає схоластичною наукою. Тому принцип історизму є одним з основних принципів теорії держави і права. Він означає, що державно-правові явища потрібно вивчати в розвитку, виокремлюючи закономірності, аналізуючи основні етапи і прогножуючи майбутні перспективи.

Держава і право є об'єктами дослідження не тільки суто юридичних наук, їх вивчають і суспільні науки, такі як: соціологія, філософія, історія, політологія тощо. Ці науки вивчають природу держави і права в більш широкому плані, що сприяє кращому їхньому розумінню.

⇒ *соціологія* вивчає державу і право у зв'язку з елементами соціуму,
⇒ *філософія* роз'яснює загальні закономірності суспільного буття і взагалі дає теоретико-методологічний орієнтир для всіх суспільних наук, включаючи юридичні,
⇒ *історія* досліджує конкретні факти державно-правового життя народів, констатує етапи розвитку суспільства, в яких теорія держави і права віднаходить і обґрунтовує закономірності;
⇒ оскільки ядром, центром політичної системи суспільства є держава, то зрозумілою стає близькість теорії держави і права та *політології*;
⇒ держава і право також тісно пов'язані з економічним життям суспільства, звідси зв'язок теорії держави і права з *економічними науками*.

Вивчення теорії держави і права має важливе значення для підготовки юристів високої кваліфікації. Як наука, теорія держави і права ставить за мету: озброїти студентів знаннями про сутність держави і права, висвітлити причини виникнення та закономірності розвитку цих інститутів. Без основного курсу теорії держави і права неможливе засвоєння галузевих юридичних дисциплін. Вона розширює світогляд і тим самим створює підґрунтя існування права.

Будучи фундаментальною, загальнотеоретичною наукою, теорія держави і права є базовою навчальною дисципліною юридичних закладів, яка допомагає підготувати спеціалістів-правників для органів юстиції, судів, прокуратури, органів внутрішніх справ, юридичних служб, приватних підприємств та громадських організацій. Вище зазначене свідчить про те, що теорія держави і права має не тільки теоретичне, а і практичне значення. Тому чіткі, всебічні знання її положень повинні ґрунтовно засвоїти студенти-юристи.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 4

Походження, сутність та основні риси держави

1. Поняття держави, загальна характеристика та основні її визначення.
2. Ознаки, які відрізняють державу від влади первісного суспільства.
3. Основні ознаки держави.
4. Причини та форми виникнення держави.
5. Держава та сучасне громадянське суспільство.

<i>Термін “держава” може мати кілька значень:</i>	
1.	Визначений спосіб організації суспільства, основний елемент політичної системи, порядок створення публічної влади, яка поширюється на все суспільство, виступає від його імені і діє на основі організованого та легітимного примусу.
2.	Сукупність офіційних органів влади (парламент, уряд, суди) з характерною для них структурою, що діють у масштабах усієї країни.
3.	Держава може бути представлена як юридична особа, як своєрідна корпорація, що відрізняється від інших корпорацій лише більшими масштабами.
4.	Суб’єкт міжнародного публічного права – це специфічна юридична особа зі своїми властивими інтересами, носій суверенітету і юридична персоніфікація певного народу (держава–нація) у міжнародних стосунках.
5.	Держава визначається як “живий біологічний механізм”. За цим підходом суспільство ототожнюється з організмом, а держава є основним органом, що забезпечує життєздатність громадян.

<p>Сьогодні у політико-правовій літературі можна віднайти різноманіття понять держави. Неоднозначність розуміння держави, поняття, ідеї розвитку, роль і призначення її, обумовлена в першу чергу складністю цього явища, рівнем розвитку суспільства, відмінним світосприйняттям, свідомістю загалу.</p>	
<p><i>Традиційні визначення держави</i></p>	
	<p><i>Держава</i> – є особливою організацією політичної влади, що існує в соціально неоднорідному суспільстві і забезпечує його єдність, цілісність і безпеку та здійснює управління загальносуспільними справами на основі права з допомогою спеціального механізму.</p>
	<p><i>Держава</i> – це особлива політико-територіальна організація, що володіє суверенітетом, спеціальним апаратом управління і примусу й здатна надавати своїм велінням загальнообов'язкової сили для всього населення країни, яка створюється для керівництва суспільством і виконання загальносуспільних справ.</p>
	<p><i>Держава</i> – це суверенна, політико-територіальна організація суспільства, що наділена владою, яку здійснює державний апарат на основі юридичних норм та забезпечує захист і узгодження суспільних, групових та індивідуальних інтересів при необхідності, опори, застосовуючи примус (проф. О. Скакун).</p>
	<p><i>Держава</i> – це територіальна, суверенна організація політичної влади в неоднорідному суспільстві, що з допомогою законів робить свої веління обов'язковими, забезпечує їх організованим примусом і володіє монополією на збір податків (О. Черданцев).</p>
	<p><i>Держава</i> – це публічно-правова і суверенна організація влади, що забезпечує загальні інтереси всього населення і виступає гарантом прав і свобод особи, громадян”. Тобто термін “держава” може бути використаний у двоякому розумінні: як особлива організація, апарат публічної влади і як державно-організаційна спільність, що розташована на певній території (до другого можна застосувати іншу назву – “країна” (Див. праці В. Протасова).</p>

Всю багатоманітність визначень держави можна об'єднати у декілька груп

Перша група визначень акцентує увагу на публічно-владній природі держави, розглядаючи її як природну форму спілкування, як універсальну організацію суспільства, створену для досягнення загального блага. Населення, що проживає на території держави, представляє собою асоціацію громадян, підкорених владі, пов'язаних загальною метою і обов'язком дотримуватися законів держави.

Друга група уявлень розглядає державу як особливу організацію політичної влади. У цьому випадку увага звертається не на природну схожість інтересів і потреб індивідів, а на їхні відмінності, які необхідно узгоджувати, і на цій основі формулювати загально значимі інтереси і реалізовувати їх через спеціальні органи влади.

Третя група визначень пов'язує розуміння держави з соціальним інститутом, що має ряд ознак, які відрізняють її від інших соціальних інститутів. Основна увага приділяється зовнішньому вигляду держави, структурі органів державної влади. Кількість цих ознак – від трьох до півтора десятка.

Четверта група уявлень акцентує увагу на функціональній характеристиці держави, її ролі в житті суспільства, призначенні держави.

П'ята група визначень характеризує державу в юридичному сенсі, за словами австрійського юриста Г. Кельзена, як "нормативний порядок". У цьому випадку держава розглядається в якості правової організації влади на противагу антиправовій організації населення. Цей ряд визначень розвиває концепцію правової демократичної держави.

Шоста група уявлень виводить визначення держави з процесу її виникнення, пов'язує її генезис чи з божою волею, чи з природними чи соціальними властивостями людини, або з природноокліматичними умовами.

Складність держави як соціального явища обумовила і багатоманітність визначень її поняття. У навчальній юридичній літературі останніх років “**держава**” визначається як:

- ✓ “форма організації політичної влади в суспільстві, яка володіє суверенітетом і здійснює управління суспільством на основі права з допомогою спеціального механізму”;
- ✓ “публічно–правова і суверенна організація влади, що забезпечує загальні інтереси всього населення і виступає гарантом прав і свобод особи, громадян”.

<i>Державна влада (соціально-неоднорідне суспільство)</i>	<i>Влада у первісному соціально однорідному суспільстві</i>
1. Влада виражає і захищає інтереси насамперед керівного (пануючого) класу, його частини або іншої соціальної групи суспільства;	1. Влада виражала і захищала інтереси всіх членів суспільства;
2. Функції влади розподіляються між окремими органами, виникає специфічна структура влади;	2. Влада не поділялася за окремими функціями на певні види;
3. Державна влада поширюється на всіх людей, які перебувають на території, належній їй;	3. Влада поширювалася на всіх членів роду, племені, незалежно від території, на якій вони перебувають;
4. Для утримання державної влади встановлені податки;	4. Населення не оподатковували;
5. Носії влади організаційно відокремлені в певні структури;	5. Носії влади не відокремлювалися за соціальним статусом, професійно від інших членів суспільства;
6. Створює систему права особливих, загальнообов'язкових правил – юридичних норм поведінки.	6. Соціально однорідне суспільство знало тільки соціальні норми поведінки.

Ознаки держави

Держава - це єдина політична організація,
яка

охоплює все населення країни у просторових кордонах. *Територія* – матеріальна основа існування держави. Сама територія не породжує державу. Вона тільки створює простір, у межах котрого держава поширює владу на населення, яке проживає у ній;

має *населення*, яке пов'язане з нею громадянством чи підданством;

має *організацію особливої публічної влади*: держава – це така публічна влада, яка не зливається з суспільством, а стоїть над ним; це система спеціальних професійних органів як єдине ціле, що виконують функції, пов'язані з управлінням суспільними справами; держава формально зовні представляє все суспільство;

є організацією влади, яка має у своєму підпорядкуванні *апарат примусу* (армія, поліція, виправні установи), побудований на правовій основі;

є організацією суверенної влади. *Суверенітет* є політико-юридичним виразом автономії держави (неподільність, недоторканість, незалежність та єдність влади і території);

є організацією влади, фінансову основу діяльності якої становлять *податки*;

має *загальнообов'язкові правила поведінки* (правові норми), які розробляє, приймає і охороняє держава;

має *інші ознаки* – атрибути держави, грошова система і т. п.;

КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ:

Лейстська:

держава визначається як оформлений законами апарат політичної влади. Виникла у Німеччині в другій половині XIX ст. і розвинута Г. Кельзенем. На думку авторів держава влада творить закони, а навпаки. Фактично держава ототожнюється з приписами конституційного кримінального, адміністративного законодавства незалежно від його змісту.

Деспотична:

держава розглядається як організований примус, включаючи насилля. Вона не обмежується свободою підвладних. Деспотична влада не обмежує себе законами.

Соціологічна:

держава – явище соціальне, існує у суспільстві, тісно з ним зв'язана. Існує декілька підходів до соціологічного розуміння держави: по-перше, вона ототожнюється з суспільством. Держава є певним чином організоване суспільство; по-друге, держава відносно самостійна організація, яка не співпадає з суспільством. Держава - це особлива організація, що відповідає на запитання: кому і як воно служить, яка його мета і завдання? На думку авторів, держава не має юридичної природи. Вона не може бути обмежена правом. Право за цією теорією є наказ держави своїм підвладним.

Концепція “держава - соціальний арбітр”:

суспільство неоднорідне і тому на цій основі можуть виникати різні конфлікти. У таких випадках держава виступає як арбітр, вирішуючи конфлікти, вона ліквідує протиріччя у суспільстві. Тут держава виступає як організований примус.

Ліберальний підхід:

держава за цією концепцією “нічний сторож”. Держава не вмішується в економічні і соціальні відносини, не втручається у керівництво економікою і культурою тощо, а тільки встановлює “правила гри” – норми права, охороняє в суспільстві порядок та ін.

Причини виникнення держав

Економічні: перехід від споживчого господарства до виробничого; три великих розподіли праці (виділення скотарства, відокремлення ремесла від землеробства, поява людей, які займалися лише обміном – купців); зростання продуктивності праці й поява надлишкового продукту; можливість експлуатації чужої праці; концентрація засобів праці та запасів товару в окремій сім'ї; внутрішня і родова нерівність, виникнення приватної власності.

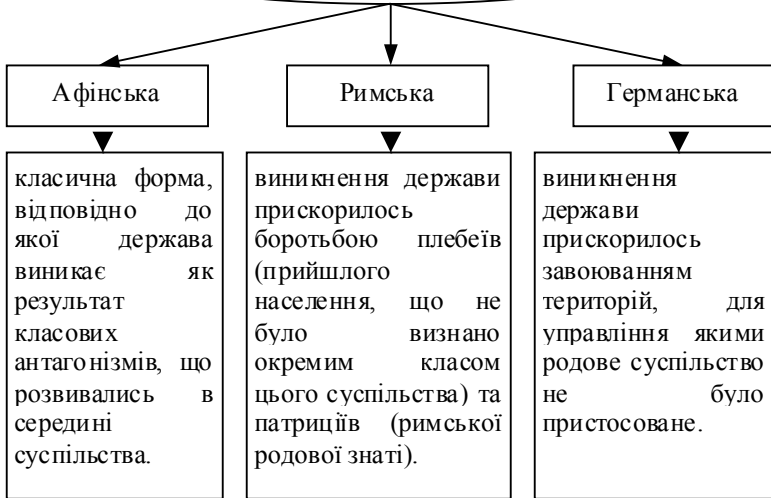
Політичні: неможливість існування соціуму в нових умовах родоплемінної організації; виникнення класів з протилежними інтересами; необхідність в органі, здатному забезпечити функціонування суспільства як цілісного організму; потреба у сильній владі з відокремленим апаратом, що має можливість здійснювати примус.

Соціальні: ліквідація племінного та общинного колективізму, виникнення патріархальної сім'ї; виникнення соціальних протиріч між групами людей; ускладнення процесів соціального регулювання; упорядкування відносин між людьми; необхідність вирішення спорів, що виникають у результаті індивідуалізації суспільства.

Психологічні: заміна єдиної свідомості свідомістю з почуттям вини; розподіл свідомості на права й обов'язки.

Культурні: необхідність управління суспільством більш цивілізованими методами.

Форми виникнення держави:

це суспільство з розвиненими відносинами між його членами, яке не залежить від держави, а лише взаємодіє з нею. Держава втручається в життя суспільства тільки в найважливіших питаннях, визначених законом.

Громадянське суспільство

це спільність вільних, рівноправних людей, які проживають на визначеній території, об'єднаних системою суспільних відносин, що служать основою реалізації їхніх загальних і особистих інтересів, забезпечених державою.

Основні ознаки, які характерні для громадянського суспільства:

. визнання людини, її прав і свобод найвищою суспільною цінністю;

. пріоритет суспільства над державою, котра існує насамперед як регулятор суспільних відносин і гарант здійснення прав особи;

. рівноправність і захищеність усіх форм власності, насамперед приватної;

. подолання відчуження людини від засобів виробництва, знарядь праці та результатів своєї трудової діяльності;

. забезпечення економічної свободи громадян та їхніх об'єднань;

. наявність плюралізму в усіх сферах матеріального і духовного життя;

. надійна й ефективна система соціального захисту кожної людини;

. ідеологічна і політична свобода особистості, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість активного впливу на державну політику.

Правова держава – це політична організація суспільства, в якій право обмежує і підпорядковує собі державну владу, а основні права особи і її соціальна безпека є змістом свободи, закріплену в законах, це підґрунтя громадянського суспільства. Тільки існування розвиненого, стабільного **громадянського суспільства** надає можливість створити правову державу.

Виходячи із можливості існування у громадянському суспільстві різних суперечливих інтересів **ідея держави** проявляється як забезпечення всезагального інтересу, як інституція гарантування й захисту прав людини.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 5

Загальна характеристика теорій походження держави. Теорія сучасної держави

1. Передумови та причини виникнення багатоманітності теорій походження держави.
2. Класичні теорії виникнення держави.
3. Сучасні теорії виникнення держав.

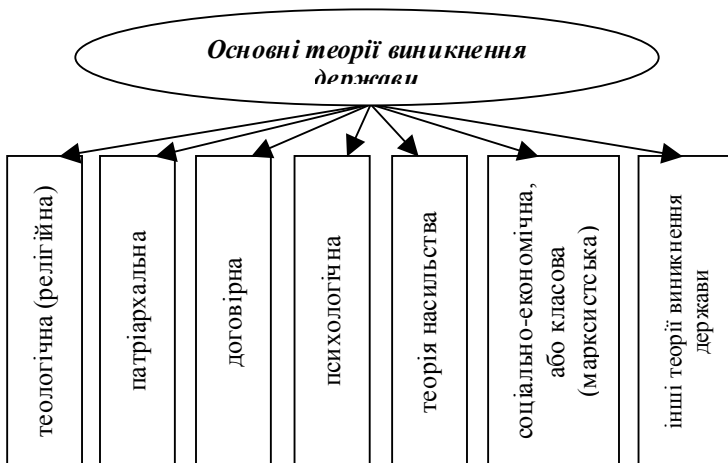
Питання про походження держави нині є дискусійним, проте юридична наука розробила досить широке коло теорій, що по-різному пояснюють її походження. Такий плюралізм думок обумовлений багатьма причинами:

По-перше, вчені, мислителі, засновники теорій виникнення держави, жили в різні історичні епохи і використовували різну базу знань накопичених людством. Сьогоднішня наука безперечно сягнула далеко вперед і ми з позицій сьогодення не повинні зневажливо розглядати їх теорії, тим більше ідеї цих теорій і тепер мають раціональне зерно.

По-друге, обґрунтовуючи процес виникнення держави, вчені у своїх працях використовували матеріал регіонів свого проживання, ігноруючи інші дані.

По-третє, мислителі, захоплюючись досягненнями інших наук часто їх результати застосовували до суспільних наук, що призводило до виникнення нових поглядів на процес походження держави, хоч як правило вони були односторонні.

По-четверте, необхідно врахувати, що погляди авторів теорій у великій мірі залежали від філософських ідей того часу та ідеологічних замовлень тодішнього суспільства та його домінуючих груп.

<p><i>теологічна (релігійна) теорія походження держави</i></p>	<p>одна з найдавніших теорій, за якою держава походить від Бога. Представниками цієї теорії були: Аврелій Августин (354–430) та домініканський чернець, видатний вчений богослов Фома Аквінський (1225–1274). Згідно з цією теорією, творцем усього земного, в тому числі держави, є Бог. Стверджуючи, що першопричиною походження держави є «Божа воля», Ф. Аквінський обґрунтував її вічність і непорушність, аргументував безумовне й покірне прийняття даного нам зверху, виправдовував будь-які реакційні держави тому, що, за його словами, всяке посягання на державу приречене на невдачу</p>
<p><i>патріархальна теорія</i></p>	<p>була розповсюджена у Давній Греції та рабовласницькому Римі. Основоположником її – Аристотель (384–322 до н. е.), який вважав, що держава походить від сім'ї, котра шляхом розвитку переходить у рід, від роду – до племені, до об'єднання племен і до виникнення народності – союзу племен та є результатом її історичного розвитку і розростання. Державна влада поступово виростає від влади батька сім'ї</p>

	<p>до влади старійшин, вождя. Абсолютна влада монарха є продовженням необхідної батьківської влади. Представниками цієї теорії були також Р. Фільмер, М. Михайловський, котрі продовжили розвиток її положень</p>
<p><i>договірна теорія</i></p>	<p>виникла у Давній Греції, а пізніше була сформована і обґрунтована у працях Г. Гроція (1583–1646), Ш. Л. Монтеск'є (1689–1755), Б. Спінози, Т. Гоббса, Ж. Руссо (1712–1778), Д. Дідро, О. Радищева. За цією теорією, заради миру і благополуччя відбувається об'єднання людей у державу на основі добровільного договору між людьми, які до цього перебували в «природному стані», тобто у стані «війни всіх проти всіх». Уклали договір між кожним членом суспільства і майбутньою державою про те, що одні будуть управляти, а інші – виконувати їхні управлінські рішення. Тобто люди передавали частину своїх прав державній владі, натомість отримуючи обов'язок підкорятись їй, а держава зобов'язувалася охороняти права кожної людини. Правителі – це представники народу, які повинні звітувати перед ними і замінюватися за їхньою волею. Договірна теорія стверджує, що першопричиною виникнення держави був суспільний договір між народом та його правителями, відповідно до якого народ відмовлявся від своєї свободи і зобов'язувався підкорятися правителям, в обмін на що отримував від них гарантії особистої безпеки</p>
<p><i>психологічна теорія</i></p>	<p>у цій теорії обґрунтоване виникнення держави і права завдяки особливим властивостям, що лежать у людській психіці, якій характерна потреба до наслідування, покори, усвідомлення залежності від видатної особистості, котра спроможна керувати суспільством. Народ є інертною масою і не здатний до прийняття рішень, тому потребує постійного керівництва. Фундаторами цієї теорії були Л. Петражицький (1867–1931), який пояснював виникнення</p>

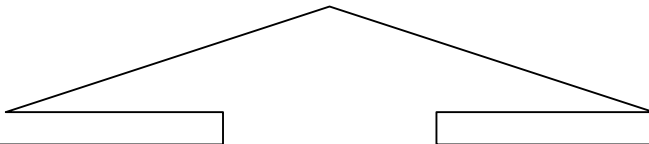
	держави психічними потребами одних людей здійснювати керівництво, а інших – підкорятися; Д. Фрезер
<i>теорія насилства</i>	опрацьована у наукових розробках Л. Гумпловича, К. Каутського (1854–1938), Є. Дюрінга (1833–1921) та інших. Вони обґрунтували виникнення держави як результат завоювання одних племен іншими, насильства, перетворення у рабство одного народу іншим. За цією теорією, держава є тією силою, яку утворюють завойовники для утримання у покорі завойованих народів і зміцнення певної влади над переможеними. Ця теорія розкриває зовнішні, політичні фактори виникнення держави, але нехтує соціальними причинами виникнення держави
<i>соціально- економічна або класова (марксистська) теорія</i>	пов'язує виникнення держави з результатом природного економічного розвитку первісного суспільства (економічні умови також визначають соціальні зміни суспільства). Отже, держава – це продукт природно-історичного розвитку суспільства. Існують два підходи цієї теорії: один надає важливого значення виникненню класів і протиріччям між ними (держава виникає внаслідок непримиримості класів, як знаряддя підкорення пануючому класові інших класів); другий на перше місце ставить економічний розвиток суспільства: великі суспільні поділи праці, перехід від родової (колективної) власності до приватної власності. Ці причини ускладнили і саме суспільство, що призвело до потреби вдосконалення управління. Згідно з концепцією, викладеною у праці Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави», виникнення держави має свої особливості й загальні закономірності: виникнення моногамної сім'ї, приватної власності та протилежних антагоністичних класів

Іншими, не дуже поширеними, теоріями виникнення держави є:	
<i>інцестна</i>	основоположником її був К. Леві-Строс. Причину виникнення держави він пов'язував із введенням заборони інцесту, тобто заборони кровозмішування між родичами. Необхідність слідкування за дотриманням цієї заборони призвела до виділення в суспільстві особливої групи людей, які застосовували примус у випадку невиконання заборони. В подальшому ці люди стали виконувати і державні функції.
<i>дифузна</i>	опрацьована Гребнером, який вважав, що держава виникає в результаті передачі досвіду управління від одних народів до інших, яким невідома державна форма організації життя суспільства.
<i>расова</i>	Ж. Гобіно, Ф. Ніцше причиною виникнення держави вважали розподіл суспільства на вищі і нижчі раси, перші покликані панувати у суспільстві, другі – сліпо підкорятися першим.
<i>іригаційна</i>	держава виникає як наслідок потреби суспільства у постійному виконанні широкомасштабних робіт зі створення зрошувальних каналів та іригаційних споруд. Суспільство в окремих регіонах (Міжріччя, Єгипет, Китай) не може існувати без того, щоб не будувати зрошувальні канали. Здійснити ж такі роботи, мобілізувати великі маси людей може тільки постійно діюча організація влади і управління, тобто держава. Представником цієї теорії виникнення держави є К. Вітфогель.

<i>органічна теорія</i>	розглядає державу як витвір самої природи, продукт її розвитку, як результат соціальної (органічної) еволюції. Обґрунтував цю теорію Г. Спенсер. Держава, за нею, схожа на людський організм, де окремі її біологічні органи тотожні органам управління, галузям господарства, а вона народжується, розмножується і гине тощо.
<i>космічна теорія</i>	найновіша теорія виникнення держави, суть якої полягає в тому, що держава виникла і була рекомендована як вища організація управління суспільством іншими космічними цивілізаціями.
<i>теорія “держави загального благоденства”</i>	її створив у першій половині ХХ ст. Дж. Кейс і нині вона має багато прихильників. На думку засновників цієї концепції, сутність її полягає в тому, що сучасні держави позбулися класового характеру і тому найголовнішим призначенням майбутньої держави виступає не захист класових інтересів, а забезпечення благ усього суспільства. Характерною рисою такої держави є звуження

	<p>репресивно-каральних функцій і суттєве обмеження державного примусу. Основними функціями держави стають: культурно-освітня діяльність, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, захист працівників від надмірної експлуатації з боку роботодавців.</p>
<p><i>теорія еліт</i></p>	<p>її заснували на початку двадцятого століття італійські політологи Г. Моска та В. Парето. Сутність цієї теорії полягає в боротьбі пануючої меншості (еліти), котра керує державою, та підпорядкованої більшості до якої належить усе інше населення. Демократію, за цією теорією визначають як утопію, марево. Некомпетентне населення, виборюючи демократію, прокладає шлях до тоталітаризму (соціалізму, фашизму). Вони пов'язували свободу людства не з демократією, а з управлінням державою компетентною правлячою елітою. На їх думку, державою завжди править пануюча еліта. Вона утворюється у трьох головних сферах: політичній, економічній та інтелектуальній. Найкращі індивіди еліти здійснюють керівництво державою. З часом кожна правляча еліта зупиняється на досягнутому, втрачає свої творчі якості і вироджується. На зміну їй у суспільстві виникає нова потенційна еліта, яка прагне захопити владу. Пануюча еліта добровільно владу не передає. Тому зміна еліт, як правило, здійснюється шляхом насильства (переворотів, революцій). Ці явища на думку авторів згаданої теорії, є природними і корисними.</p>

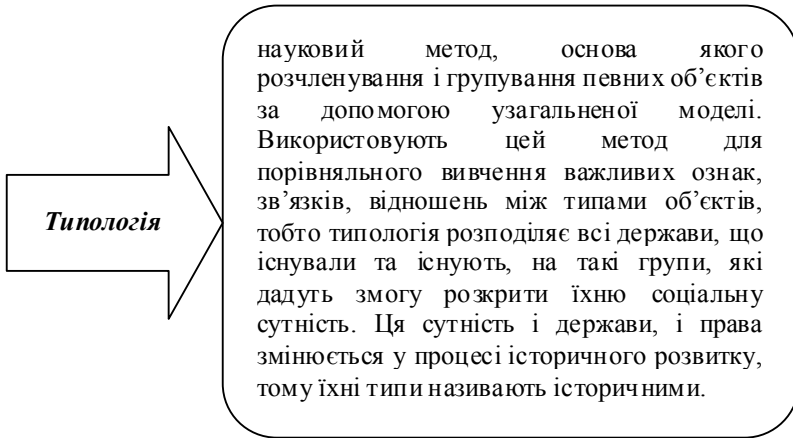

Отже, в теорії держави і права нема єдиної думки щодо закономірностей виникнення держави. Існують численні домарксистські й марксистсько-ленінські доктрини, а також історичні, економічні, географічні, демографічні, політичні, соціальні та інші особливі причини виникнення держави у різних народів. Жодна з цих теорій виникнення держави не в змозі охопити й розкрити як сутність держави, так і передумови її походження. Кожна з уже існуючих і тих теорій, які ще можуть виникнути, висвітлює лише одну або групу причин виникнення держави. Як правило, кожна з концепцій виражала інтереси певної групи населення і часто є однобокою. Тому лише у своїй єдності всі вони відтворюють більш-менш повну картину передумов і процесів походження держави.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 6
Тип і функції держави - основні характеристики
соціальної сутності держави

1. Загальна характеристика типології держав.
2. Історичні типи держав.
3. Поняття та зміст функцій держави.
4. Види функцій держави.
5. Внутрішні та зовнішні функції Української держави.
6. Форми здійснення функцій держави.

У науці є різні критерії класифікації держави:	
<i>за методами здійснення влади</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ демократичні, ↗ тоталітарні
<i>за рівнем розвитку суспільства</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ доіндустріальні, ↗ індустріальні, ↗ постіндустріальні
<i>за відношенням до релігії</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ теократичні, ↗ світські, ↗ атеїстичні
<i>за географічним розташуванням</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ східні, ↗ західні, ↗ європейсько-азіатські
<p>Однак, ні одна з перерахованих класифікацій не розкриває соціальної сутності, тобто не дає відповіді на питання, волю якої групи населення ця держава виражає. І тільки історична типологія дає повну характеристику держави.</p>	

Історичний тип держави (формаційний підхід) – це сукупність важливих ознак, характерних для всіх країн, економічною основою яких є певний тип виробничих відносин, що виражають соціально-змістовну (класову) суть і соціальне призначення держави.
(див.)

Основні причини зміни типів держав:

зміна виробничих відносин у результаті розвитку продуктивних сил

зміна соціально-класової структури суспільства

встановлення нового співвідношення соціальних груп

зміна домінуючої групи (панівної верстви) суспільства

зміна соціальної суті держави внаслідок переходу державної влади до представників іншої групи чи класу.

Див. стр. 37 на стр. 301

Сьогодні на порозі XXI ст. є очевидними хибність та певна обмеженість формаційного підходу в розумінні соціальної класифікації держави, неможливість його використання в якості єдиної методологічної та філософської основи пізнання державно-правових форм суспільного буття. Альтернативою **формаційному підходу** виступає **цивілізаційний підхід.**

(дет. див. праці проф. Венгерова А.Б.)

Історії відомі такі історичні типи держав:

Рабовласницька держава – найдавніша держава, що виникла у 4–3 тисячолітті до н. е. в країнах Близького Сходу (Єгипет, Лівія, Вавилон). У 8–7 тисячолітті до н. е. виникли рабовласницькі держави в Європі (Греція, Рим). Особливого розвитку виробничих відносин система рабовласницьких держав досягла в Стародавній Греції, Римі. Вільні люди – рабовласники. У цих державах існували різні форми правління: монархія, аристократія, демократична республіка; найтиповішою формою державного устрою була імперія, а політичні режими – авторитарний, деспотичний. Закріплювалася соціальна нерівність. Абсолютно безправними були чужинці, а рабів не визнавали суб'єктами права, вони були як знаряддя праці. У цей період розроблені демократичні норми державного права Греції та класичне приватне (майнове) право Риму, що увійшли до світової скарбниці;

Феодальна держава – виникає в Європі в 5–6 ст. н. е. на основі рабовласницької держави, що потерпіла крах. Характерними ознаками такої держави є закріплення соціальної нерівності, відносин сюзеренітету-васалітету; визнання селян, міщан людьми, але економічно залежними від феодалів; закріплення монополії феодалів на основні засоби виробництва та політичну владу; затвердження власності на землю як основи суспільства. Формами держави були ранньофеодальна монархія, представницька монархія; абсолютна монархія і феодальна міська республіка. Феодальне право – жорстоке, відверто класове, неузгоджене, значний вплив у якому мали релігійно-правові норми;

Буржуазна держава – виникає у результаті революцій 17–18 ст. внаслідок впровадження капіталістичного способу виробництва. Формами такої держави були конституційна монархія, парламентарна та президентська республіки. Основною формою цієї держави в період становлення і розвитку виступала буржуазно-демократична республіка, в якій проголошували формальну рівність громадян перед законом, декларували права і

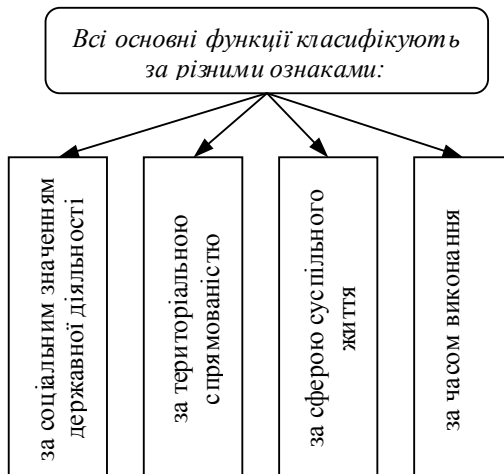
свободи особи. У державі відбувалося поступове пристосування старого державного механізму до потреб капіталістичної системи, зростання ролі права, апарату держави, розширення сфери впливу та функцій держави. У цей період вчені, мислителі інтенсивно розробляли важливі демократичні інститути та положення державно-правової науки. Зокрема, теорію розподілу влади, було проголошено суверенітет, право на опір насильству, розроблено основні закони на демократичних засадах, створені Конституції держав, виникають партії та профспілки;

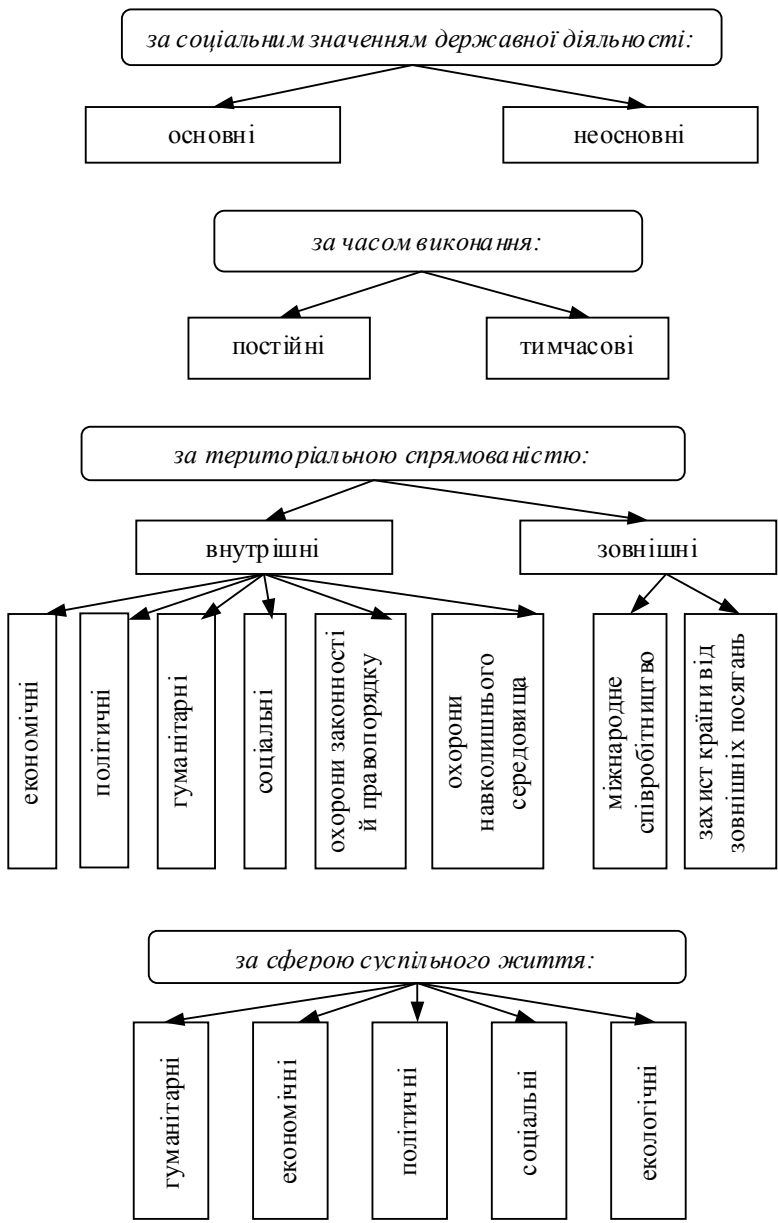
Держава соціальної демократії – це організація політичної влади трудівників-власників (які становлять більшість суспільства), що реально забезпечує максимальне здійснення і захист основних прав людини, прав нації і народу на загальнолюдських засадах свободи, справедливості й солідарності. Такої організації економічного життя суспільства ще не існувало в історії людства, проте сучасні тенденції соціального розвитку дозволяють прогнозувати утворення такого суспільства;

Держава соціально-демократичної орієнтації – це перехідний тип держави, який існує в період переходу від буржуазного типу до соціальної демократії; це організація політичної влади більшості населення, яка забезпечує необхідний консенсус усіх його частин та перехід до утворення умов, потрібних для повного і безперешкодного здійснення основних прав людини і прав нації (народу) та прогресу суспільства на засадах соціальної демократії. У сучасних умовах вчені виділяють два основних різновиди держав такого типу: а) держави, які існують у економічно розвинутих країнах соціально орієнтованого капіталізму (до них належать найбільш розвинені держави – Німеччина, Франція, Італія, США, Японія, Швейцарія); б) держави, які існують у країнах, що переходять від авторитарно-бюрократичного ладу, псевдосоціалізму до громадянського суспільства і перетворюються з організацій тоталітарної влади партійно-управлінської верхівки на організацію влади більшості населення (колишні республіки СРСР та ін.).

Перед будь-якою державою постає більше чи менше коло завдань, на вирішення яких вона використовує свої економічні, ідеологічні та політичні сили, бюджет тощо. З усієї сукупності цих завдань можна виділити такі, що визначають її сутність, без яких вона не може повноцінно діяти.

Основними напрямками діяльності держави та її органів щодо задоволення потреб суспільства, які розкривають її соціальну сутність і призначення, є **функції держави**.

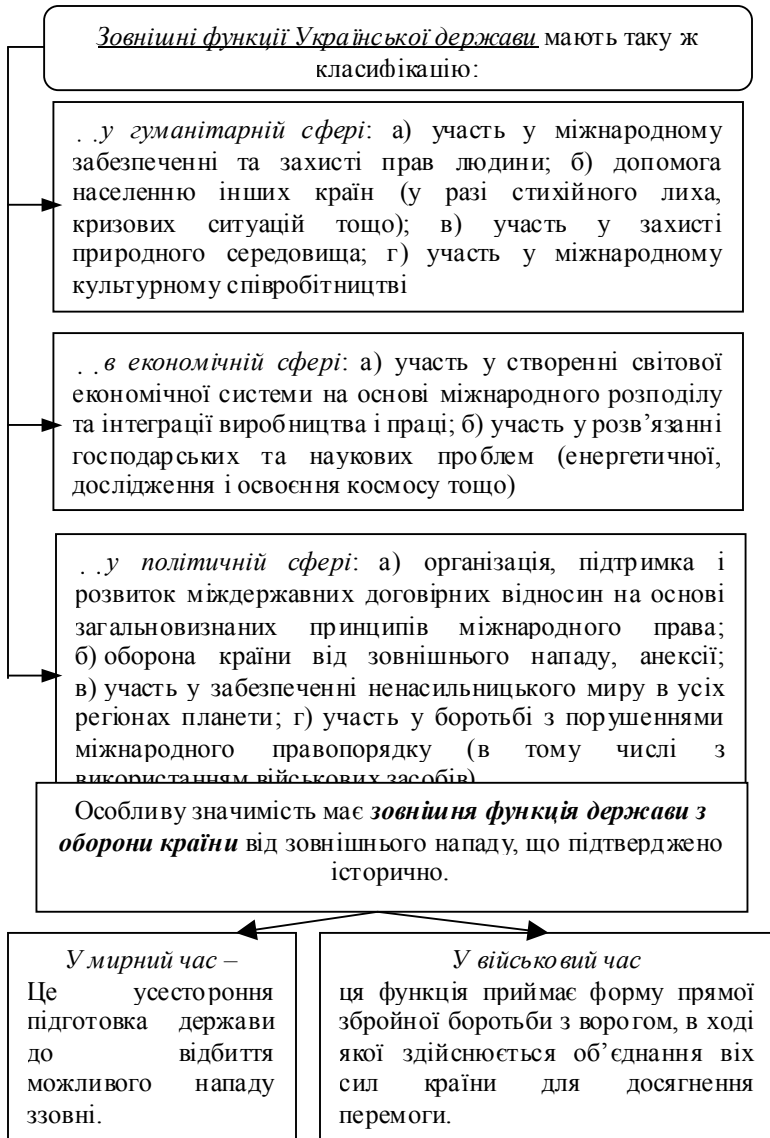

Розрізняють наступні *види внутрішніх функцій Української держави* залежно від сфери суспільного життя:

. . у гуманітарній сфері: а) гуманітарна (забезпечення, охорона і захист основних прав людини); б) екологічна (забезпечення екологічної безпеки особи, захист навколишнього природного середовища); в) соціальна (соціальний захист особи, охорона і відновлення здоров'я, соціальне забезпечення); г) культурно-виховна (організація освіти, виховання, підтримка і розвиток науки, культури)

. . в економічній сфері: а) господарсько-стимулююча (створення умов для розвитку виробництва, захист різних форм власності); б) господарсько-організаційна (програмування і організація виробництва на державних підприємствах, розпорядження об'єктами державної власності, забезпечення права громадян на підприємницьку діяльність); в) науково-організаторська (організація та стимулювання наукових досліджень)

. . у політичній сфері: а) демократизаторська функція (створення демократичних умов, інститутів для вільного виявлення і врахування інтересів різних соціальних груп суспільства, зокрема для діяльності різноманітних політичних партій та інших громадських об'єднань, також створення умов для існування легальної опозиції); б) національно-забезпечувальна функція (забезпечення умов для збереження і розвитку національної самобутності корінної та всіх інших націй); в) охоронна функція (охорона і захист державно-конституційного ладу, громадського миру, законності та правопорядку, прав і свобод громадян)

Оборонна діяльність держави базується на її військовій доктрині і складається з п'яти основних напрямків:

Зміцнення оборони країни. Високу обороноздатність держави забезпечує розвинута і ефективна економіка, яка спирається на найновіші досягнення науково-технічного прогресу, що дозволяє не тільки задовольнити матеріальні потреби суспільства, але й виробити все необхідне для зміцнення оборонного потенціалу країни (найновіші зразки техніки і зброї, запаси стратегічної сировини і інші компоненти).

Повсякденне вдосконалення збройних сил, постійне підвищення їх боєготовності і боєздатності. Кожна держава постійно турбується про те, щоб її збройні сили були міцними, мобільними, володіли сучасними засобами захисту, професійно використовували всі види військової техніки і зброї, мали високу боєготовність та боєздатність.

Охорона державних кордонів. Ця діяльність здійснюється прикордонними військами чи іншими спеціальними підрозділами і направлена на забезпечення прикордонного режиму, який встановлюється законодавством конкретної держави

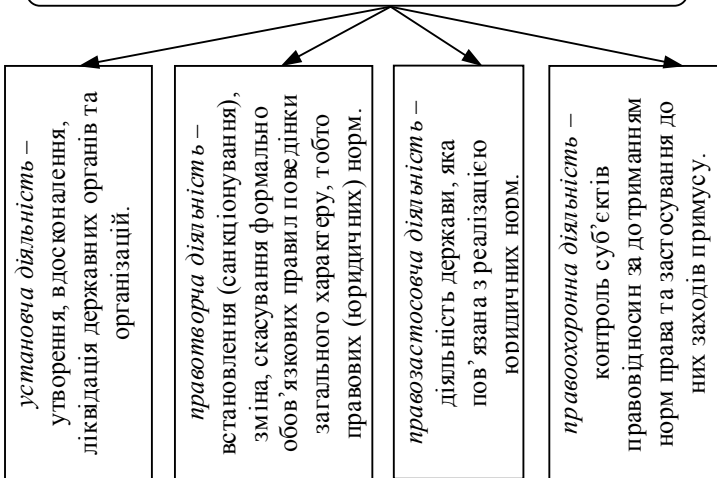
Організація цивільної оборони. Держави проводять ряд оборонних заходів у мирний час з метою протистояння можливому нападу ззовні і забезпечення стійкого функціонування економіки країни у воєнний час. Ця діяльність передбачає евакуацію жителів населених пунктів, які найбільш вірогідно будуть піддані ударам зброї масового знищення; створення захисних споруд; проведенням рятувальних та відновлювальних робіт.

Військова підготовка запасу збройних сил (резервів). Організовується періодична перепідготовка осіб, які перебувають на військовому обліку, а також допризовна військова підготовка, яка проводиться і в середніх і вищих навчальних закладах.

Право і держава виникають одночасно, і вони взаємозалежні. Держава залежить від права у своїй організації, побудові, структурі, у здійсненні функцій. При аналізі функцій держави виділяють правові форми і не правові.

Правова форма діяльності держави – це організаційна форма дій державних органів, її посадових осіб, що полягають у вчиненні, на основі права, юридичних актів, у результаті чого для суб'єктів правовідносин виникають юридично значимі результати.

Правові форми діяльності держави:

При здійсненні вищевказаних функцій використовуються наступні методи:

Заохочення (стимулювання) – шляхом пропаганди досвіду та надання різних пільг чи нагород колективам, особам, які не допускають правопорушень і беруть активну участь у боротьбі з ними

примус – шляхом застосування до суб'єктів, які скоїли правопорушення заходів покарання, перевиховання та спонукання до діяльності, спрямованої на усунення шкоди, що заподіяна такою поведінкою іншим суб'єктам (*другорядний метод*)

переконання – шляхом правового виховання населення, аргументованої мотивації необхідної поведінки, проведенням різних профілактичних заходів

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 7

Форми держави

1. Поняття форми держави та її структурні елементи.
2. Поняття та види державного правління.
  - 2.1. Республіканська форма правління та її види.
  - 2.2. Монархія як форма правління.
3. Сутність та основні види державного устрою.
  - 3.1. Унітарна держава та її характерні риси.
  - 3.2. Складні держави, їх види та ознаки.
4. Поняття державного (політичного) режиму та його види.

Вже в давні часи на Близькому Сході, в Стародавній Греції та Римі дослідники державно-правових явищ відчували потребу у визначенні поняття, яке було б достатньо широким і давало б загальну характеристику, і створювало б повне уявлення про ту чи іншу державу, про основні шляхи здійснення в ній державної влади.

Таким широким поняттям стала категорія "**форма держави**", але в нього в різні часи різними дослідниками вкладався неоднаковий зміст.

У стародавні часи найбільш відомою класифікацією форм держави була та, яку дав Арістотель. Він поділяв форми держави у відповідності до двох ознак: а) кількість тих, хто править (один, декілька, багато); б) в інтересах кого (скільки) здійснюється це правління. Ця ознака (остання) була критерієм розподілу форм держави на правильні (правління здійснюється в інтересах усіх) і неправильні (правління здійснюється в інтересах тільки тих, хто править). Правильними формами були: монархія, аристократія, політія; неправильними - тиранія, олігархія, демократія.

Критерієм розподілу держав за їх формою у Монтеск'є був метод здійснення державної влади. Завдяки своєму підходу він встановив таку класифікацію і визначив конкретні форми держави: 1) республіку, як форму держави, в якій організацію і здійснення державної влади визначають такі якості, як добродесність і рівність; 2) монархію (основа влади - честь); 3) деспотію (основа влади - страх). Таким чином, під формою держави він реально розумів те, що в сучасній науці класифікується як політичний (державний) режим.

Ж.-Ж. Руссо під формою держави розумів організацію державних органів, їх структуру, і за цим критерієм виділяв: 1) монархію - форму держави, де здійснюється влада однією особою; 2) аристократію - в якій владу здійснює декілька осіб (невелика група); 3) демократію - в якій владу здійснюють всі. Беручи за основу визначення форм держави ознаку організації вищих форм держави, Руссо за форму держави розглядав різновид її, який класифікується в залежності від форми правління.

Категорія "**форма держави**" є однією з найважливіших і широких понять державознавства. Вона покликана констатувати сукупність певного кола загальних ознак і взаємозв'язків, що характеризують державу як суспільне явище.

Кожна держава як і будь-яке інше суспільне утворення, повинно бути певним чином організована, побудована, а здійснення нею влади має відбуватися певними способами, методами. Вказані характеристики охоплює поняття "форма держави". Всі елементи форми держави (форма правління, форма устрою і державний режим) мають правову основу - вони фіксуються в Конституції, законах і підзаконних актах. Але слід мати на увазі, що зміст правових настанов не завжди відповідає дійсному характеру існуючих відносин.

Держава як система влади охоплює все суспільство і може бути організована різно. Про найбільш якісний порядок формування держави, найраціональніший зміст її діяльності людство веде боротьбу з початку виникнення держави. Тільки державно–організоване суспільство здатне забезпечити високий рівень життя. Тому з часів античності організація, структура, будівництво держави позначалось терміном “форма держави”.

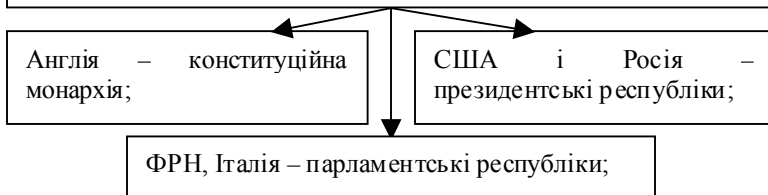
Не дивлячись на те, що поняття “форма” має різноманітний зміст, під “*формою держави*” розуміють лише набір основних параметрів, позицій з допомогою яких держава характеризується найбільш повно. Форма держави в юридичній літературі подається як цілісне утворення і має свої підсистеми. Виділяються лише різновиди “форми правління”, “форми державного устрою”, “форми державного режиму”, а не форми держави.

Державний (політичний режим) характеризує динамічну, функціональну сторону держави, те як вона діє, володарює, яку політичну ситуацію створює в суспільстві.

Категорії “форма правління”, “форма державного устрою” є показником структури держави. Вони вказують на варіант її розбудови.

Слід звернути увагу, що значимість цих трьох підсистем не однакова.

Державний (політичний режим) є найвагомішим. Оскільки для людини більш важлива політична атмосфера в якій він знаходиться, його політичне і правове становище, а не до якого різновиду зачисляють його країну виходячи із форми правління і устрою. Так один і той же режим може бути при різних формах правління, а політичний режим у цих державах один – демократичний. Наприклад:

У взаємодії форми державного (політичного) режиму, форми державного устрою і форми державного правління проглядається тісна залежність. Так, зміна форми державного (політичного) режиму часто призводить до зміни форми правління і форми державного устрою і навпаки реорганізація форми правління і форми державного устрою викликає зміну державного (політичного) режиму. Врахування закономірностей цих взаємозв'язків є важливим для створення нормальної політичної ситуації в країні активного формування громадянського суспільства.

Форма держави – це спосіб (порядок) організації і характер здійснення державної влади.

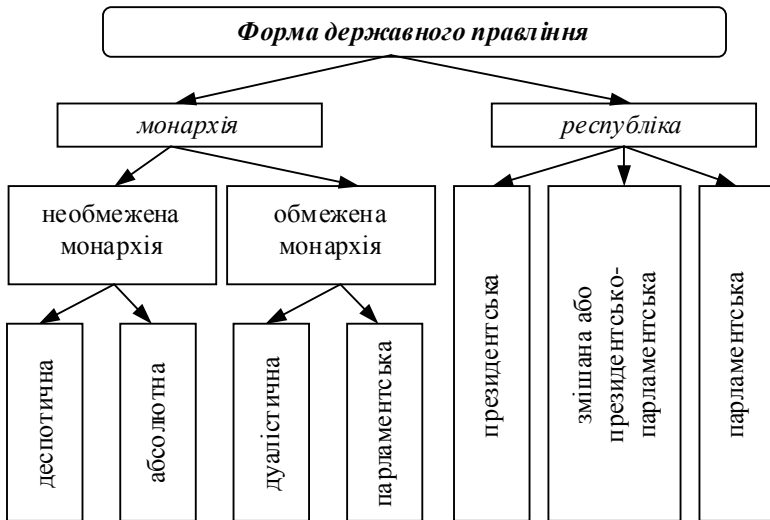
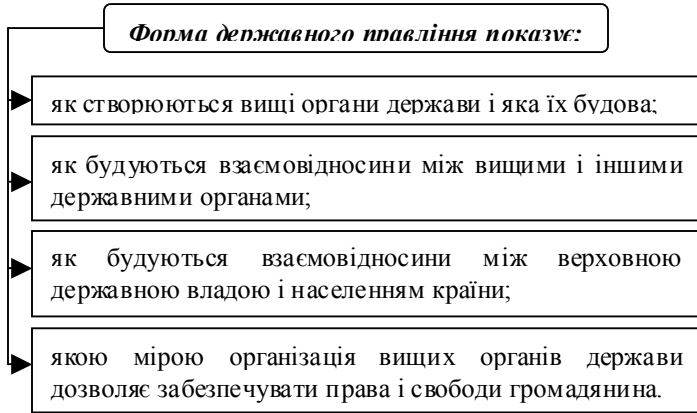
форма державного правління
(розкриває спосіб організації вищих державних органів, їхню структуру, компетенцію та взаємодію).

форма державного устрою
(визначає спосіб поділу держави на певні складові частини (території) і розподілу влади між нею та цими частинами й відповідну організацію державних органів).

державний (політичний) режим
(сукупність форм і методів, за допомогою яких здійснюється державна влада в суспільстві).

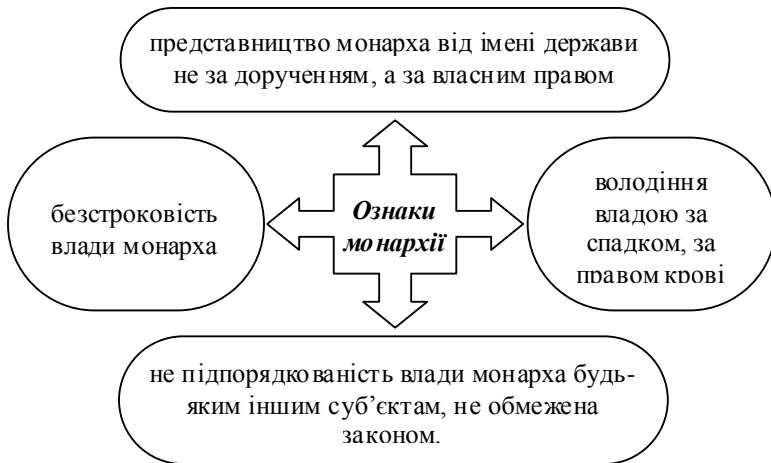
Форма державного правління

це спосіб організації вищих органів державної влади, порядок їхнього утворення, характер взаємозв'язку з іншими органами держави, з політичними партіями і соціальними групами, населенням.

Монархія – це така форма правління, за якої верховна державна влада юридично належить одній особі – монарху, котрий наділяється нею безстроково, як правило, за спадком серед правлячої династії. Сьогодні існує у світі біля 30 монархій.

Деспотична – це монархія, в якій владу монарха обожнюють, а його офіційно визнають божеством. Цей різновид був поширений у державах рабовласницького типу, в першу чергу в країнах стародавнього сходу.

Необмежені монархії – це монархії, в яких влада ніким і нічим не обмежена. Тобто, це стан, коли у країні не існує ні органів, ні законів, що могли б у якійсь мірі легітимним способом змінити або відмінити волю монарха.

Абсолютна – монархія, типова для пізніших часів, і свого розвитку набула в епоху феодалізму. За цієї монархії монархи не є божественними особами, але за ними закріплювали необмежену владу, завдяки належності їх до правлячої династії. Прикладами абсолютної монархії можуть служити царська Росія, а в сучасний період – Саудівська Аравія, Марокко.

Дуалістична монархія – це форма правління, де монарх – глава держави – особисто формує склад уряду, яким керує сам або через прем'єр-міністра, якого він призначає (Бахрейн, Кувейт).

Обмежені монархії – це монархії, в яких влада монарха в тій чи іншій мірі обмежується повноваженнями певних державних органів. Розрізняють такі її види: дуалістична і парламентська монархії та ін.

Парламентська монархія – форма правління, за якої влада монарха суттєво обмежена в усіх сферах здійснення державної влади, і за ним лише формально зберігається статус глави держави, але тільки з представницькими повноваженнями. Виконавча влада належить уряду, який формується парламентом і лише йому підзвітний. Переважна більшість сучасних монархій – це монархії парламентарні. Їхнє існування обумовлено національними традиціями, живучістю певних символів тощо (Англія, Данія, Швеція, Японія).

Нетипові форми монархії:

▶ **виборна монархія**, яка об'єднує елементи монархії і республіки. Так, у Малайзії новий монарх обирається через кожних 5 років з числа спадкових султанів дев'яти штатів.

▶ **колективна монархія**, як, наприклад, в Об'єднаних Арабських Еміратах, де повноваження монарха належать Раді емірів семи об'єднаних у федерацію еміратів.

▶ **теократична монархія**, де вища політична і духовна влада держави зосереджена в руках духовенства, а глава церкви одночасно є і світським главою держави (Ватикан).

Республіка – це така форма правління, за якої вищу державну владу здійснює виборний колегіальний орган, котрий обирає населення країни (або його частина) на певний строк.

Президентська республіка – це форма правління, де глава держави – президент – одноособово або з наступним схваленням парламенту формує уряд, яким сам керує (в руках президента поєднується повноваження глави держави і глави уряду); Така форма існує у США, Аргентині, Мексиці, Росії;

Напівпрезидентська або президентсько-парламентська республіка – це республіка, де глава держави – президент – особисто пропонує склад уряду, насамперед кандидатуру прем'єр-міністра, який підлягає обов'язковому затвердженню або погодженню всім парламентом. До таких держав належать Фінляндія, Франція, Україна;

Парламентська республіка – це форма правління, де глава держави – президент – не може впливати на склад і політику уряду, який формується тільки парламентом і підзвітний лише йому. До таких держав належать Австрія, Італія, ФРН.

Нетиповим видом республіки на сьогоднішній день є **теократична республіка** (Іран, Афганістан).

Для деяких країн Африки характерна своєрідна форма **президентської монархічної республіки**: в умовах однопартійного політичного режиму лідер партії проголошувався пожиттєво президентом, а парламент реальних повноважень не має (Заїр, Малаві).

**Форма
державного
устрою**

це територіальна організація влади, спосіб поділу держави на певні складові частини і розподілу влади між нею та цими частинами.

Форма державного устрою показує:

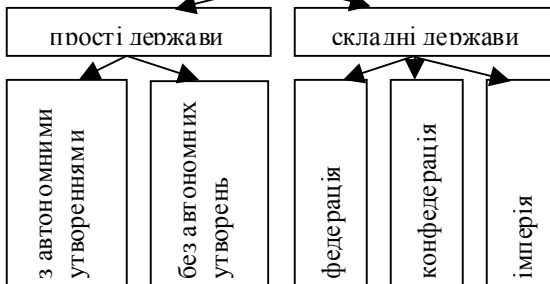
з яких частин складається внутрішня структура держави;

яке становище цих частин і які взаємозв'язки їхніх органів;

як будуються відносини між центральними і місцевими державними органами;

в якій державній формі виражаються інтереси кожної нації, яка проживає на території країни.

Види державного устрою:

Проста (унітарна) держава – це форма державного устрою держави, частини якої не мають свого суверенітету, всіх ознак державності.

Найважливіші юридичні ознаки унітарної держави:

до складу унітарної держави не входять державні утворення, що наділені ознаками суверенітету;

вона має єдину систему державних органів;

в унітарній державі діють єдина конституція і єдина система законодавства;

у ній існує єдине громадянство;

у міжнародних стосунках унітарна держава виступає як єдиний представник країни.

Складна держава – це така держава, яка виникла з окремих державних утворень, що мали суверенітет і всі ознаки держави, але певну частину своїх суверенних прав добровільно передали вищим органам союзної держави.

Федерації – союзні держави, частини яких мають ознаки державності та наділені суверенітетом.

Основні ознаки федерації:

наявність конституції і системи законодавства федерації в цілому й у кожного з її суб'єктів

існування громадянства як усієї федерації, так і громадянства її суб'єктів;

у міжнародних стосунках - участь як федерації в цілому, так і кожного з її суб'єктів.

Конфедерації – союзи держав, що створені для виконання певних завдань і цілей у політичній, економічній та військовій сферах.

Основні ознаки конфедерації:

суб'єкти конфедерації зберігають усі свої суверенні права;

відсутність спільних для всієї конфедерації законодавчих органів, конституції, системи законодавства, громадянства, судової та фінансової системи;

рішення загальноконфедеративних органів для членів конфедерації (у випадку їх незгоди з ними) не є обов'язковими;

це, як правило, тимчасовий союз держав, наявність у кожного з суб'єктів конфедерації права виходу із її складу.

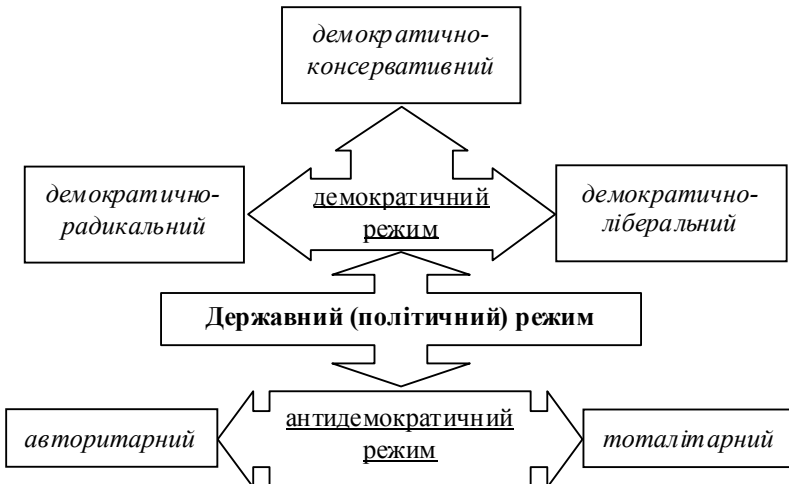
Імперії – це такі складні й великі держави, які об'єднують інші держави або народи внаслідок завоювань, колонізації, що складаються з головної держави (метрополії) і колоній. Історії відомі – Римська імперія, Російська імперія.

Основною ознакою імперії є:

вони тримаються на державному примусі з боку метрополії.

**Державний
(політичний)
режим**

це сукупність чи система способів, прийомів, методів здійснення, реалізації державної (політичної) влади в суспільстві, що відображають її характер та зміст з точки зору співвідношення демократичних і антидемократичних засад.

Демократичний режим

це режим, за якого державна (політична) влада здійснюється з дотриманням основних прав людини, із забезпеченням легальних можливостей вільного волевиявлення і врахування інтересів усіх груп населення через демократичні інститути (вибори, референдуми, засоби масової інформації), діяльність різноманітних громадських об'єднань, які представляють ці інтереси і впливають на вироблення та здійснення політики держави.

Основні ознаки демократичного режиму:

→ легітимне проведення виборів вищих і місцевих представницьких органів;

→ плюралізм у політичній, економічній, ідеологічній та духовній сферах життєдіяльності людей;

→ рівноправність людей, гарантії здійснення ними своїх прав, виконання своїх обов'язків;

→ демократизм правосуддя, пріоритет методів переконання перед методами примусу;

→ вільне існування всіх форм власності;

→ пріоритет загальнолюдських цінностей.

Авторитарний режим – це стан політичного життя, коли влада зосереджується в руках однієї особи або правлячої верхівки; за якого державна влада здійснюється шляхом скасування або обмеження основних прав людини; коли стримують діяльність політичних партій та інших суспільних угруповань, народ не визнають основним носієм і сувереном влади; дії державних органів і громадських організацій суворо регламентують, а можливості опозиції зведені до мінімуму, допускаються політичні репресії; де відбувається формалізація і спрощення політичних процедур та інститутів, що пов'язують державу і суспільство.

Антидемократичний режим – це режим, коли державна влада здійснюється шляхом обмеження або порушення основних прав людини, особливо її свободи, честі й гідності, коли заборонена легальна діяльність політичних партій і громадських об'єднань, які перебувають в опозиції.

Тоталітарний режим – це спосіб організації державної влади, за яким здійснюється монопольний контроль над всіма сферами життя суспільства і над особистістю.
Тоталітарний режим – крайня форма авторитаризму.

Основні ознаки антидемократичного режиму:

життєдіяльність суспільства і кожного окремо взятого громадянина абсолютно регламентована;

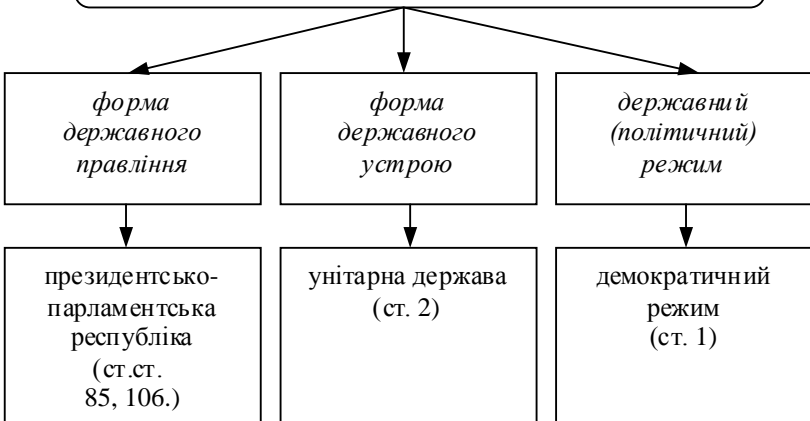
влада на всіх рівнях формується закрито однією чи декількома особами з правлячої верхівки;

влада не контролюється населенням;

розмежування політичних сил, як правило влада належить одній партії;

будь-яке відхилення від встановлених правил негайно придушується.

Форма Української держави за Конституцією України

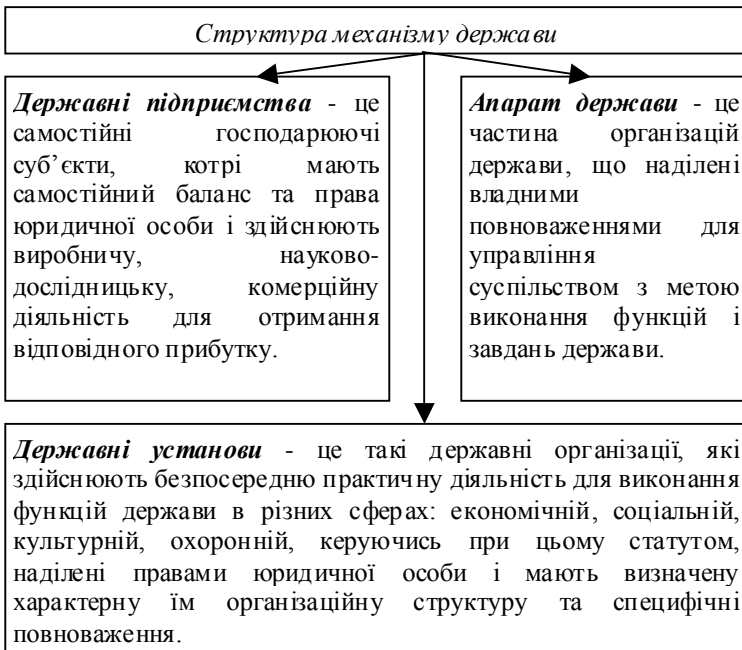
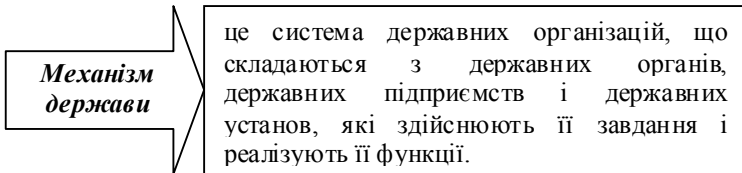

На сучасному етапі розвитку України питання про форму держави набуває особливого значення. Адже воно стосується найважливіших аспектів організації і діяльності молоді суверенної держави. Тому правильне розуміння основних теоретичних положень, що базуються на світовому досвіді державно-правового будівництва, застосування їх відповідно до конкретних умов і національних традицій сприятиме створенню життєздатної форми Української держави, яка стане одним із гарантів прогресивного розвитку і розквіту всього суспільства.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 8

Механізм та апарат держави

1. Поняття механізму держави, його структура.
2. Апарат держави та принципи організації та діяльності апарату сучасної демократичної держави.
3. Визначення та види, специфічні риси державних органів.
4. Система державних органів України.

Механізм держави має певні характерні ознаки:

він складається з особливої групи людей, яка відокремила із суспільства і займається, головним чином, управлінням суспільством;

структурний елемент механізму держави, державні органи, підпорядковані один одному і утворюють специфічну ієрархічну структуру – апарат держави; кожен орган наділений владними повноваженнями і виконує функції та завдання держави;

визначеність способів реалізації функцій і завдань держави організаційними, фінансовими, матеріальними засобами примусу;

наявність у державних органів, підприємств і установ своїх повноважень як правової основи їхньої діяльності.

<i>Принципи організації і діяльності державного апарату</i>
<i>Принцип демократизму.</i> Цей принцип передбачає широке залучення громадян до активної участі у формуванні та організації діяльності органів державного апарату. Демократизм забезпечує рівні умови участі людей в управлінні державою, з урахуванням особистих якостей кожного.
<i>Принцип законності.</i> У процесі реалізації цього принципу в суспільстві створюється такий режим, за якого всі державні органи і громадяни зобов'язані суворо дотримуватися всіх законів держави й організовувати свою діяльність відповідно до них. Тлумачення і застосування нормативно-правових актів на всій території держави повинно бути єдиним.
<i>Принцип професіоналізму і компетентності.</i> За допомогою цього принципу створюють сприятливі умови для добору і розстановки у державному апараті найкваліфікованіших кадрів. Залучення високопрофесійних кадрів, висока організація праці забезпечують ефективну діяльність державного апарату.
<i>Принцип розподілу влади.</i> Цей принцип передбачає поділ державної влади на: законодавчу, виконавчу, судову. Основні напрямки діяльності державного апарату (законотворча, організаційно-виконавча, судочинство, нагляд і контроль) чітко розмежовуються між відповідними спеціалізованими системами органів – різновидами влади. Завдяки цьому у механізмі створюється режим стримувань, який протидіє свавіллям, беззаконню з боку органів державного апарату.
<i>Принцип пріоритету прав і свобод людини.</i> За цим принципом передбачені обов'язки державних органів та службовців визнавати, реалізовувати й охороняти права і свободи громадян. Людина є найвищою цінністю суспільства, і тому держава відповідальна перед кожною особою за створення умов для вільного і гідного її розвитку.
<i>Принцип ненасильства.</i> Цим принципом передбачено, що у роботі державного апарату основна роль належить організаційним та виховним методам. Метод примусу має допоміжне, другорядне значення.
<i>Принцип гласності,</i> що забезпечує відкритість діяльності державних органів.

<i>Принципи і риси апарату держав соціально-демократичної орієнтації:</i>	
↻	організація принципу народовладдя, або принципу демократизму - виражає і виконує волю більшості населення;
↻	будується на єдності державної влади як носія і виразника суверенітету народу (нації), на реалізації його права на самовизначення (принцип суверенності державної влади);
↻	неухильне дотримання принципу законності (свою організацію і діяльність направляє на виконання законів і у порядку, передбаченому законом);
↻	орієнтація всієї діяльності на інтереси людини, особистості, охорона прав людини і громадянина, визнає, допомагає здійснювати, охороняє основні права людини (принцип гуманізму);
↻	забезпечення балансу інтересів різних соціальних прошарків, націй, етнічних груп, захист злагоди і консенсусу всіх частин суспільства (принцип соціально-політичної справедливості);
↻	основні функціональні напрямки діяльності державного апарату (законотворчість, законотворення, судочинство, нагляд і контроль) чітко розподіляться між відповідно спеціалізованими системами органів, різновидами влади (принцип розподілу влади);
↻	свої функції апарат держави виконує із залученням різноманітних громадських об'єднань, співпрацюючи з ними (принцип громадськості);
↻	забезпечення у роботі державного апарату пріоритету організаційним методам: переконання і виховання; методи примусу набувають другорядну роль, допоміжне значення (принцип ненасильства);
↻	визнає і рівною мірою сприяє здійсненню, охороні і захисту основних прав корінної нації та всіх інших націй, що живуть у даній державі (принцип національної рівноправності. (див. проф. П. М. Рабінович)

**Орган
держави**

це структурно організований державою чи безпосередньо народом колектив державних службовців або один державний службовець, який наділений владними повноваженнями та необхідними матеріальними засобами для виконання певних завдань і функцій держави, має визначену структуру і здійснює державно-організаторські, розпорядчі, судові та інші функції, відповідно до свого призначення.

Види державних органів:	
<i>за змістом діяльності</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↪ органи законодавчої влади, ↪ органи державного управління чи виконавчі органи, ↪ судові органи, ↪ контрольно-наглядові органи, ↪ глава держави.
<i>за місцем у системі державного апарату</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↪ первинні, ↪ вторинні, що походять від первинних та підзвітні їм.
<i>за способом створення</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↪ виборні; ↪ ті, що призначаються; ↪ ті, що можуть успадковуватися.
<i>за часом функціонування</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↪ постійні, ↪ тимчасові.
<i>за складом</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↪ одноособові, ↪ колегіальні.
<i>за масштабом діяльності</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↪ центральні, ↪ місцеві, ↪ локальні.

Специфічні риси органів держави:

- ▶ здійснюють свої функції від імені держави;
- ▶ мають відповідну компетенцію;
- ▶ наділені відповідними повноваженнями;
- ▶ характеризуються відповідною організаційною структурою;
- ▶ мають територіальний масштаб діяльності;
- ▶ формуються державою чи населенням;
- ▶ встановлюють взаємовідносини з іншими державними органами і організаціями.

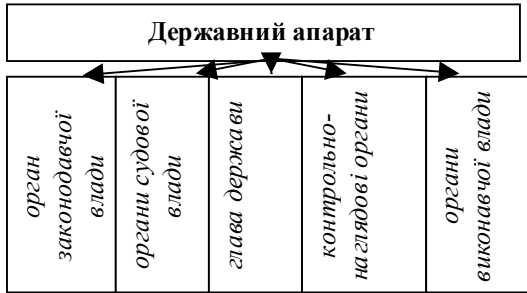
Державні владні повноваження реалізуються, проявляються:

- ▶ у виданні державними органами від імені держави юридично обов'язкових нормативних та індивідуальних актів;
- ▶ у здійсненні державними органами нагляду за точним і неухильним виконанням вимог, передбачених цими актами;
- ▶ у забезпеченні і захисті цих вимог від порушень шляхом застосування заходів виховання, переконання, стимулювання, а в певних випадках - заходів державного легітимного примусу.

До кожного державного органу входять:

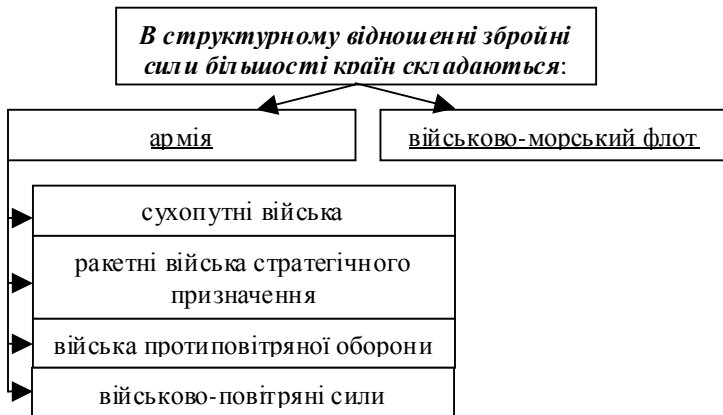
особи, які здійснюють керівництво, у відповідності до покладених на них обов'язків і наданих їм повноважень

спеціалісти і інші особи, що забезпечують технічні умови у здійсненні керівних управлінських функцій

Існування держави невіддільно пов'язане зі збройними силами (військом, армією). Вони протягом віків відігравали помітну роль у вирішенні внутрішніх та зовнішніх завдань держави і на сучасному етапі є важливим елементом її механізму. Але якщо раніше армія використовувалася державою для завоювання нових територій, а також для стримування виступів власного народу, що протестував проти політики держави, то тепер основним завданням збройних сил є оборона країни від можливої зовнішньої агресії.

У теперішній час структура і функції війська більшості країн визначаються конституцією держави і спеціальними законодавчими актами. Верховне керівництво збройними силами здійснюють вищі представницькі органи державної влади, глава держави чи глава уряду. Безпосереднє керівництво здійснює міністерство оборони, яке складається з різних органів військового управління, що очолюються міністром оборони. В склад міністерства оборони в ряді країн входять генеральний штаб, управління головнокомандуючих видами збройних сил, управління тилу, головні і центральні управління.

Комплектування збройних сил здійснюється на принципі добровільності, на основах всезагального військового обов'язку чи змішано, коли використовуються елементи добровільності і обов'язкової військової служби. Різновидом військового обов'язку є альтернативна служба, яка дозволяє диференціювати громадян, які призиваються на військову службу, в залежності від стану їх здоров'я, релігійних, національних та інших переконань. У мирний час збройні сили багатьох держав існують в скороченому складі, що розгортається з початком війни шляхом мобілізації громадян призовного віку.

- Збройні сили сучасних держав характеризуються:*
- ▶ деполітизованістю і департизованістю;
  - ▶ високою боєготовністю і боєздатністю, професійністю;
  - ▶ оснащеністю високоефективними засобами збройної боротьби, в тому числі ядерною зброєю.

Система державних органів України
<i>глава держави</i> – Президент України
<i>орган законодавчої влади</i> – Верховна Рада України
<i>органи виконавчої влади</i> - а) вищий – Кабінет Міністрів України; б) центральні – міністерства, державні комітети, інші відомства; в) місцеві – обласні і районні державні адміністрації, голови місцевих державних адміністрацій та їхні управління, адміністрація державних підприємств, установ, організацій;
<i>органи судової влади:</i> судову влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Судову систему України складають – суди загальної юрисдикції та Конституційний суд України. Система судів загальної юрисдикції: а) місцеві загальні суди (районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди, а також військові суди гарнізонів); місцеві господарські суди (Автономної республіки Крим, областей міст Києва та Севастополя, місцевими адміністративними судами є окружні суди, що утворюються в округах відповідно до Указу Президента); б) апеляційні загальні суди (обласні апеляційні суди, апеляційні суди міст Києва і Севастополя, Верховний суд Автономної Республіки Крим апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-морських сил України, а також Апеляційний суд України); в) Касаційний суд України; г) вищі спеціалізовані суди; д) Верховний Суд України. Найвищим судовим органом судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України
<i>контрольно-наглядові органи</i> – прокуратура (Генеральна прокуратура України та її органи на місцях – обласні, районні, міські прокуратури й різні інспекції).
<i>органи місцевого самоврядування</i> – сільські селищні міські, районні, обласні ради, які представляють загальні інтереси сільських, селищних, міських територіальних громад.

Дивись стр. 75 на стр. 300 (вкінці)

Президент України є главою держави і виступає від її імені, Головою Ради Національної безпеки і оборони України, Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Він – гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Основні повноваження Президента України:

повноваження щодо надзвичайних ситуацій;

контролю за виконанням законів;

гуманітарного характеру щодо захисту прав людини;

економіки, фінансів;

міжнародних відносин;

загального характеру;

вирішення кадрових питань;

організаційного характеру.

Верховна Рада України є єдиним загальнонаціональним представницьким органом законодавчої державної влади. Вона також бере участь у формуванні органів виконавчої і судової влади, є загальним представником народу і виразником його волі. Складається ВРУ із 450-ти депутатів.

Відповідно до чинної Конституції (ст. 88)
і Регламенту Верховної Ради
загальнопарламентськими інститутами
загальної компетенції є:

Голова Верховної
Ради

перший заступник і
заступник Голови ВРУ

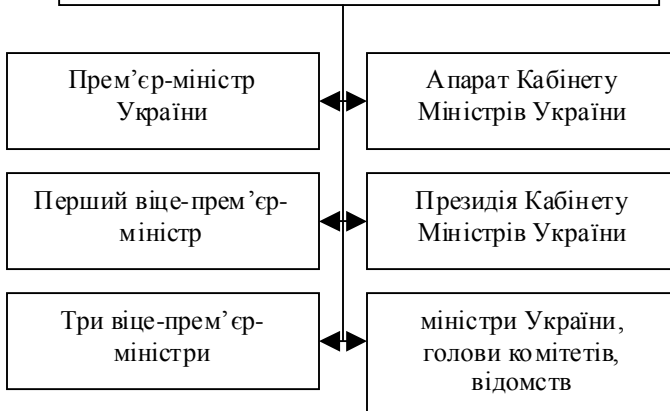
апарат
ВРУ

Основними галузевими органами Верховної Ради є її **комітети**, які здійснюють законопроектну роботу, готують і попередньо розглядають питання віднесені до повноважень ВРУ (ст. 89 Конституції)

1. Комітет з питань правової реформи
2. Комітет з питань державного будівництва, місцевого самоврядування та діяльності рад
3. Комітет з питань соціальної політики та праці
4. Комітет з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства
5. Комітет з питань молодіжної політики, фізичної культури і спорту
6. Комітет з питань науки і освіти
7. Комітет з питань культури і духовності
8. Комітет з питань економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій
9. Комітет з питань бюджету
10. Комітет з питань фінансів і банківської діяльності
11. Комітет з питань промислової політики
12. Комітет з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки
13. Комітет з питань будівництва, транспорту і зв'язку
14. Комітет з питань аграрної політики та земельних відносин
15. Комітет у закордонних справах і зв'язках з СНД
16. Комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи
17. Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та боротьби з організаційною злочинністю і корупцією
18. Комітет з питань національної безпеки і оборони
19. Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України
20. Комітет з питань свободи слова та інформації
21. Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин
22. Комітет у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів.

Кабінет Міністрів України – є центральним колегіальним органом державної виконавчої влади, вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України видає у межах своїх повноважень постанови і розпорядження, які є обов'язковими для виконання на всій території України.

Склад Кабінету Міністрів України:

До компетенції Кабінету Міністрів відноситься:

- забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- вживання заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- здійснення державної політики в галузі освіти, науки, культури, охорони здоров'я, та інші функції.

Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

**СУДОВА
СИСТЕМА
УКРАЇНИ**

Систему судів загальної юрисдикції складають:

місцеві суди

апеляційні суди,
Апеляційний суд України

Касаційний суд України

Вищі спеціалізовані суди

Верховний Суд України

Місцевими загальними судами є:

районні

районні в містах

міські

міжрайонні

військові суди гарнізонів

Апеляційними загальними судами є:

апеляційні суди областей

апеляційні суди міст Києва та Севастополя

апеляційний суд АРК

військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України

Апеляційний суд України

*Спеціалізованими судовими
органами в Україні є:*

господарські суди АРК, областей, міст Києва і Севастополя, апеляційні господарські суди, Вищий господарський суд України	окружні адміністративні суди України, апеляційні адміністративні суди, Вищий адміністративний суд України	інші спеціалізовані суди України, утворені згідно із законом.
--	---	--

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 9

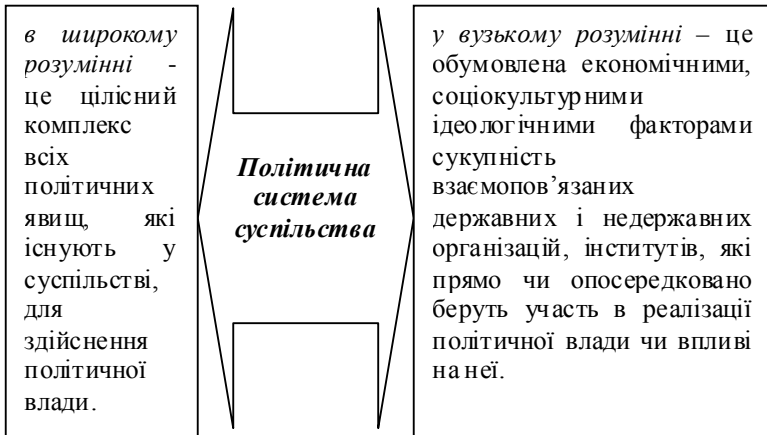
Політична система суспільства та держава

1. Сутність політичної системи суспільства, її основні риси та функції. Типи політичних систем.
2. Елементи політичної системи суспільства.
3. Місце і роль держави у політичній системі.
4. Загальна характеристика влади, політичної влади. Співвідношення політичної та державної влади.
5. Об'єднання громадян у політичній системі суспільства: поняття, ознаки, види.
  - 5.1. Поняття громадської організації та її види.
  - 5.2. Політичні партії, їх ознаки, види та функції.
6. Загальна характеристика інших суб'єктів політичної системи суспільства.
7. Взаємодія держави з іншими елементами політичної системи.
8. Політична система України.
9. Поняття та види демократії.

У світі існують різноманітні системи. *Система*, як така, - це певна кількість взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку цілісність, мають певні інтегровані особливості та внутрішні закономірності, притаманні саме цій спільності. Система характеризується також стійкими зв'язками елементів, які досягаються внаслідок структурного упорядкування її частин. Важливою рисою системи є її цілеспрямований функціональний стан.

На певному етапі розвитку виникає політична система як одна із форм соціального руху матерії, пов'язана з особливою формою діяльності людей - політикою.

Термін "політична система" був введений в політико-правову науку в 50 – 60 рр. ХХ століття. Сам цей факт відображав зростаюче розуміння системного характеру політики.

На відміну від інших систем - економічних, соціальних, духовних, - **політичну систему суспільства** характеризує ряд специфічних рис :

▶ її участь у розв'язанні таких загальнолюдських завдань як інтеграція суспільства, розподіл у ньому матеріальних і духовних цінностей;

▶ монополія на державний примус у масштабах всього суспільства і використання для цього спеціального апарату;

▶ досить складна внутрішня будова, що включає різноманітні політичні організації, принципи, норми, механізми комунікацій, які забезпечують прямий і зворотній зв'язок соціальних груп і членів суспільства з політичною владою;

▶ в її рамках виробляється політична лінія, економічна, соціальна, культурна й інші форми політики;

▶ через її інститути здійснюється політичне керівництво й управління суспільством.

Отже, **політична система суспільства** – це інтегрована сукупність політичної влади, суб'єктів, відносин, політичних організацій і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і яка має певну соціально-політичну орієнтацію.

Основними функціями політичної системи є:

→ визначення цілей і завдань суспільства,

→ вироблення програм його життєдіяльності,

→ мобілізація ресурсів суспільства на їх досягнення,

→ інтеграція всіх елементів суспільства навколо загальних соціально-політичних цілей і цінностей.

→ легітимація, означає приведення реального політичного життя у відповідність з офіційними політичними нормами.

Інша, загальновизнана **класифікація функцій** політичної системи була представлена американськими дослідниками Г. Алмондом і Дж. Пауеллом. Вони виділили ті функції, кожна з яких задовольняє відповідну потребу системи.

Функція політичної соціалізації

Через цю функцію здійснюється підтримка чи збереження існуючої моделі політичної системи. Політична соціалізація є процесом набуття індивідом політичних знань, вірувань, почуттів, цінностей, притаманних тому суспільству, в якому він живе.

Функція адаптації

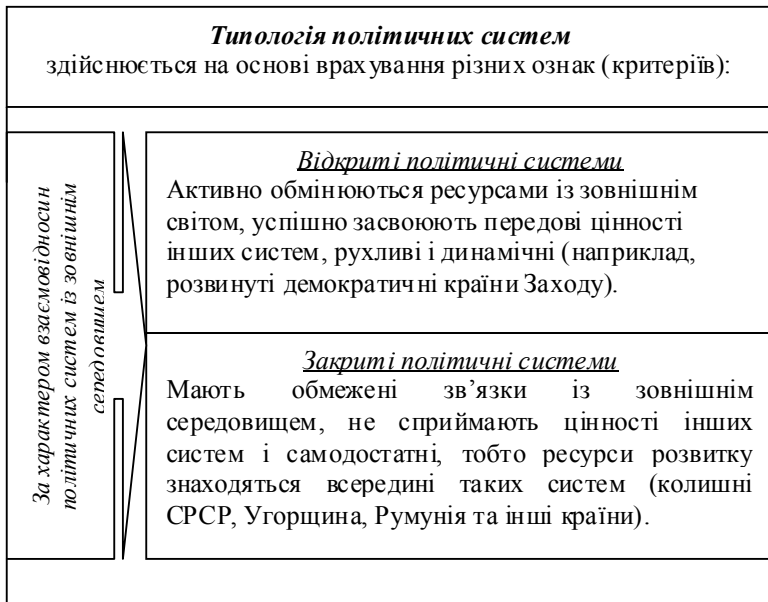
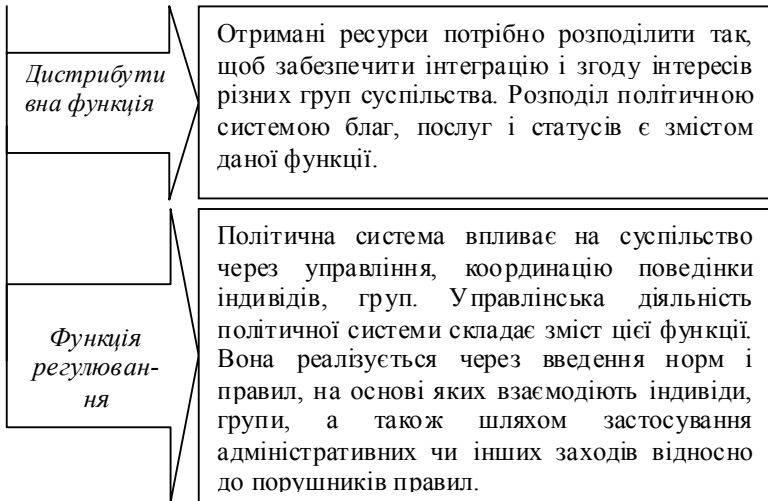
Життєдіяльність системи забезпечується її здатністю до адаптації, пристосування до оточуючого середовища, його можливостей. Ця функція здійснюється через підготовку і відбір суб'єктів влади, які уміють знаходити найефективніші шляхи і методи вирішення актуальних проблем.

Функція реагування

З її допомогою політична система відповідає на імпульси, сигнали, що йдуть ззовні чи з середини системи. Високо розвинута здатність реагувати дозволяє системі швидко адаптуватися до умов, які змінюються. Особливо це важливо тоді, коли з'являються нові вимоги груп, партій. Ігнорування цих вимог може призвести до дезінтеграції та розпаду суспільства.

Екстракційна функція

Політична система здатна ефективно реагувати на вимоги, що виникають, лише при наявності в неї ресурсів, які вона черпає з внутрішнього чи зовнішнього (економічного, природного чи іншого) середовища. Це забезпечує екстракційна функція.

<p>За політичним режимом, тобто на основі характеру взаємодії влади, особистості та суспільства</p>	<p><u>Тоталітарна політична система</u></p> <p>Повне підкорення особистості і суспільства владі, регламентація і контроль за всіма сферами життя з боку держави.</p>
	<p><u>Авторитарна політична система</u></p> <p>Заснована на необмеженій владі однієї особи чи групи осіб при збереженні деяких економічних, громадянських, духовних свобод для громадян.</p>
	<p><u>Демократична політична система</u></p> <p>Передбачає пріоритет прав особистості, контроль суспільства над владою.</p>
<p>Залежно від змісту і форм управління (за концепцією французького політолога Ж. Блюнделя)</p>	<p><u>Ліберальні демократії</u></p> <p>Політичні рішення орієнтовані на реалізацію цінностей індивідуалізму, свободи, власності.</p>
	<p><u>Комуністичні (а авторитарно-радикальні) системи</u></p> <p>Орієнтовані на цінності соціальної справедливості, рівності.</p>
	<p><u>Традиційні політичні системи</u></p> <p>Спираються на олігархічні форми правління і орієнтуються на нерівномірний розподіл економічних ресурсів і соціальних статусів.</p>
	<p><u>Популістські політичні системи</u></p> <p>Існують переважно в країнах, що розвиваються, та використовують авторитарні методи управління і принцип рівності у розподілі благ.</p>
	<p><u>Авторитарно-консервативні політичні системи</u></p> <p>Мають своєю метою збереження соціальної і економічної рівності, обмеження політичної участі населення.</p>

Англо-американська політична система

Висока ступінь розподілу політичних ролей і функцій між учасниками політичного процесу: державою, партіями, групами інтересів тощо. Влада і вплив розподілені між різними ланками політичної системи. Вона функціонує в рамках однорідної культури, орієнтованої на захист загальноновизнаних в суспільстві ліберальних цінностей: свободи, безпеки, власності і т. п. (США, Великобританія).

Європейсько-континентальна політична система

Відрізняється розколом політичної культури, наявністю всередині національних культур протилежних орієнтацій, ідеалів, цінностей, притаманних якомусь класу, етносу, групі, партії. Тому розподіл політичних ролей і функцій відбувається не в масштабі суспільства, а всередині класу, групи, партії тощо. Однак наявність різнорідних структур не заважає знаходити згоду в суспільстві, оскільки існує загальна культурна основа – ліберальні цінності (країни Західної Європи).

Доіндустріальна і частково індустріальна політичні системи

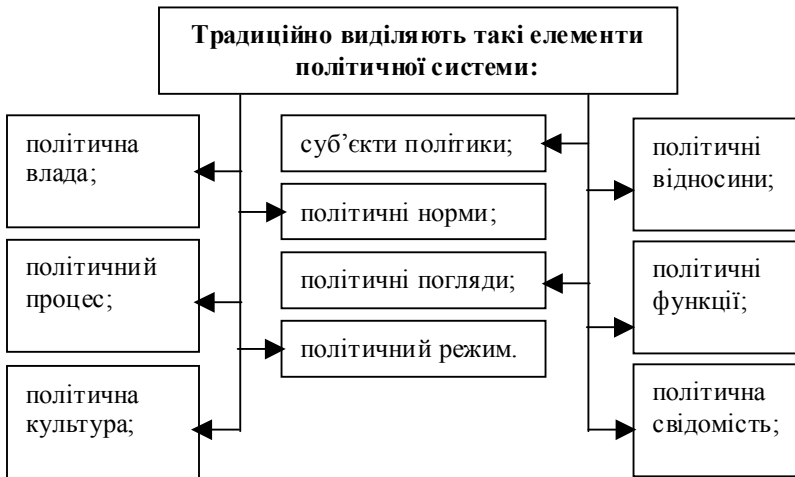
Мають змішану політичну культуру, яка складається з місцевих політичних субкультур, в основі яких – цінності клану, роду, общини, племені. Тому знайти згоду і компроміс тут, не застосовуючи насильство, практично неможливо. Інтеграція суспільства за допомогою насильства призводить до концентрації влади і впливу в руках вузького кола людей.

Тоталітарні політичні системи

Функціонують на основі пріоритету класових, національних чи релігійних цінностей. Влада сконцентрована в руках партії, яка править монопольно, чи групи осіб. Вона контролює всі сторони життєдіяльності суспільства і індивіда.

Аналіз політичної системи дає змогу розкрити її *структуру*. Це внутрішня організація цілісної системи специфічного способу взаємозв'язку і взаємодії компонентів, що її утворюють; стійка впорядкованість елементів; закон зв'язку між елементами. У різних дослідників кількість таких елементів неоднакова.

**Загальна характеристика
основних елементів політичної системи суспільства**

Політична влада у політичній системі суспільства є центральним компонентом, який зв'язує всі інші складові в систему і стосовно якого визначається її компонентна структура.

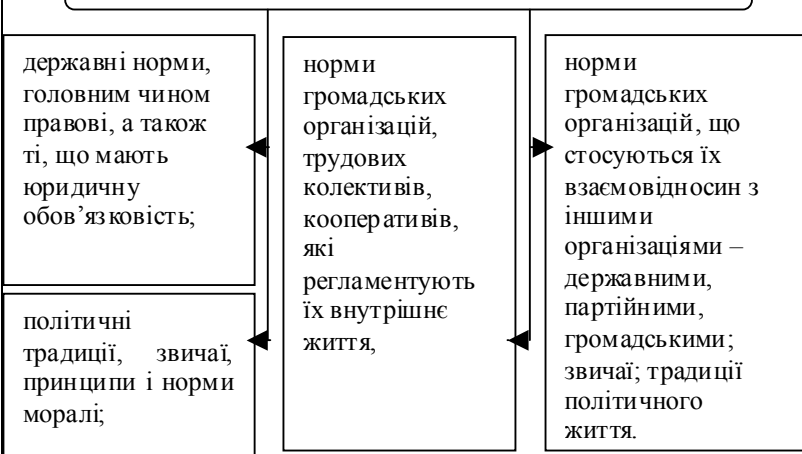
Суб'єктами політичної діяльності і політичних відносин виступають політичні інститути (організації) – держава, політичні партії, громадські організації, рухи, об'єднання тощо. Це система всіх інститутів, організацій, установ, включаючи людей (особистостей), а також механізм керівництва і управління, за допомогою яких здійснюється політична влада.

Політичні відносини – це відносини між соціальними групами, націями і народностями, між політичними інститутами, між державою і громадянами з приводу влади у зв'язку з виробленням і здійсненням політики. Вони показують, яким чином соціальні

суб'єкти можуть здійснювати політичну діяльність через систему політичних інститутів, норм і процедур, визначати засоби, методи, регламентувати цю діяльність.

Невід'ємним компонентом будь-якої політичної системи є політичні й правові норми. Вони становлять її нормативну основу. Нормативна основа виступає в якості важливої форми регулювання політичних відносин, що забезпечують визначений рівень суспільної організованості, стабільності і стійкості як політичних інститутів, так і всієї системи в цілому.

До основних політичних норм належать:

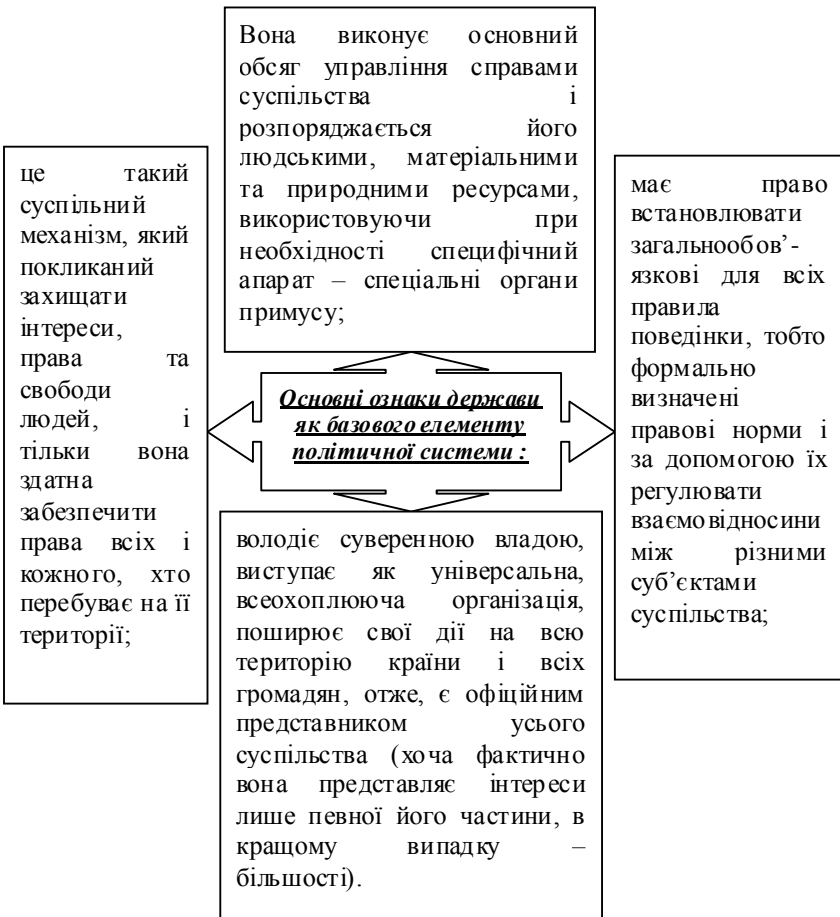

Правові норми – це загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені державою з метою регулювання суспільних відносин, забезпечені всією її силою, в тому числі примусовою.

Політична свідомість включає в себе ідеї, теорії, погляди, уявлення, почуття, традиції, що є відображенням політики і політичних відносин. Зміст політичної свідомості виявляється у формі політичної діяльності, зокрема діяльності політичних інститутів, класів, партій, масових організацій, рухів.

Політична культура передбачає придбання й нагромадження суб'єктами політичної системи спеціальних знань і досвіду у політичній сфері діяльності, сприйняття та засвоєння системи політичних цінностей, вироблення визначеного зразка поведінки.

Одним із суб'єктів, інститутів політичної діяльності є **держава**, яка посідає важливе місце в політичній системі, надаючи їй цілісності і стійкості, зорієнтованості на важливі суспільні справи. Вона виконує особливий обсяг діяльності з управління, розпоряджається ресурсами суспільства і регулює його життєдіяльність. Держава володіє багатьма ознаками, властивими всім інститутам політичної системи. Одночасно вона виступає базовим елементом, визначає її функціонування.

Держава в політичній системі суспільства

- ⇒ Відіграє особливу роль як власник основних засобів виробництва;
- ⇒ Визначає основні напрямки розвитку суспільства;
- ⇒ Виступає організацією всіх громадян;
- ⇒ Має спеціальний апарат управління і примусу;
- ⇒ Здійснює правотворчість;
- ⇒ Характеризується єдністю законодавчих, управлінських, контрольних функцій;
- ⇒ Є єдиною повновладною організацією в масштабі всієї країни.

Говорячи про державу, слід конкретизувати поняття **“влада”**

У найзагальнішому вигляді влада є здатністю (властивістю) певного суб'єкта (індивіда, колективу, організації) підпорядковувати собі волю і поведінку іншого суб'єкта (індивіда, колективу, організації) в своїх власних інтересах чи інтересах інших осіб.

Політична влада – це:

влада, що здійснює управління суспільством в інтересах його благ і яка регулює відносини між соціальними групами – стратами, класами, станами, корпораціями тощо, з метою досягнення і підтримання стабільності і порядку у ньому.

публічні, вольові відносини, що виникають між суб'єктами політичної системи суспільства на основі політичних (правових норм).

*Співвідношення політичної і
державної влади*

Політична влада

це вироблення і запровадження у життя політичних програм усіма суб'єктами політичної системи, а також різними неформальними угрупованнями; це домінування або прагнення до домінування інтересів одних верств над усіма іншими.

Державна влада

це публічно-політичні, вольові відносини, що виникають між державним апаратом і суб'єктами політичної системи суспільства на основі правових норм, з легітимним правом застосування примусу.

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА – ширша за змістом, ніж державна влада, оскільки відносно самостійне значення мають владні відносини у політичних об'єднаннях. В умовах правової держави та громадянського суспільства найбільш широкі повноваження у здійсненні політичної влади надаються об'єднанням громадян та ін. недержавним утворенням. Отже, політична влада здійснюється більш широким колом суб'єктів політичної системи. **Політична влада має визначені, вілмінності від державної влади:**

- всяка державна влада має політичний характер, але не кожна політична влада є державною;
- державна влада служить арбітром між різними верствами, вирішує різні колізії та виконує загальносуспільні справи;
- політична і державна влада мають різні механізми її здійснення – через апарат і через політичні партії, рухи тощо. Якщо влада партії реалізується з допомогою апарату держави то це уже не політична, а державна влада;
- атрибутом державної влади є її територіальна організація, а політична влада, влада якоїсь партійно-політичної ідеології може виходити по за межі однієї країни;
- альтернатива державної влади – безвладдя, альтернатива політичної влади – влада опозиції, іншої ідеї;
- мета державної влади - функціонування суспільства, мета політичної влади – перемога “наших”.

Проте, **політична влада** нерозривно пов'язана з владою державною, знаходить у ній своє продовження. **Державна влада** – основний типовий спосіб здійснення політичної влади.

Ознаки, які характеризують публічну державну владу:

▶ Володіє суверенітетом і правотворчістю, відділена від інших влад – церковної, партійної властей, від влад інших держав. Вона незалежна і має монопольне становище у сфері державного управління ;

▶ Здійснюється спеціальним апаратом, відокремленим від суспільства, для керівництва ним із застосуванням різних владних методів (примусу, насильства, заохочення, й переконання);

▶ Універсальність влади – поширює владні повноваження, на все суспільство, її рішення обов'язкові для всякої іншої влади;

▶ Публічність влади, тобто всезагальність і безособовість, що є виразом не приватної, особистої, а всезагальної волі;

▶ Верховенство влади – юридично репрезентує загальнообов'язкову волю всього суспільства, наділена монопольним правом на видання законів, застосування примусу;

▶ Об'єднує підвладних (народ, населення країни) за територіальною ознакою, створює територіальну організацію підвладних, державний кордон є межею поширення державної влади;

▶ Легітимність і легальність влади. Легітимно – це юридично (конституційно) влада закріплена, визнана народом країни; легальність влади – це юридичний вираз легітимності, функціонування влади в межах законів.

До важливих інститутів політичної системи суспільства належать **об'єднання громадян**

об'єднанням громадян Закон України "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 року (з наступними змінами і доповненнями) називає добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Традиційно виділяють такі види громадських об'єднань:

за порядком утворення та формами діяльності:

громадські організації

органи громадської самодіяльності

політичні партії

за критеріями (умовами) членства:

об'єднання з формально-нефіксованим (не документованим) членством

об'єднання з "вільним" членством

об'єднання з формально-фіксованим (документованим) членством

за внутрішньою організаційною структурою:

централізовані

нецентралізовані

за соціальною сферою діяльності:

політичні

економічні

наукові

екологічні

спортивні

мистецькі

та інші

Громадські об'єднання в політичній системі суспільства:

- ✦ беруть участь у формуванні корпусу депутатів представницьких органів державної влади;
- ✦ впливають на ефективність здійснення державних функцій;
- ✦ входять до складу державних колегіальних органів як їх рівноправні члени;
- ✦ за рішенням держави приймають самостійні формально-обов'язкові акти;
- ✦ за порушення деяких юридичних норм застосовують заходи громадського впливу;
- ✦ беруть обов'язкову участь у прийнятті рішень державними органами з деяких питань.

Через громадські об'єднання громадяни допомагають суспільству нормально функціонувати і розвиватися; завдяки цим об'єднанням громадяни мають можливість користуватися перевагами демократичної системи, яка дозволяє кожному висловлювати свою власну думку про керівництво і управління в державі, відстоювати свої погляди в рамках існуючої політичної системи. А це сприяє вихованню громадської відповідальності, тобто замість звинувачень на адресу абстрактної держави, громадяни через громадські об'єднання намагаються вплинути на стан суспільства, цим самим беручи на себе частку відповідальності за загальний стан в державі. Як наслідок, об'єднання громадян значною мірою сприяють становленню і зміцненню громадянського суспільства.

Законодавець у класифікації громадських об'єднань, логічно закріпив найбільш вагомий критерій – політичний, який сприяє позитивній зміні та пристосуванню політичної системи до її оточуючого середовища. Згідно з вищезазваним Законом України “Про об'єднання громадян” всі об'єднання громадян, незалежно від назви, визнаються:

політичною партією

об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, головною метою яких є участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого самоврядування і представництво в їх складі.

громадською організацією

добровільне об'єднання людей, яке створене для здійснення та захисту ними своїх прав і свобод, задоволення політичних, соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів і функціонує на засадах рівності та самоврядування.

Альтернативні визначення

добровільна спільність людей, об'єднаних ідеологічно та організаційно з метою завоювання (в результаті виборів або іншими шляхами), утримання і використання державної влади для реалізації інтересів тих чи інших соціальних груп, верств, етнічних та інших спільностей.

добровільне об'єднання громадян, що сприяє розвитку їхньої організаційної самодіяльності в різноманітних галузях суспільної життєдіяльності, що задовольняє їхні інтереси, яка створюється для участі в політичному житті, за професійною, творчою, демографічною й інших ознаках.

Залежно від характеру потреб, для задоволення яких утворюються *громадські організації*, розрізняють:

Організації для участі громадян у виробництві або у суспільному житті (профспілки, асоціації адвокатів тощо).

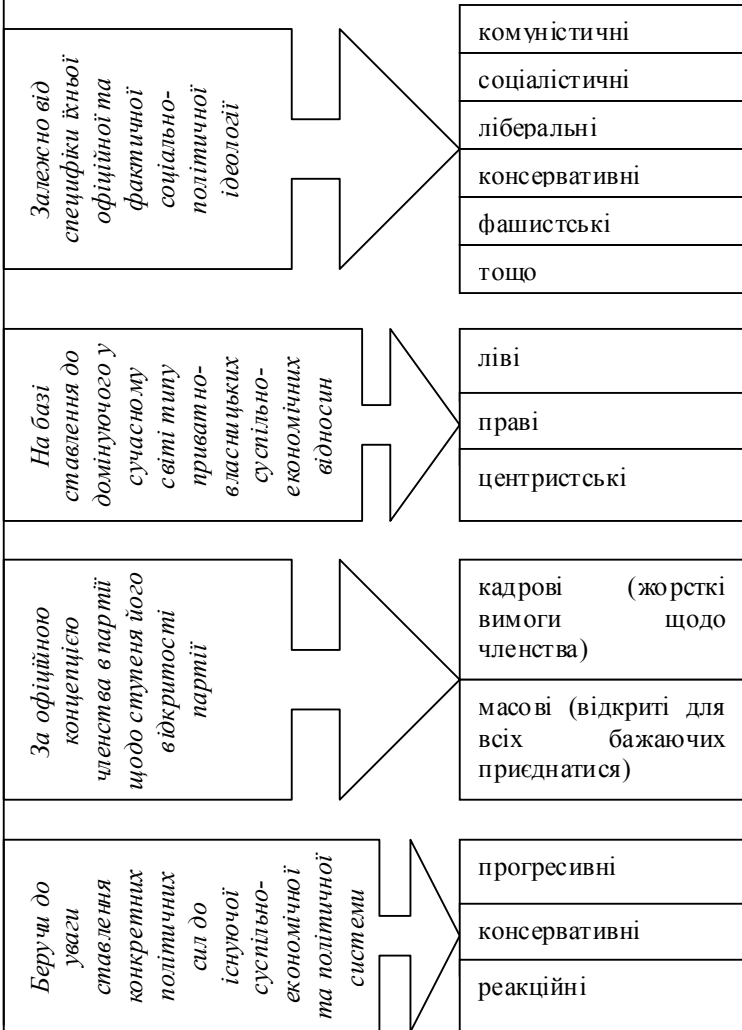
Організації для задоволення особистих потреб (спілка книголюбів, спортивне товариство, товариство мисливців та рибалок тощо).

Наймасовіші громадські організації – *профспілки*

Вони об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом професійної діяльності та утверджуються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їхніх членів. Усі профспілки мають рівні права. Вони діють відповідно до статутів, які приймають, і не підлягають реєстрації у державних органах.

Одним із головних інститутів політичної системи є *партії*. Завдяки політичним партіям здійснюється прямий та зворотній зв'язок між суспільством і державою. Це важливий інститут громадянського суспільства, завоювання і утримання влади. Під впливом партій відбуваються зрушення в структурі державних органів - утворюються парламентські фракції, встановлюється той чи інший порядок формування уряду і заміщення урядових посад. Політичні партії виступають ініціаторами запровадження виборчої системи - мажоритарної чи пропорційної. Під їх впливом відбуваються законотворчий та правотворчий процеси, утверджуються нові політичні норми і з'являються ідеологічні документи.

В основі **класифікації політичних партій** можуть лежати різні критерії, зокрема види партій визначаються їхніми функціями, відносинами з іншими партіями, способами боротьби за владу та її здійснення тощо. **Основними видами політичних партій є:**

При виконанні своїх функцій, політичні партії:

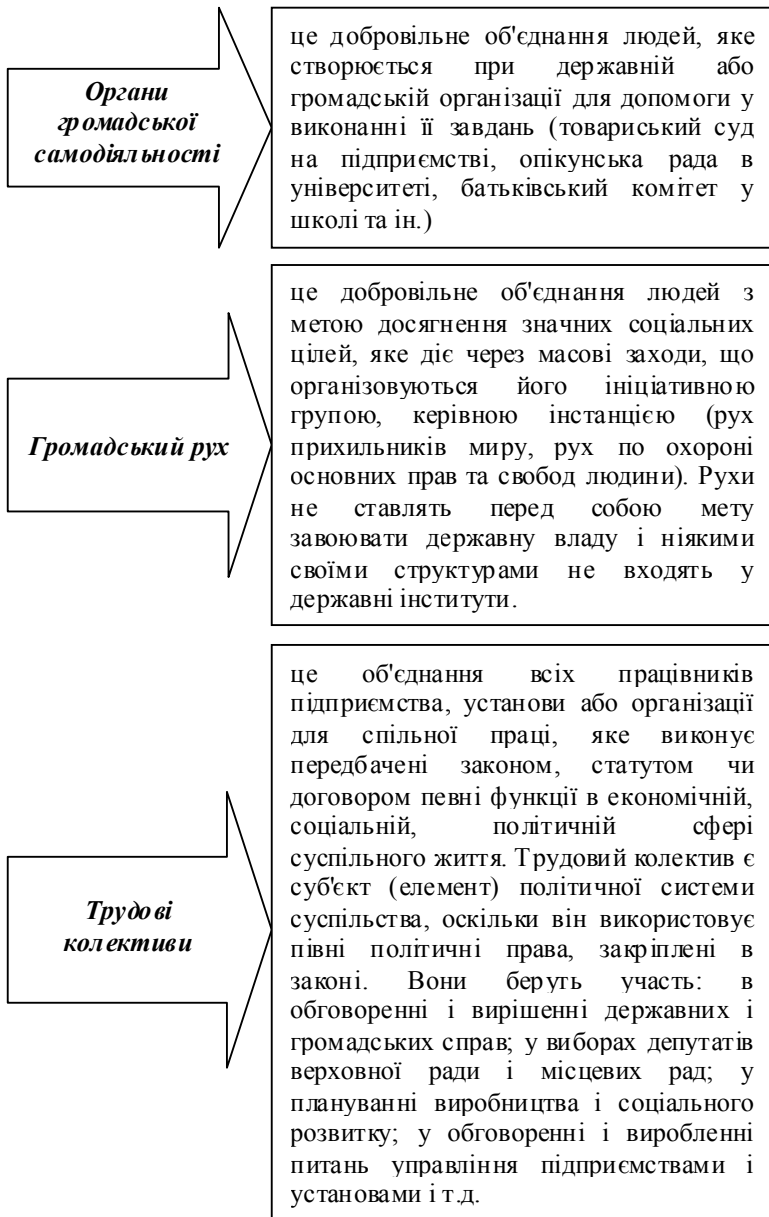
✦ виражають інтереси соціальних класів та інших груп, трансформуючи велику кількість різноманітних потреб та вимог у конкретні пропозиції. Вони відбирають, раціоналізують і впорядковують різні інтереси, об'єднуючи їх в єдину систему;

✦ значною мірою забезпечують необхідний зв'язок між політичним керівництвом та практично всіма іншими громадянами (тими, на кого це керівництво поширюється). Тобто, фактично партії виконують роль каналу вираження і формування ідей, цілей, завдань, який спрямований по вертикалі: як вгору, так і до найнижчих соціальних страт;

✦ правлячі партії та їх лідери, які здійснюють політичне керівництво країною, вирішують подвійне завдання щодо встановлення, упорядкування та забезпечення виконання спільних для всього суспільства цілей, національних інтересів даної держави. Тобто, вони задають напрямок та беруть або прагнуть брати активну участь у здійсненні державної політики;

✦ служать головним механізмом у комплектуванні та поповненні еліт, через який кандидати на політичні посади готуються і відбираються на всіх рівнях партійної піраміди та через який обирається національне (державне) політичне керівництво;

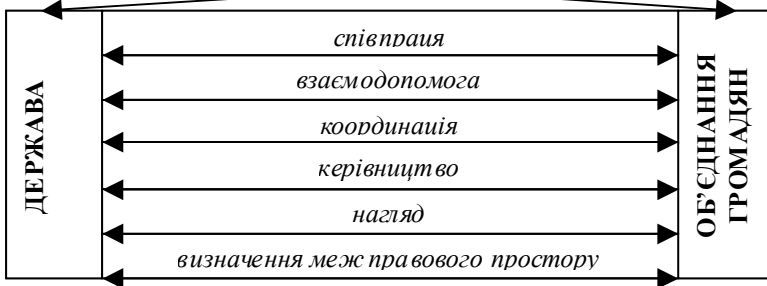
✦ концентрують в собі певну сукупність ідейних цінностей щодо здійснення політичної влади в суспільстві, тому вони виступають об'єктами емоційної прихильності чи ворожнечі. Таким чином партії справляють значний вплив на громадську думку та поведінку громадян, котрі бачать у конкретній партії виразника своїх політичних потреб та інтересів, з якою вони пов'язують свою надію на вирішення певних суспільних завдань і розвиток країни, з якою, нарешті, вони ідентифікують себе у ставленні до різних проблем, що існують в суспільстві.

Форми впливу

Взаємозв'язок держави і об'єднань громадян:

У процесі розвитку громадянського суспільства відносини громадських об'єднань з державою, які більш доречно, звичайно, називати взаємовідносинами, мають дуже важливе значення. Охарактеризувати вичерпно стосунки громадських об'єднань з державними установами досить складно.

Перший, і досить поширений тип стосунків громадських об'єднань з державними установами як місцевого, так і національного рівня, характеризується певною взаємною зацікавленістю. Тобто, громадське об'єднання забезпечує громадську підтримку певним діям держави в обмін на пільги для своїх членів. Державні рішення, що приймаються всупереч інтересам такого об'єднання, можуть наштовхнутися на відкритий опір з його боку.

Другим типом відносин, є модель, що використовується на пострадянському просторі для створення владою "офіційних", конструктивних політичних партій, рухів і профспілок за допомогою так званого адміністративного ресурсу. Їх визначальною рисою є контрольованість з боку влади та підпорядкованість діяльності потребам державної політики.

Третій тип, що поступово розвивається, – це, так званий, "цивілізований" тип відносин громадських організацій з державними установами. Співробітництво або опозиція, консультування або навіть протистояння відбуваються відкрито й виключно в межах правового поля держави.

Політичну систему України як і будь-якого іншого суспільства становить сукупність організацій і установ, які виражають інтереси наявних у суспільстві класів і націй; система державних і недержавних організацій, які здійснюють регулювання соціально-політичних відносин у країні, взаємопов'язана сукупність партій, держави і громадських організацій, комплекс політизованих організацій, які здійснюють управління справами суспільства, механізм здійснення народовладдя і управління справами суспільства і держави, складний комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих засобів організації і функціонування політичної влади, здійснення політичного керівництва, система всіх політичних явищ.

Незалежна Україна обрала демократичний тип політичної системи суспільства, що й визначено у Конституції (Основному законі) України. На сучасному етапі розвитку України відбувається активний процес формування нової політичної системи в нашій країні. Складовими *елементами* цього процесу є:

→ утворення принципів демократії та парламентаризму, політичного плюралізму;

→ забезпечення прав та свобод громадян;

→ поділ політичної влади на законодавчу, виконавчу та судову;

→ запровадження інституту президентської влади;

→ визнання засобів масової інформації важливим елементом політичної системи;

→ формування системи самоврядування тощо.

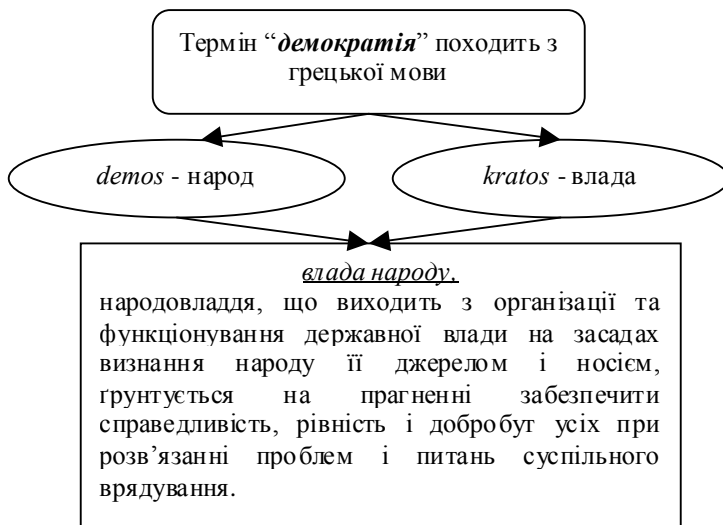
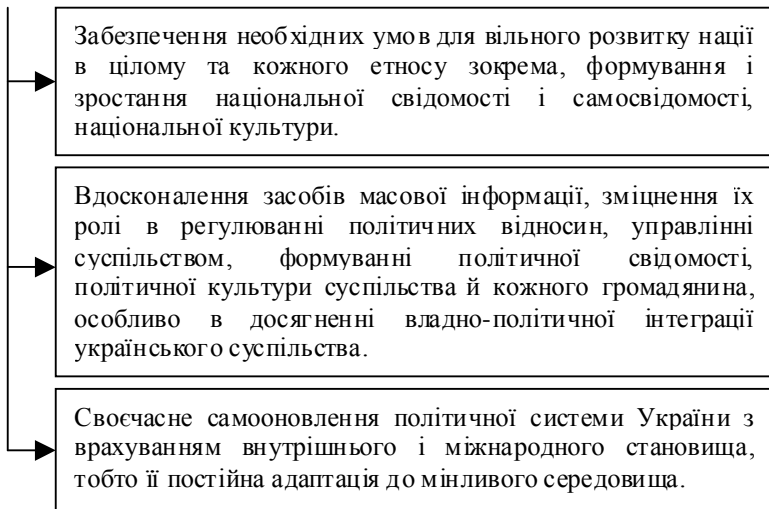
Враховуючи реалії та особливості суспільного життя, соціально-політичного процесу в Україні, необхідно чітко визначити і здійснювати наступні **основні напрями становлення і розвитку її політичної системи**:

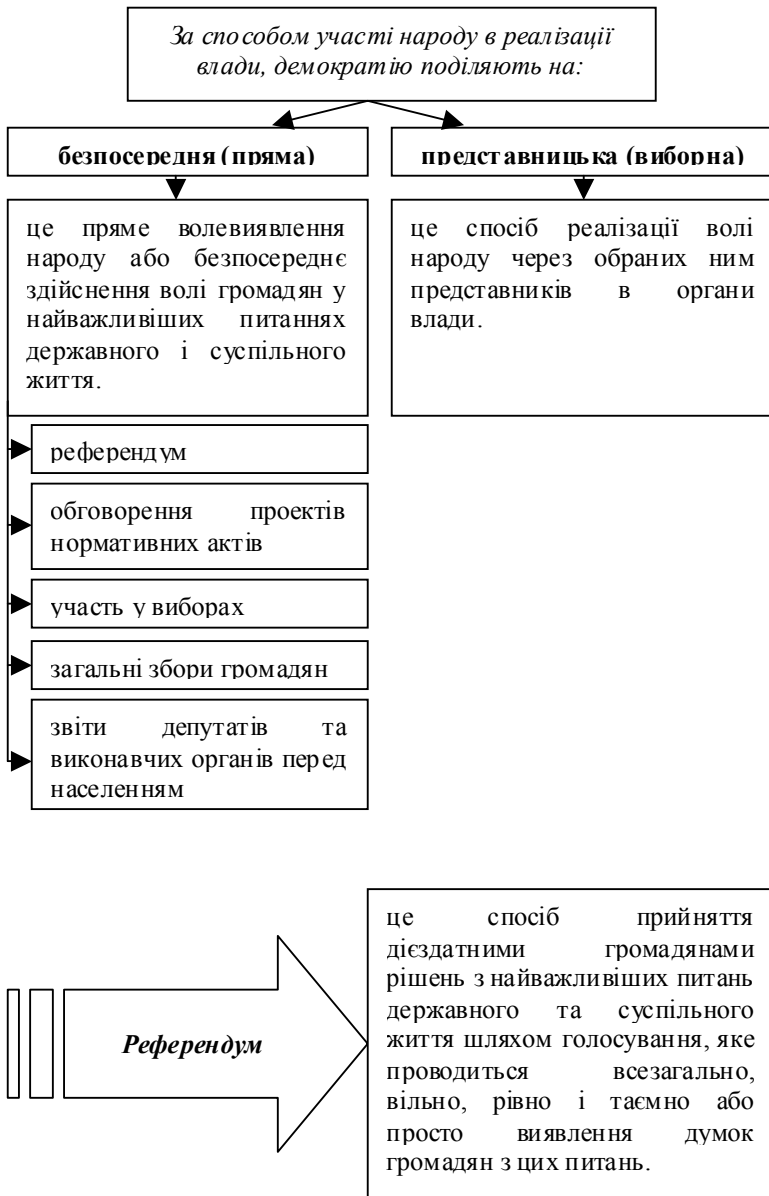
Подальший розвиток і вдосконалення політичних відносин шляхом відкриття максимального простору самоврядуванню суспільства на всіх рівнях його соціально-політичної організації, сприяння якнайповнішому вияву ініціативи громадян, представницьких органів влади, партій, об'єднань, рухів, трудових колективів.

Побудова дійсно демократичної, правової соціальної держави з ефективно діючим парламентом, професійним, сильним, висококваліфікованим урядом, незалежними судовими органами – тобто з чітким поділом влади і розмежуванням владних функцій. Зміцнення законності й правопорядку, виключення можливості узурпації влади та зловживань нею, ефективна протидія бюрократизмові і формалізму.

Формування громадянського суспільства як сукупності вільних людей та їхніх самодіяльних організацій, політичних партій, рухів, асоціацій, покликаних виражати і захищати індивідуальні та групові інтереси громадян, встановлювати й регулювати відповідні відносини з державою. Як основа демократичної політичної системи громадянське суспільство вносить в неї демократичні риси та якості, могутній дух вивільнення особи від державного диктату.

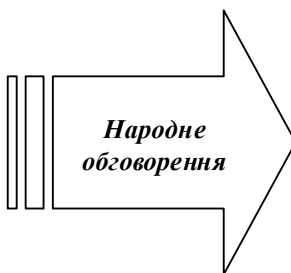
Зростання політичної свідомості та політичної культури суспільства та особи – як на теоретичному, так і на буденному рівнях. Це передбачає запровадження раціональної системи політичної освіти громадян, удосконалення повсякденного практичного політичного досвіду.

консультативні (всеукраїнські, місцеві) – опитування, результати яких повинні розглядати та брати до уваги як рекомендації при ухваленні рішень відповідними органами влади і місцевого самоврядування

це інститут безпосередньої демократії, форма участі громадян в управлінні державними та суспільними справами шляхом обговорення важливих питань суспільного життя. Воно проводиться гласно, обговорюване питання публікують у пресі, доводять до відома громадян в інших засобах масової інформації. Народному обговоренню підлягають законопроекти і питання політичного та соціального розвитку держави чи відповідної території, проте воно має характер рекомендацій.

Отже, *політична система* - своєрідне соціальне утворення, якому притаманні такі якості, як: структура, цілісність, збалансованість, наявність головної ланки, сталість горизонтальних і вертикальних зв'язків її елементів, достатня автономність ланок нижчого порядку, які не можуть нормально розвиватись, якщо верхні ешелони її пригнічують, ускладнення системи, в міру її розвитку.

Таким чином, політична система відіграє значну роль у суспільстві, визначаючи перспективи розвитку суспільства, виявляючи потреби та інтереси суспільства, проводячи демократичну розподільну політику, створюючи демократичний режим соціально-політичної діяльності.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 10

Правова сутність та характерні ознаки правової держави

1. Поняття правової держави та її правова сутність.
2. Характерні риси та ознаки правової держави.
3. Конституційні основи та головні напрямки будівництва правової держави в Україні.

*Правова
держави*

держави, підпорядкована праву, в якій дії її органів влади і службових осіб здійснюються на засадах конституційності й законності, а також підконтрольні незалежним судам. Це держава реальних прав людини, вона є засобом, інструментом забезпечення таких прав.

Побудову правової держави визначено як одне із основних стратегічних завдань у платформах і програмах переважної більшості і політичних течій, і партій в Україні. Однак абстрактно сформульована мета обов'язково передбачає вироблення практичних заходів для її досягнення, розробку програми предметних дій, яка розрахована в часі і орієнтована на конкретні соціальні обставини. Крім того, саме визначення мети повинно бути достатньо зваженим, вільним від утопічної творчості. У цьому відношенні сучасним політикам, державознавцям, юристам доведеться пройти той же шлях пошуків в теорії і практиці, який колись вже було пройдено, - з відповідними прорахунками і досягненнями. У зв'язку з цим досвід теоретичної і практичної діяльності по створенню основ правової державності, по впровадженню демократичних інститутів і цінностей на вітчизняному ґрунті необхідно ретельно вивчити.

Теорія правової держави бере початок з античності. Термін "*правова держава*" почав використовуватись в німецькій філософській та юридичній літературі на початку 19 ст. Але ідеї, що відбивали сутність та основні риси правової державності мають більш давні історичні коріння.

Ідею поєднання сили та права в організації афінської держави на демократичних засадах свідомо проводив у своїх реформах вже у 6 ст. до н. е. Соломон, один із знаменитих семи грецьких мудреців. Сутність своїх реформ він виражав так: "Всіх я звільнив. А цього досягнуто владою закону, силу з правом поєднавши."

Думка про те, що державність взагалі можлива лише там, де панують справедливі закони, послідовно розвивалась мислителем Платоном. Зокрема, він висловлював міркування щодо близької загибелі тієї держави, де закон немає сили і знаходиться під будь-якою владою. Державність можлива там, де панують справедливі закони, "де закон володар над правителями, а вони його раби".

Концепцію правління розумних законів обґрунтував і Арістотель - "батько античної політичної науки". Він же вказав і на необхідний зв'язок права і держави, такий суттєвий для правової держави.

Великий крок у напрямку до теорії правової держави зроблений в політико-правовому вченні Цицерона (давньоримського мислителя), який проголосив правовий принцип: "під дію закону повинні підпадати всі".

В епоху переходу від феодалізму до капіталізму вирішального значення набувають проблеми політичної влади та її розподілу. Виразником правових уявлень буржуазного суспільства був англійський мислитель 17 ст. Д. Локк, яким обґрунтовано правовий принцип індивідуальної свободи "як свободи слідування власному бажанню в усіх випадках, коли цього не забороняє закон...".

Нові уявлення про розподіл влади розроблені в творчості французького юриста 18 ст. Ш. Монтеск'є, який стверджував принцип розподілу влад на законодавчу, виконавчу, судову, з метою попередження нею зловживань.

Принцип розподілу влади послужив першоосновою для теорії правової держави і цю теорію пов'язують з іменем І. Канта. Він вважав, що держава забезпечує торжество права, вимогам якого сама підпорядковується. Громадянський правовий стан, на думку Канта, ґрунтується на таких основних принципах: свобода кожного члена суспільства як людини і рівність його з кожним іншим як підданого; самостійність кожного члена суспільства як громадянина.

У розвиток ідеї правової держави зробили свій внесок і українські вчені, філософи, юристи, котрі поділяли думку про права людини і правову державу (Вишенський, Сковорода, Драгоманов, Франко, Кістяківський, Палієнко та ін.). Головне призначення права М. Драгоманов вбачав у закріпленні "прав людини і громадянина", яке полягало в недоторканності особи, та її гарантіям. Він вважав за необхідне видати закон про недоторканість прав людини, забезпечити судовий захист її прав і свобод.

Теорія правової держави у марксистській літературі була офіційна засуджена як буржуазна і стверджувалось, що якщо людина претендує на звання марксиста і говорить про "правову державу", а тим більше застосовує поняття "правова" до радянської держави, то це означає, що вона відходить від марксистсько-ленінського вчення про державу. Теоретики марксизму і практики розбудови радянського суспільства не допускали можливий зв'язок між соціалістичною і буржуазною державами. Реальністю було втілення сталінського розуміння держави, згідно з яким діяльність правлячої партії накладалися на діяльність держави та її органів.

Реформування колишнього радянського суспільства та інтеграційні процеси на міжнародній арені зробили об'єктивно необхідним формування правової держави в Україні.

Розвиток ідеї правової держави в Україні став особливо актуальним після прийняття Декларації про державний суверенітет України, в якій проголошено прагнення українського народу до побудови правової держави. Згідно зі ст. 1 чинної Конституції, Україна є суверенною, незалежною, соціальною, демократичною, *правовою* державою.

система органів і інститутів, які гарантують, охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства.

Це держава, в якій панує закон, стосовно якого в однаковому відношенні перебувають влади всіх рівнів, партії та громадські організації, посадові особи та окремі громадяни.

**Отже,
правова
держава**

держава, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав людини. Правовою є держава, в якій панують закони, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і гарантують реальну можливість кожній людині ефективно здійснювати і захищати свої права і свободи.

Правова держава - це така сходинка в розвитку держави, яка дозволяє поєднати в діяльності держави широку демократію, сувору законність і, можливо, більш повну соціальну справедливість.

Основні, вихідні положення сучасної загальної теорії правової держави:

↗ при взаємодії права і держави, первинним є право як загальносоціальне явище, оскільки воно виникло раніше і незалежно від держави;

↗ обмеження держави правом, як в процесі реалізації норм права, так і під час законотворчого процесу;

↗ основне призначення держави - забезпечення реалізації, охорони та захисту основних прав людини;

↗ залежність правової держави від соціально-економічного розвитку формації, від конкретно-історичних умов існування людства;

↗ становлення "різноманітних" правових держав в сучасних державах з поступовим підвищенням "питомої ваги" зазначених ознак;

↗ формування правової держави необхідно здійснювати з урахуванням реальних потреб, інтересів, теорії та практики її формування;

↗ розробка та використання основних ознак правової держави (тобто формально-визначені та соціально-змістовні властивості).

Загальні ознаки правової держави:

▶ Закріплення основних прав та свобод людини в законах і Конституції держави

▶ Панування законів, які виражають волю всього або більшості населення

▶ Врегулювання відносин між особою і державою на основі загальнодозвільних принципів;

▶ Взаємовідповідальність особи і держави

▶ Високий рівень правової культури та правосвідомості всіх правових суб'єктів, наявність юридичних знань

▶ Чіткий розподіл повноважень держави між певними системами її органів (поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову)

▶ Високе становище (значення) у суспільному житті судових органів

▶ Юридична захищеність особи (створення юридичних засобів, які б захищали, охороняли основні права людини)

▶ Незалежність судової влади від інших гілок влади

▶ Неухильне і загальне виконання законів та підзаконних актів усіма учасниками суспільного життя і в першу чергу – державними органами

Правова держава зароджується і функціонує в умовах громадянського суспільства.

У різних країнах основи правової державності склались по-різному, але всюди в цих процесах загальним було *одне* -

це рух до свободи, свідоме прагнення ліквідувати тоталітарний характер держави, змусити її поважати права громадян.

Правова держава - це новий етап у становленні і розвитку державності. Правову державу не можливо проголосити - вона повинна створитись як результат реформ економічних, політичних, державних і правових інститутів, реальної зміни характеру взаємовідносин між громадянським суспільством, державою і особистістю.

Наведено ознаки правової держави, шляхи і напрямки її формування, хоча на практиці поряд з юридичними акціями необхідно приділити увагу і соціальним, економічним, політичним та державним факторам. Виконання ж тільки юридичних заходів, що не ґрунтуються на відповідних матеріально-духовних основах, може привести до створення чисто формальної структури.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 11

Держава, право та особа

1. Поняття права як загальносоціального явища.
2. Право об'єктивне і суб'єктивне.
3. Правовий статус особи: поняття, структура, види, і тенденції.
4. Основні права та обов'язки людини.
5. Міжнародно-правові заходи і засоби захисту прав людини, нації.
6. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина за Конституцією України.

Термін право вживається у процесі спілкування людей досить часто та різноманітно і відбиває при цьому різні аспекти їх суспільного життя. Багатозначність слова "право" зумовлюється тим, що воно веде свій початок від слова "правда". Корінь "прав" лежить в основі багатьох слів: "правий", "справедливий", "правило", "правдивий", "правильний", "правити" та інших. Так слово "право" позначає:

- ↗ можливості, які має соціальний об'єкт,
- ↗ сукупність (систему) особливих правил соціальної поведінки загального характеру,
- ↗ відповідність форм явища його сутності і т.д.

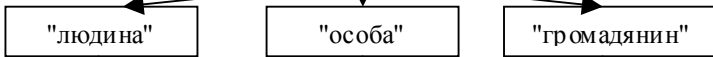
**Право як
загально-
соціальне явище**

це певні можливості суб'єктів суспільного життя, які об'єктивно зумовлюються рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх однойменних суб'єктів.

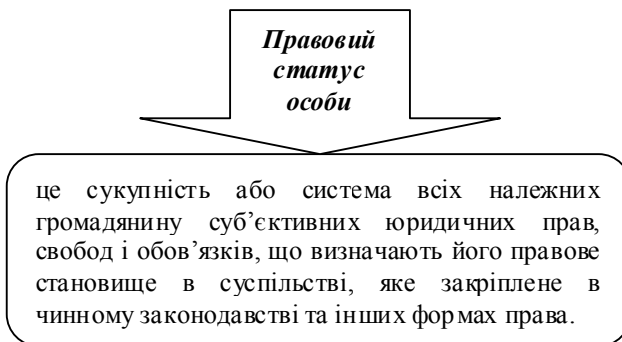
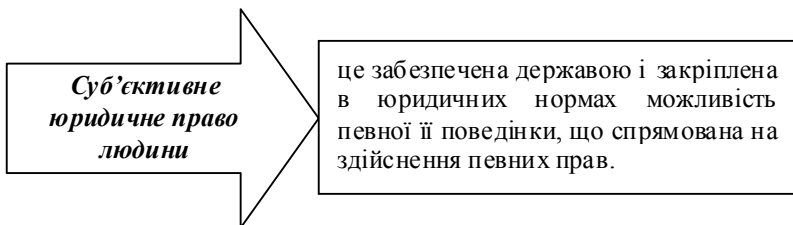
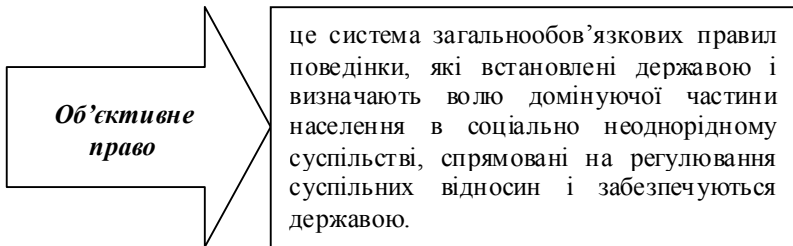
Залежно від виду суб'єктів розрізняють:

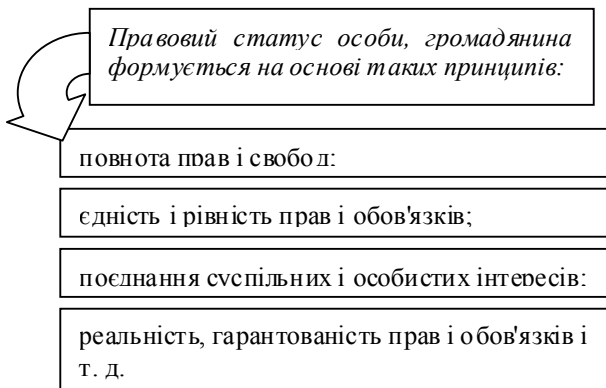
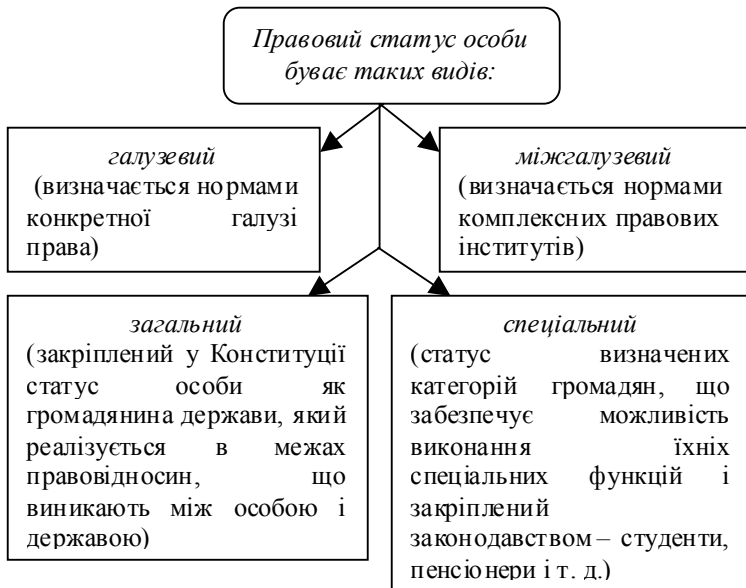

У різних науках, в тому числі і державно-правових, для позначення людської істоти можуть використовуватися різні поняття:

<p>є найбільш загальним поняттям. Воно характеризує індивіда як невід'ємну частину живої природи, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури.</p>	<p>використовується для позначення людської істоти як частини усвідомленої спільності людей. Це суб'єкт свідомої діяльності, для якого характерні індивідуальні, але соціально-значущі ознаки, що визначають його як члена певного суспільства, спільності людей.</p>	<p>є людина, яка законом визнається юридично пов'язаною (приналежною) до певної держави.</p>
---	---	--

***Особливості і тенденції розвитку
правового статусу особи у державі
соціально-демократичної орієнтації:***

збільшення обсягу (каталогу) прав людини, що закріплюється в юридичних нормах;

рівність правового статусу всіх громадян, відсутність соціально необґрунтованих юридичних привілеїв та винятків;

збагачення соціального змісту юридичних прав особи (зокрема, матеріального);

посилення соціальної та державної захищеності, гарантованості правового статусу особи.

Права людини

це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку всього людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей

Права людини - це соціально-історичне (а не біологічне, фізіологічне) явище. Тому, навіть вживаючи щодо них такий термін як "природні" ("природжені"), слід мати на увазі, що йдеться про соціальну, а не іншу природу - сутність цього явища.

Основні права людини
поділяються на:

▶ *фізичні* (необхідні для фізичного існування, для задоволення біологічних, матеріальних потреб – право на життя, житло, безпечне природне середовище, належний рівень матеріального забезпечення)

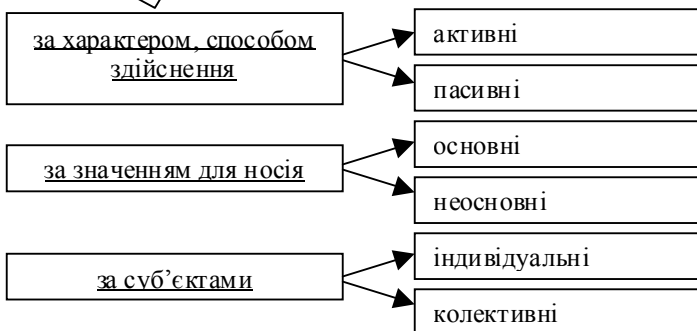
▶ *особисті* (щодо збереження, розвитку та захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності – право на ім'я, честь, гідність, свободу віросповідання, переконань, сумління тощо)

▶ *культурні* (щодо збереження, розвитку національної самобутності, доступу до духовних здобутків людства, їхнє засвоєння, використання та участь у подальшому розвитку – право на освіту, виховання, користування надбаннями культури та мистецтва, авторство, наукову, технічну та художню творчість)

▶ *економічні* (можливості реалізувати свої здібності й здобувати засоби до існування, беручи участь у виробництві матеріальних та духовних благ, – право на здобуття професії, вибір та здійснення трудової діяльності, справедливу оплату праці, відпочинок і дозвілля та ін.)

▶ *політичні* (що стосуються участі у державному та громадському житті, впливу на діяльність різноманітних державних органів, а також громадських об'єднань політичного спрямування – право на громадянство, участь у державному управлінні суспільством, у формуванні представницьких органів державної влади і т. д.)

класифікація прав людини можлива за іншими критеріями, зокрема:

Необхідно виділити і підкреслити основні тенденції розвитку прав людини.

▶ все ширше запровадження в суспільстві свідомого уявлення, що саме людина є головним суб'єктом права;

▶ широке запровадження в суспільстві свідомого розуміння прав людини як соціально-історичного явища;

▶ розширення впливу принципу правової рівності на все більше коло людей;

▶ збільшення кількості ("каталогу") прав людей (як результат зростання їхніх потреб); якому, проте, не завжди відповідають реальні можливості деяких прав (тобто у ряді випадків права людини випереджувально фіксуються у законодавстві);

▶ постійне зростання кількості країн, які визнають наддержавний (міжнародний) контроль за станом дотримання прав людини. Звичайно це здійснюється під тиском населення, яке більше довіряє цим органам як гаранту забезпечення прав людини.

З правами дорослої (повнолітньої) психічно-нормальної людини природно пов'язуються її *основні соціальні обов'язки, зобов'язання*.

Основний соціальний обов'язок людини

це необхідність певної її поведінки, об'єктивно зумовленої конкретно-історичними потребами існування та розвитку інших людей, нації (народу), його соціальних груп і всього людства.

Видова класифікація основних соціальних обов'язків людини відповідає, в основному, наведеній вище класифікації основних прав. *Тому, серед обов'язків можна виділити:*

▶ *фізичні* (наприклад, утримувати і захищати своїх неповнолітніх дітей)

▶ *особисті* (поважати честь і гідність, національні почуття і культуру людей або їх спільностей, виховувати своїх дітей)

▶ *культурні* (дбайливо ставитись до пам'яток історії людства)

▶ *економічні* (віддавати частину індивідуального прибутку, доходу на загальносуспільні потреби - податок)

▶ *політичні* (протистояти насильству, вдаватись тільки до мирних засобів задоволення своїх політичних інтересів)

Права людини закріплені в таких міжнародних документах:

▶ Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 р.), що має основоположне значення для міжнародної регламентації прав і свобод людини. Це перший міжнародний документ, який найповніше виклав перелік прав людини на основі християнських заповідей.

▶ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 р.).

▶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (16 грудня 1966 р.) Ці два Пакти та Декларація стали складовими частинами Хартії прав людини. На відміну від Декларації, кожен Пакт має обов'язкову силу для держав, які його підписали. За обсягом – Пакти не відрізняються від Декларації, а лише розширюють та конкретизують її положення.

▶ Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (прийнята Рада Європи у 1950 р.).

▶ Європейська соціальна хартія (Турін, 1961 р.).

▶ Заключний Акт наради з безпеки і співробітництва в Європі /НБСЄ/, підписаний у Хельсінкі у 1975 р.

▶ Конвенція про права дитини (1989 р.) та ряд інших.

Міжнародно-правові засоби захисту прав людини умовно розділити на дві групи:

міжнародно-правові акти, документи

міжнародні, міждержавні органи, організації по спостереженню і по захисту цих прав (комітети, комісії, суди, трибунали)

В залежності від масштабу дії цих засобів вони також поділяються на:

всесвітні, міжнародні (ООН)

регіональні (Рада Європи)

Засоби всесвітнього товариства:

Міжнародно-правові акти - це акти, що вміщують правила діяльності, формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також міжнародні документи, котрі норм права, поведінки не вміщують, прав і обов'язків не визначають (декларації, заяви, меморандуми). До цих актів належать: Загальна Декларація прав людини 1948 року, Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Декларація соціального прогресу і розвитку 1969 року, Декларація про право на розвиток 1986 року, Документи всесвітньої конференції по правах людини, організована ООН у Відні 1993 році (140 країн взяло участь).

Міжнародні органи: Комісія з прав людини екологічної і соціальної ради ООН, Комітети ООН з: прав людини, економічних, соціальних і культурних прав; ліквідації расової дискримінації, ліквідації дискримінації жінок.

Регіональні (континентальні) засоби:

Європа

Міжнародно-правові акти, документи:

- ⇒ Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, прийнята Радою Європи (Рим, 1950 р.);
- ⇒ Європейська соціальна хартія (Турін, 1961);
- ⇒ Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), підписаний у Хельсінкі у 1975 році;
- ⇒ Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць НБСЄ (1989 р.);
- ⇒ Хартія основних соціальних прав робітників Європейського Економічного Співробітництва (Страсбург, 1989 р.);
- ⇒ Паризька Хартія для нової Європи (НБСЄ, 1990 р.);
- ⇒ Документи Конвенції з людського виміру загальноєвропейського процесу держав-учасниць НБСЄ (Париж, 1989 р.; Копенгаген, 1990 р.; Москва, 1991 р.);
- ⇒ Заключний документ Гельсінської наради держав-учасниць НБСЄ "Виклик часу перемін", 1992 р.

Міжнародні органи:

- ⇒ Європейська комісія з прав людини;
- ⇒ Європейський суд з прав людини.

Америка

Міжнародно-правові акти, документи:

- ⇒ Американська декларація прав і обов'язків людини, прийнята Організацією американських держав (ОАД), 1948 р.;
- ⇒ Американська конвенція про права людини (ОАД), Коста-Ріка, 1969 р.

Міжнародні органи:

- ⇒ Міжамериканська комісія з прав людини;
- ⇒ Міжамериканський суд з прав людини.

Міжнародно-правові акти, документи:

⇒ Африканська хартія з прав людини і народів, прийнята Організацією Африканської Єдності (ОАЄ) в місті Банджулі в 1981 році.

Міжнародні органи:

⇒ Африканська комісія з прав людини.

У кожній державі основні права людини закріплюються, насамперед, у її основному законі - *Конституції*. Це простежується у всіх колишніх конституціях і у чинній Конституції нашої держави. У поточних законах та інших нормативно-правових актах передбачаються юридичні процедури, порядки, механізми здійснення, реалізації на практиці основних прав людини, закріплених у Конституції. Ст. 3 чинної Конституції затверджує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Безперечно, ситуація з державним юридичним забезпеченням і захистом основних прав людини в Україні сьогодні ще не може вважатися задовільною. Навіть прийняті нещодавно закони з різних причин не завжди реалізуються повною мірою, проте напрямок з питання гаранта прав людини обрано Україною принципово. І це дає підстави сподіватися на поліпшення ситуації.

Права та свободи людини і громадянина за Конституцією України:

Особисті права людини

на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), невід'ємне право на життя (ст. 27), на повагу до гідності (ст. 28), на свободу та особисту недоторканість (ст. 29), на недоторканість житла (ст. 30), на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32), на свободу пересування і вільний вибір місця проживання (ст. 33), на свободу думки і слова (ст. 34), на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).

Політичні права і свободи людини

на об'єднання у політичні партії та політичні організації (ст. 36), брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), на мирні збори та маніфестації (ст. 39), на звернення (ст. 40).

Економічні, соціальні і культурні права людини

володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), на підприємницьку діяльність (ст. 42), на працю (ст. 43), на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44), на відпочинок (ст. 45), на соціальний захист (ст. 46), на житло (ст. 47), на достатній життєвий рівень (ст. 48), на охорону здоров'я (ст. 49), на забезпечення для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), зумовлене гарантуванням вільної згоди на шлюб, а також захистом материнства, батьківства, дитинства і сім'ї (ст.ст. 51,52), на освіту (ст. 53), на свободу творчості (ст. 54).

До обов'язків громадян України відносяться:

▶ захист Батьківщини, незалежності і територіальної цілісності України (ст. 65),

▶ повага до державних символів України,(ст. 65),

▶ обов'язок не завдавати шкоди природі, культурній спадщині, обов'язок відшкодувати завдані їм збитки (ст. 66),

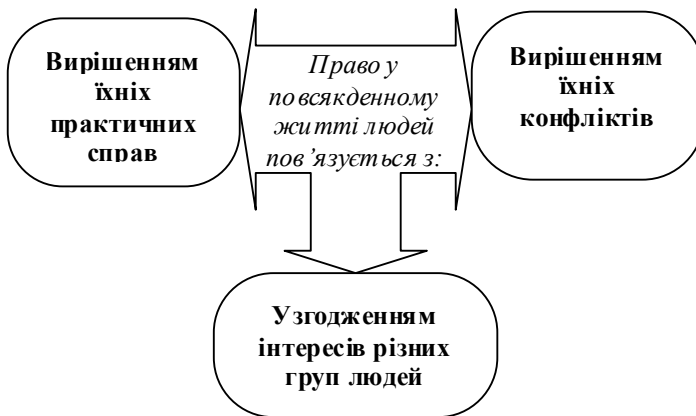
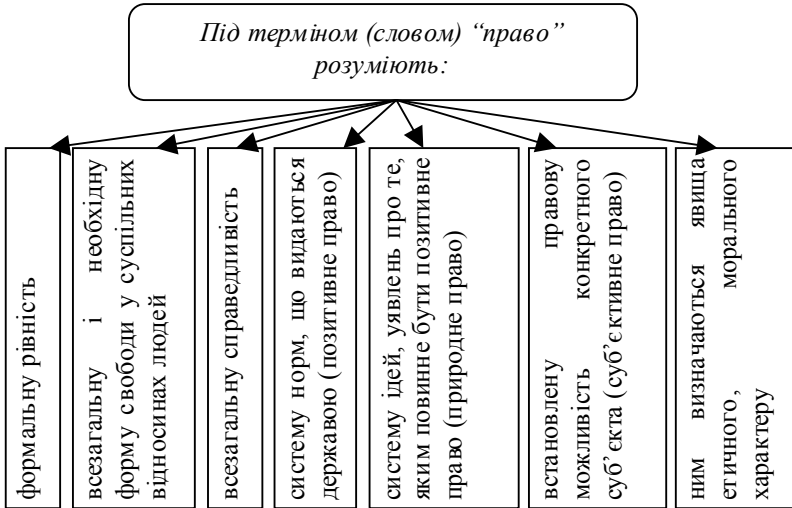
▶ обов'язок платити податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67),

▶ обов'язок неухильно дотримуватись Конституції та законів України, обов'язок не зазіхати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68).

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 12

Поняття, походження права, сучасне праворозуміння

1. Загальне поняття та ознаки права.
2. Основні концепції праворозуміння.
3. Право і закон.

ПРАВО

це одна із форм суспільної свідомості, яка відображає суспільні відносини в нормативно-правових актах, що встановлюються державою, є загальнообов'язковими і охороняються нею від порушень, виражають міру свободи, юридичної відповідальності, соціальну справедливість, рівність і рівноправність громадян, направлені на регулювання і охорону суспільних відносин і соціальних цінностей.

Терміном “ПРАВО” на думку давньоримського юриста Павла позначаються різні правомочності:

по-перше “право” є те, що завжди виражає справедливість і добро – **природне право**

по-друге, “право” – це те, що корисне всім чи багатством у межах певної держави – **цивільне право**

Всі ці чесноти одночасно присутні в загальному понятті “права”.

Альтернативні визначення

ПРАВО - це історично обумовлена способом виробництва воля економічно пануючої групи (страти) населення виражена у законі.

ПРАВО, у загально-соціальному відношенні - це певні можливості суб'єктів суспільного життя, які об'єктивно зумовлюються рівнем розвитку суспільства.

ПРАВО – це оформлена в офіційних джерелах і гарантована державою єдина в масштабі суспільства нормативна система, покликана регулювати соціально значиму поведінку учасників суспільного прогресу на основі встановлення рівноваги інтересів, узгодження волевиявлення і правових вимог для всіх верств населення.

Більш повне визначення сутності права подається вченим-юристом С. С. Алексєєвим, за яким ПРАВО – це система норм, виражених у законах, інших визнаних державою джерелах, які є загальнообов'язковим, нормативно-державним критерієм правомірно-дозволеної (а також забороненої, рекомендованої) поведінки.

ПРАВО - це система загальнообов'язкових формально визначених, гарантованих, встановлених або санкціонованих державою норм (правил поведінки), які виражають волю домінуючої частини населення соціально неоднорідного суспільства, встановлюють права та обов'язки учасників правовідносин і спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі, а також до загальносоціальних потреб і охороняються державою.

До основних ознак, характерних рис права науковці відносять:

право – явище суспільне. Воно виникає на певному етапі суспільного розвитку як його продукт;

право – виступає регулятором соціально значимої поведінки людини і є різновидом соціальних норм, що узгоджує поведінку між людьми і їх об'єднаннями;

право за своєю сутністю є, в масштабі всього суспільства, засобом (формою) соціального компромісу, встановлення паритету соціальних інтересів;

право це формально виражені норми, які свій зовнішній вияв знаходять в його джерелах (формах);

право як особливий різновид соціальних норм наділене якісною нормативністю, що діє як типовий регулятор однотипних ситуацій передбачених цими нормами без обмеження кількості застосувань. Нормативність формується як результат узагальнення і фіксації сталих, повторюваних соціально корисних відносин, вчинків людей;

зміст *права* визначається потребами суспільного розвитку, інтересами учасників відносин вираженими у їх свідомості;

право є цілісна система взаємозв'язаних структурних елементів (інститутів, галузей);

право - це інтелектуально-вольовий регулятор поведінки. Воно має не тільки спеціально-юридичний, або правовий механізм дії, але і психологічний. Право не може регулювати поведінку інакше як через свідомість і волю людини. У певній мірі право можна розглядати як інформаційну систему, наділену інформацією владного характеру, яка після усвідомлення перетворюється в волю і поведінку суб'єктів;

право – є загальнообов'язковим. На відміну від інших соціальних норм воно репрезентує загальнодержавну нормативну систему, вимоги якої, без виключень, обов'язкові для всіх членів суспільства;

праву характерна чітка регламентація. Процедура як регламентований порядок, що у певній мірі характерний і для інших соціальних регуляторів для права має більш глибокі засади. Система права має цілі процедурні галузі, які стосуються реалізації і вироблення юридичних норм;

право тісно пов'язано з державою. Держава виявляє правові потреби суспільства і оформляє їх у нормативно-правових актах, а пізніше здійснює контроль за виконанням цих приписів, забезпечуючи, в необхідних випадках, їх примусову реалізацію;

право базується на принципі рівності. Цей принцип передбачає рівність вимог нормативних приписів до всіх учасників суспільних відносин незалежно від індивідуальних властивостей (принцип формальної рівності).

ОТЖЕ:

ПРАВО – це оформлена в офіційних джерелах і гарантована державою єдина в масштабі суспільства нормативна система, покликана регулювати соціально значиму поведінку учасників суспільного процесу на основі встановлення рівноваги інтересів,

Властивості права:

- ↪ нормативність,
- ↪ формальна-визначеність,
- ↪ державна забезпеченість,
- ↪ загальна обов'язковість,
- ↪ системність,
- ↪ регламентованість,
- ↪ рівність вимог,
- ↪ ефективність,
- ↪ регулятивність.

Завдання права:

- ↪ ввести чіткі, постійні, гарантовані, зразкові нормативні критерії, побудовані на принципах громадянського миру, злагоди, врахування різних інтересів у складне, соціальне життя, викликане політичною боротьбою, етнічними конфліктами, особистими колізіями у стосунках людей;

Праворозуміння

це наукова категорія, яка висвітлює процес пізнання права, його сприйняття (оцінку) і ставлення до нього як до соціального явища.

Протягом XVII–XX століть виникло багато різних концепцій і теорій про поняття та розуміння права, які дійшли до нас. Серед них можна виділити різні підходи до розуміння права, такі як:

Теорія природного права

Ідеї цієї теорії виникли ще в стародавніх Греції та Римі. Платон і Сократ у своїх працях робили спробу обґрунтувати право як справедливість, що базується на моральній основі і закладене самою природою в людині. Згодом, у XVII–XVIII ст., ці ідеї знайшли свій розвиток у працях Т. Гоббса, Г. Гроція, Д. Локка, О. Радищева та інших вчених. Прихильники цієї теорії відрізняли поняття «право» і «закон». Вони стверджують, що політичне і правове життя суспільства має відповідати вимогам природного права, яке походить із самої природи людини і громадянина. Тому чинне в державі законодавство повинно закріпити й забезпечити права і свободи, які обумовлені самою природою. Теорія природного права базується на визнанні цивілізації, пріоритетами якої є ідеї справедливості, добра, невід’ємність прав і свобод людини, панування розуму. Представники теорії природного права стверджували, що право, яке творить держава, має своє значення лише тоді,

Історична школа права

Представники історичної школи права Г. Гуго, Ф. Савіні, Г. Пухта вважали, що теорія природного права тотожна нормативістській (позитивістській) теорії. На їх думку, право – це історичне явище, що як і мова, виникає поступово, непомітно, стихійно, у результаті діяльності людей, а законодавча влада тільки систематизує та доповнює його. За цією концепцією право, перш за все, – це правові звичаї, а закони, похідні від звичаєвого права, ґрунтовно перевірені часом. Законодавець не може на свій розсуд творити право, повинен враховувати в законодавчому процесі культурно-історичні й національні особливості права. Будь-яке право не може функціонувати, якщо воно відірване від історичного розвитку суспільства. Таке твердження в цілому є позитивним. Недолік цієї теорії в тому, що перебільшена роль правових звичаїв.

Концепція позитивізму в праві

Представниками *концепції позитивізму* в праві, що виникла і оформилась в ХІХ ст., були Д. Остін, Н. М. Коркунов, Г. Ф. Шершеневич, згодом Г. Кельзен. Право, згідно з їх уявленнями, є сукупністю норм, даних об'єктивно, які не потребують ідеологічного обґрунтування. Вихідний елемент права – норму права позитивісти розглядали як раз і назавжди постійну догму, а єдиним джерелом права визнавали державну владу, наділену примусовою силою. Право, вважає Г. Кельзен, – це сукупність правил поведінки, які регулюють суспільні відносини, з точки зору належного і сущого, незалежно від реального життя. Право виникає безпричинно, із самого себе, з першої (основної) норми, котра і забезпечує єдність та узгодженість права. У цій теорії позитивним є те, що такий підхід дає змогу створити і вдосконалити систему законодавства, а негативним – нехтування природними і моральними аспектами в праві.

Психологічна теорія права

Психологічна теорія права виникла у XIX ст. і найбільшого розвитку досягла у XX ст. Її засновниками були: в Україні – Л. Петражицький, Західній Європі – Г. Тард, Л. Кнапп та ін. За цією концепцією психіка людини – це фактор, який визначає розвиток суспільства. Поняття і сутність права не пов'язуються з діяльністю законодавця, а характеризуються як правові емоції, переживання людей. Правові явища – це особливого роду складні емоційно-інтелектуальні психічні процеси, які здійснюються у сфері психіки індивіда. Право ними поділяється на позитивне (встановлене державою) та інтуїтивне (результат внутрішнього, інтуїтивного самовизначення індивіда)

Інтуїтивні переживання (інтуїтивне право) виступають регулятором поведінки людини і тому вважаються реальним, діючим правом. Воно визнається критерієм оцінки позитивного права.

На їхню думку, протиріччя між позитивним та інтуїтивним правом є причиною соціальних катаклізмів.

Позитивним у цій теорії є те, що вона враховує психологічні особливості людей, роль правосвідомості у правовому

Не дивлячись на протилежність різних наукових поглядів та уявлень про право, всі ці вчення мають ряд спільних тверджень:

→ право є соціальне явище, без якого не можливе існування цивілізованого суспільства;

→ право в нормативній формі повинно віддзеркалювати вимоги загальнолюдської справедливості, служити інтересам суспільства в цілому, а не окремим його групам, стратам, враховуючи індивідуальні інтереси і потреби особи як вищої цінності суспільства;

→ право є міра поведінки, встановлена і захищена державою;

→ право приватної власності є основою всіх прав людини.

Порушена ще в працях стоїків, софістів, Платона, Аристотеля теорія відмінності "закона" і "права" знайшла розвиток у багатьох **сучасних концепціях права**, багатоманітність яких є свідченням того, якою складною є природа права. Поділяючи зміст одних теорій і відхиляючи інші, слід і в останніх бачити раціональне зерно.

Концепція соціологічного права:

засновником концепції був С. Ерліх. Право коріниться не в законах, а в самому суспільстві. Джерело його слід шукати у поведінці людей, які реалізують право. З цих позицій він висунув ідею "живого права спільнот", що віддавала перевагу судовій та адміністративній правотворчості. Сучасна соціологічна концепція представлена Гарвардською школою права (Р. Паунд) і "реалістами" (Д. Френк). Гарвардська школа вивчає право в зв'язку із суспільством, використовуючи історію, психологію. Право оголошено головним інструментом соціального компромісу і розуміється як правопорядок, протиставлений праву в законі.

Психологічна теорія права:

психологічна теорія права виникла в ХІХ ст., а найбільшого поширення досягла на початку ХХ ст. Її засновником в Україні та Росії є Л. Петражицький, а у Західній Європі - Г. Тард. Представники психологічної школи перетворюють право у психологічний процес, вважаючи джерелом права переживання та емоції людини. Л. Петражицький відкидав спроби обґрунтувати взаємозв'язок людських емоцій та об'єктивного світу, що призвело до висновку про незалежність права відносно політики, економіки та держави.

Теорія інтегративної юриспруденції:

засновником інтегративної юриспруденції є Д. Холл. Він спробував поєднати окремі елементи теорії природного права, позитивізму, соціологічної школи права, створивши тим самим нову школу. Так, із позитивного права запозичене вчення про юридичні терміни, з природного права - вчення про моральну цінність права, з соціологічної юриспруденції - умови виникнення і розуміння права, процес його функціонування.

**Існує багато концепцій,
що стверджують відмінність ПРАВА І ЗАКОНУ:**

ПРАВО є продуктом діяльності держави (її владних структур) і тому правом необхідно вважати всі офіційні джерела норм не залежно від їх змісту. Прихильником цього підходу був російський правник Шершеневич Г. Ф. Він стверджував, що державна влада є джерелом всіх норм права.

ЗАКОН, навіть прийнятий найвищим представницьким органом влади з дотриманням всіх процедурних вимог, може бути не правовим законом і виражати політичне свавілля.

Сучасний вчений юрист В. С. Нерсесянц дотримується думки, що правом може бути тільки правовий закон. Норми діючого законодавства є правовими лише тоді, коли вони нормативно стверджують принцип формальної рівності і формальної свободи особи. Загально визнана концепція, що право і держава є самостійними суспільними інститутами, плодами суспільного розвитку. У такій же мірі від держави незалежні сучасні процеси державотворення: вони проходять у лоні самого суспільного організму, проявляються у вигляді стійких, повторюваних соціальних відносинах та інших різних актах поведінки, формуються у вигляді правових вимог суспільства і фіксуються суспільною свідомістю.

**Характеризуючи співвідношення закону і права
необхідно виділити наступне:**

▶ Право і закон необхідно відрізнити. Закон (офіційні джерела норм) - це зовнішня форма виразу права, це система документів, які є реальним відображенням, виявом права, а право - це єдність цієї форми і змісту (правил поведінки);

▶ Не може бути права до закону і поза законом. Форма права (закон та ін. джерела права) - це спосіб життя права. Вчені правознавці стверджують, що всі системи права одягнуті в мундир законодавства;

▶ Крім того, закон може бути неправовим. Тобто він може мати беззмістовну форму;

▶ Право має горизонтальну (галузеву) структуру, а закони систематизуються за горизонтальною, вертикальною, комплексною системою;

▶ Право об'єктивізується окрім нормативних актів у правових звичаях, нормативних договорах, правових прецедентах, а закон крім норм включає інші елементи – преамбули, назви розділів, статей тощо;

Отже, ПРАВО І ЗАКОН є юридичними категоріями, перша з яких характеризує систему норм, що встановлені державою, друга – визначає спосіб закріплення та формального вираження цих норм.

Загальні закономірності вдосконалення права як першооснови цивілізації і культури:

по-перше, це поліпшення правової діяльності держави, тобто перехід її від правового регулювання, що полягає у встановленні заборон і дозволів, до, головним чином, дозвільного регулювання відносин громадян та їхніх об'єднань, основу якого становлять юридичні дозволи й суб'єктивні права;

по-друге, дедалі більше обмеження повноважень держави, в особі її органів, шляхом встановлення в їхній діяльності суворих заборон і стримувань;

по-третьє, всебічне закріплення у законах та юридичній практиці гарантованого правового статусу, автономності особи;

по-четверте, запровадження досконалої, ефективної системи правового захисту (в тому числі процесуального), побудованої на ідеалах свободи та гуманізму, легкодоступної для користування всіма суб'єктами правовідносин, і в першу чергу особою як найвищою соціальною цінністю.

Право – одне з найскладніших суспільних явищ. При цьому воно викликає до себе надзвичайно широкий інтерес, оскільки завжди торкається інтересів кожної людини, різних соціальних груп населення.

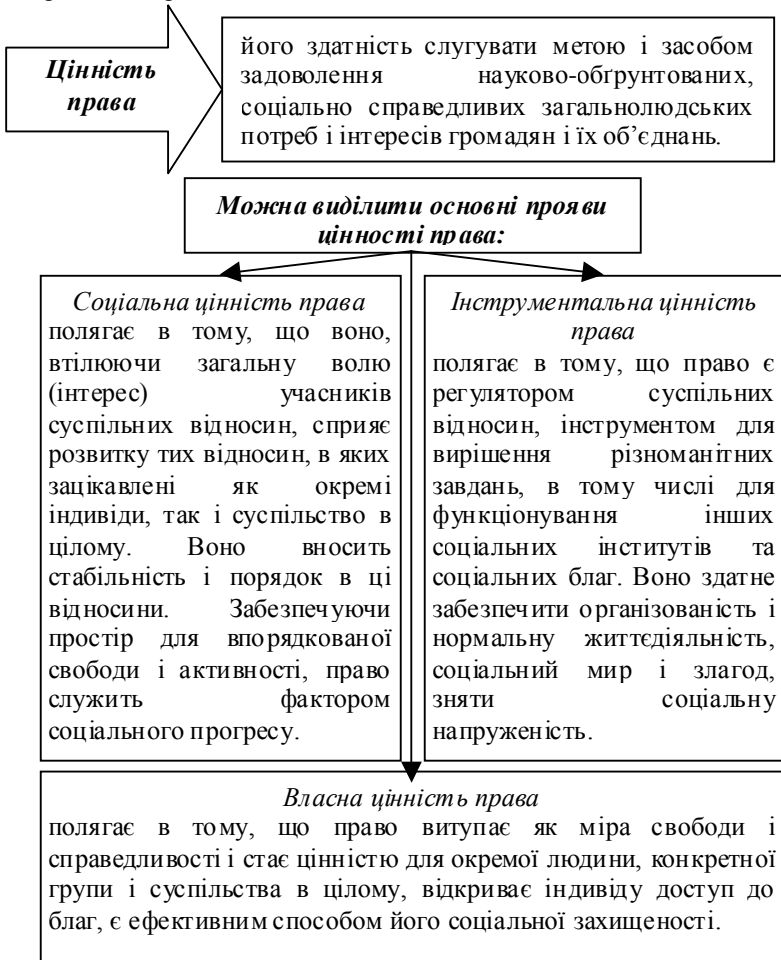
Цінність права виражається у тому, що воно є юридичною мірою досягнутої в суспільстві соціальної свободи. По мірі соціального прогресу воно все більше наповнюється ідеями свободи, рівності, справедливості і внаслідок цього здійснює все більший моральний, виховний вплив на суспільство.

Право виступає своєрідним індикатором досконалості суспільства, його правового регулювання. У державі, що нехтує правовими формами діяльності система соціального регулювання переважно складається із: норм моралі, традицій, норм громадських об'єднань, релігійних норм. Інші соціальні норми так би мовити компенсують недостатній розвиток юридичної нормативної бази.

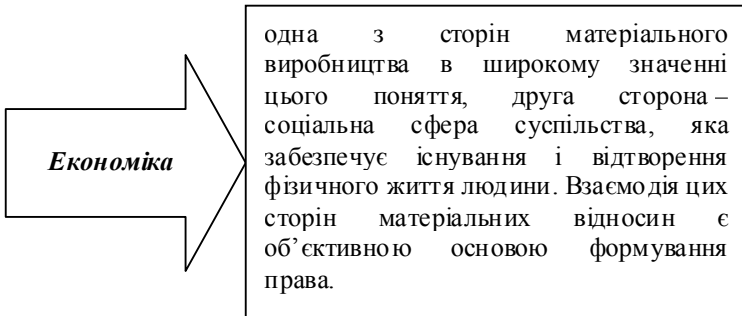
Тільки право може виступати фундаментом розвитку нових суспільних відносин, бути їх гарантом. *Право здатне докорінно якісно і ефективно змінити життя української нації на краще. Ось тому розвиток національної системи права набуває невідкладного, першочергового значення для кожного громадянина України, для всієї держави в особі її органів.*

Соціальна цінність, принципи та функції права

1. Об'єктивна необхідність права і його взаємозв'язок з економікою та політикою.
2. Функції права як основні напрямки правового впливу на суспільні відносини.
3. Принципи права: поняття, види.

Економіка впливає на право або безпосередньо, або опосередкованим шляхом – через державу, політику, правосвідомість тощо.

Безпосередній вплив економіки на право проявляється у праві держави розпоряджатися засобами виробництва, що знаходяться в його власності.

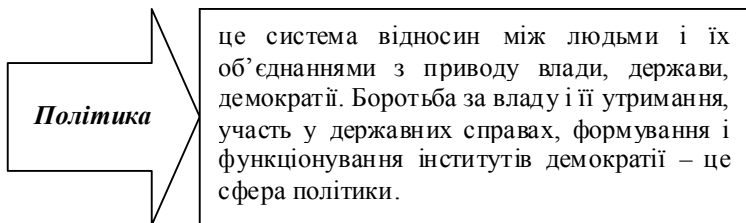
Найбільш типовим є *опосередкований вплив* економіки на право. Це проявляється у визначенні державою розміру податків, мінімуму заробітної плати тощо.

Зворотній вплив права на економіку відбувається трьома основними способами:

право *закріплює* економічні відносини, які склалися, гарантує їх стабільність (право як закріплювач)

право *стимулює* творення і розвиток нових економічних відносин, якщо для цього є відповідні умови (право як стимулятор)

право *підтримує і охороняє* економічні відносини, які існують, а особливо ті, які нещодавно виникли (право як охоронець)

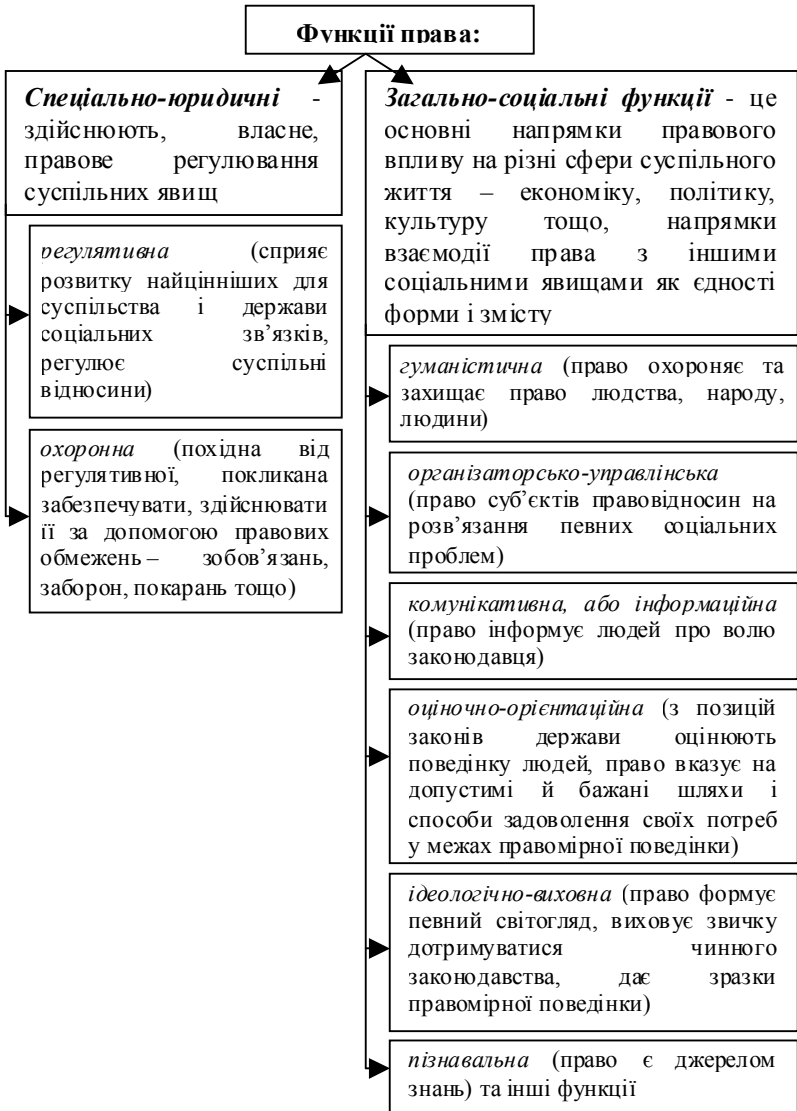
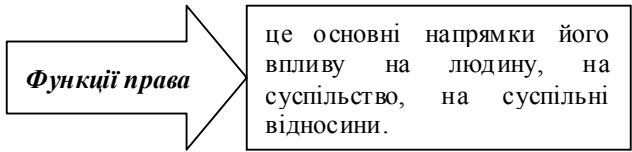

Політика і право тісно взаємопов'язані.

Процес прийняття закону (законодавча діяльність) також є політичним за своїм характером. Принципи справедливості і свободи, закладені у праві, здійснюються соціальними групами, класами, народами, а процес їх реалізації у будь-якому випадку набуває політичного характеру.

Взаємовплив і взаємозалежність політики і права:

У збройних силах сучасної держави право виконує ті ж функції, що і в суспільстві в цілому, однак вплив права на суспільні відносини у війську має ряд особливостей, обумовлених специфікою устрою збройних сил.

По-перше, правові норми встановлюють підвищені вимоги до поведінки військовослужбовців у процесі виконання ними своїх службових обов'язків. Таке положення визначається характером діяльності збройних сил, складністю і динамічністю збройної боротьби, що вимагає високої організованості та дисципліни.

По-друге, норми права більш детально і докладно регламентують різні сторони життя і діяльності військовослужбовців. У жодній іншій сфері суспільного життя правові норми не регулюють взаємодію між людьми так детально, як у військовій організації.

По-третє, право встановлює підвищену відповідальність військовослужбовців за порушення порядку несення військової служби (так, законодавство передбачає відповідальність за вчинки військовослужбовців, які в цивільному житті не вважаються протиправними, встановлює більш сувору відповідальність і, нарешті, закріплює відповідальність за такі діяння, які можуть мати місце лише при несенні військової служби).

Вплив права на життя і діяльність збройних сил здійснюється:

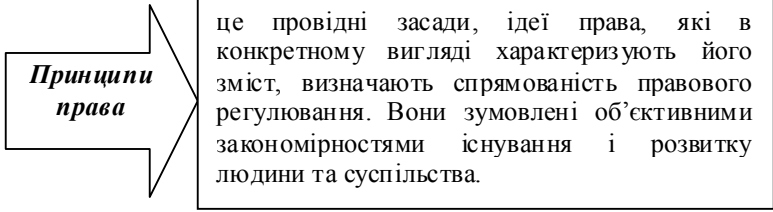
▶ шляхом закріплення суспільних відносин, що виникають у збройних силах, в правових нормах;

▶ шляхом забезпечення належної організації і чіткого функціонування суспільних відносин в армії;

▶ шляхом сприяння встановленню нових суспільних відносин;

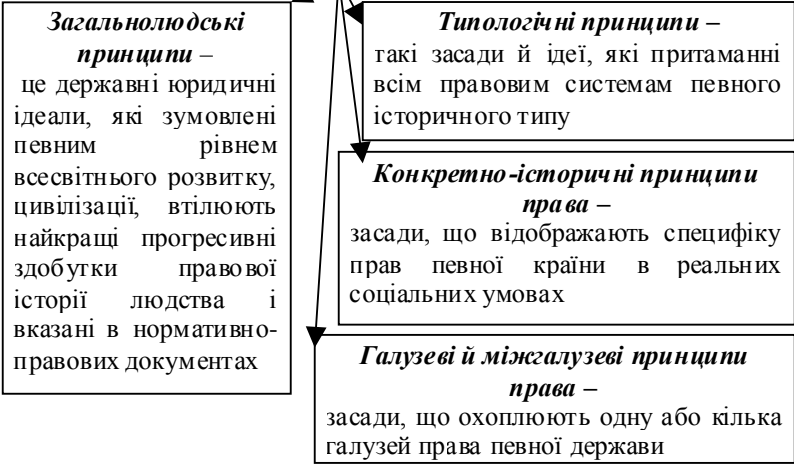
▶ шляхом забезпечення охорони боєздатності збройних сил, порядку несення військової служби, прав і законних інтересів військовослужбовців і їх сімей;

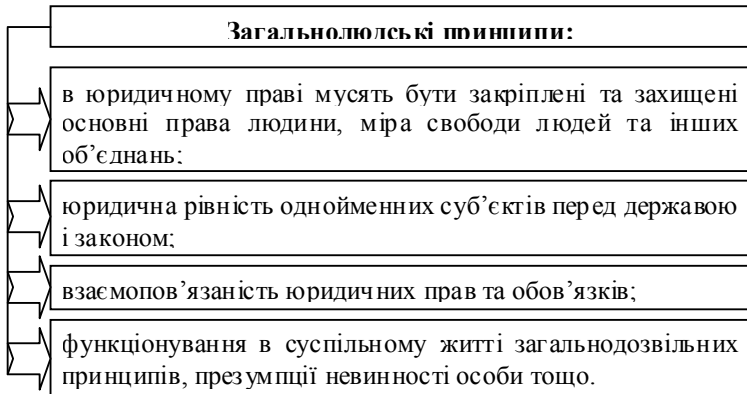
▶ через вчинення значного виховного впливу на військовослужбовців.

Принципи є підставою права, мітаються у його змісті, виступають як орієнтири у формуванні права, відбивають сутність права та основні зв'язки, які реально існують у правовій системі. У принципах зосереджено світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Тому принципи права можна назвати стрижнем правової матерії.

Всі принципи права можна класифікувати на:

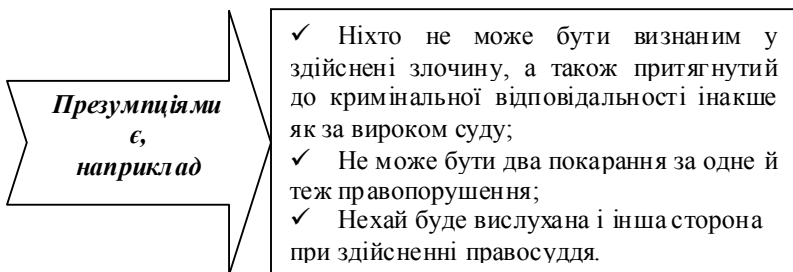
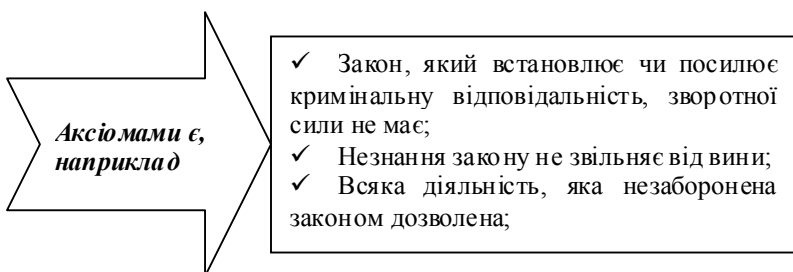
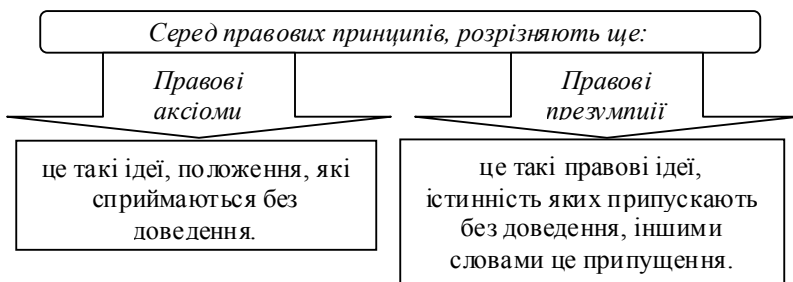

Галузеві й міжгалузеві принципи

За іншою класифікацією принципи права поділяються на:

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 14

Норми права в системі нормативного регулювання

1. Поняття, види та основні ознаки соціальних норм.
2. Місце норм права в системі соціальних норм.
3. Поняття, ознаки та класифікація норм права.
4. Структура норм права.
5. Види диспозицій, гіпотез і санкцій.

Будь-яка людська спільнота, а тим більше суспільство в цілому вимагає визначеної внутрішньої організації, узгодженості та впорядкованості, відповідних правил людських стосунків і поведінки. Суспільство як система різноманітної людської діяльності потребує відповідного чіткого управління і регулювання.

Управління і регулювання суспільством здійснюють з допомогою різних норм, які діляться на:

▶ **технічні**, пов'язані з найефективнішим впливом людини на природу, навколишній світ,

▶ **санітарно-гігієнічні, біологічні норми**, дотримання яких забезпечує правильне функціонування людського організму і запобігання хворобам,

▶ **соціальні**, що регулюють відносини між людьми в суспільстві.

**Соціальні
норми**

це загальні правила поведінки людей у суспільстві, що зумовлені об'єктивними закономірностями і є результатом свідомо-вольової діяльності певної частини чи всього суспільства, що забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.

Для соціальних норм характерні наступні риси:

<u>соціальність</u>	вони регулюють соціальні сфери, які включають в себе людей, суспільні відносини, тобто відносини між людьми та їхніми колективами, поведінку людей. Таким чином, соціальні норми формують соціальні структури і регулюють соціально значиму поведінку людей;
<u>об'єктивність</u>	суспільство як складний соціальний організм (система) об'єктивно потребує регулювання. Соціальні норми складаються історично, закономірно, під тиском соціальної необхідності. Вони виникають як результат нормативного узагальнення, нормативної фіксації стійких повторюваних суспільних зв'язків і актів взаємодії між людьми. В той же час слід враховувати значення суб'єктивного фактору в становленні соціальних норм. Вони не можуть виникнути, не пройшовши через суспільну свідомість: необхідність тих чи інших соціальних норм має усвідомити суспільство;
<u>нормативність</u>	соціальні норми мають загальний характер, діють як типові регулятори поведінки. Їх адресати визначені не конкретно (по іменню), а шляхом вказівки на їх типові ознаки (вік тощо). Нормативність проявляється і в неодноразовості дії соціальних норм: соціальна норма вступає в дію щоразу, коли виникає типова ситуація, передбачена як

	умова її вступу в процес регулювання;
<i><u>соціальна норма</u></i>	це міра свободи індивіда, яка встановлює межі його соціальної експансії, поведінкової активності, способів задоволення інтересів і потреб;
<i><u>обов'язковість</u></i>	соціальні норми як нормативний вираз соціальної необхідності завжди в тій чи іншій мірі обов'язкові, мають наказовий характер;
<i><u>процедурність</u></i>	соціальному регулюванню притаманна процедурність, тобто наявність тих чи інших процедурних форм, детально регламентованих порядків реалізації, дії соціальних норм;
<i><u>санкціонованість</u></i>	кожен нормативний регулятор має механізми забезпечення реалізації своїх приписів;
<i><u>системність</u></i>	притаманна як окремим нормам, так і їх масиву в масштабі суспільства. У всякому разі, суспільство повинно намагатися сформулювати таку систему, вдосконалити її системні переваги, налагодити взаємодію між видами соціальних норм.

Соціальні норми створюються і реалізуються у житті суспільства різними шляхами, але загальним є те, що в них віддзеркалюється досвід різних варіантів поведінки у різних ситуаціях. При цьому найдоцільніший варіант поведінки знаходить своє відображення в соціальній нормі. Тому соціальна норма, яка регулює поведінку суб'єкта в суспільних відносинах є своєрідний досвід поведінки, переосмислений у свідомості людини, який визначає її доцільність і призводить до бажаних результатів.

**Соціальні норми залежно від способу їхнього
утворення і забезпечення:**

Правові норми – це загальнообов’язкові, формально визначені в нормативно-правових актах правила поведінки, що встановлені (санкціоновані) державою, охороняються, захищаються і гарантуються нею.

Моральні норми – правила, що оцінюють і регулюють поведінку людей під кутом зору категорій добра і зла, справедливого і несправедливого, гуманного і негуманного тощо та забезпечуються, перш за все, внутрішньою переконаністю та силою громадської думки.

Корпоративні норми – правила поведінки, що встановлюються й забезпечуються політичними партіями, громадськими організаціями та іншими громадськими об’єднаннями людей і містяться у статутах.

Звичай та традиції – правила поведінки, що історично склались і увійшли у звичку людей.

Релігійні норми - норми, що регулюють поведінку і специфічні культові дії, які засновані на вірі в існування Бога (богів). Вони відображені в статутах, священних книгах, інших релігійних документах, релігійних книжках.

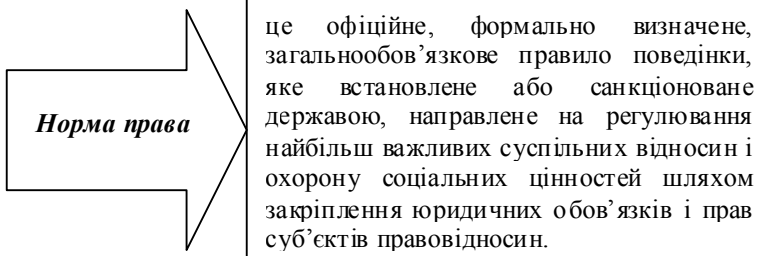
Технічні норми - правила необхідного доцільного поведіння людей з предметами природи, знаряддями праці та іншими технічними засобами. До них належать інструкції про користування електрообутовими приладами, правила виконання певних будівельних робіт, норми витрачення сировини, палива тощо.

Військово-технічні норми – входять в загальну систему соціальних норм з технічним змістом. Це правила раціонального та доцільного використання військовослужбовцями військової техніки та бойової зброї (правила технічної експлуатації різних видів зброї, бойових та інших машин).

<i>Специфіка соціальних норм, які діють у збройних силах:</i>	
<u>Норми права</u>	існують спеціальні військово-правові норми, які закріплюють обов'язкові вимоги держави до будівництва і організації збройних сил;
<u>Норми моралі</u>	відображають ті умови, в яких живуть і діють військовослужбовці; закріплюють моральні вимоги до захисників, які склалися у зв'язку з уявленнями людей про військовий обов'язок, офіцерську честь, доблесть, героїзм, мужність тощо;
<u>Звичай, традиції</u>	такі правила дотримують у силу звички, вони відображають досвід учбової та бойової діяльності військ, особливо військового побуту. Вони є важливим засобом вдосконалення бойової майстерності військ та патріотичного виховання воїнів;
<u>Ритуали</u>	це такі норми, в яких визначаються правила поведінки військово-службовців при здійсненні воїнських обрядів, урочистих чи траурних церемоній (прийняття присяги, винесення прапора частини, проведення парадів тощо);
<u>Норми громадських організацій</u>	мають великий вплив на різні сторони життя і діяльності збройних сил: розвивають активність, творчу самодіяльність військовослужбовців, що сприяє успішному вирішенню задач бойової підготовки.

<i>Правові норми:</i>	<i>Інші соціальні норми:</i>
1. Виникають разом із виникненням держави;	1. Існують у будь-якому суспільстві;
2. Встановлюються чи санкціонуються державою;	2. Встановлюються чи санкціонуються іншими суб'єктами;
3. Виражають волю домінуючої частини суспільства;	3. Виражають волю різних частин суспільства;
4. Утворюють внутрішню погоджену цілісну, єдину структуру, тобто систему;	4. Можуть не бути внутрішню погодженими, не мати властивостей системи;
5. Існують лише як одна (єдина) система норм у суспільстві;	5. Існують у вигляді кількох відносно самостійних систем нормативного регулювання;
6. Формують правила поведінки у вигляді прав і обов'язків;	6. Виражаються не тільки через права, а й через загальні принципи, цілі, гасла;
7. Мають цілком визначені форми зовнішнього виразу;	7. Можуть виражатись у будь-яких, не завжди фіксованих формах;
8. Мають точно визначені межі дії, чинності;	8. Не завжди мають точно визначені межі дії;
9. Забезпечуються, крім інших засобів, державним примусом.	9. Забезпечуються тільки звичкою, внутрішнім переконанням, моральним, громадським впливом та іншими позадержавними засобами.

Норми права	Норми моралі
1. Встановлюються чи санкціонуються державою.	1. Створюються у суспільстві.
2. Регулюють лише найважливіші суспільні відносини.	2. Регулюють всі відносини, здебільшого не врегульовані правом.
3. Закріплюють чітко визначені права та обов'язки суб'єктів права.	3. Встановлюють загальний принцип поведінки (бути чесним, добрим...)
4. Поширюються на громадян держави та осіб, які перебувають на її території.	4. Поширюються на все населення або групу, яка дотримується цих норм моралі.
5. Містяться у нормативно-правових актах.	5. Містяться в суспільній свідомості.
6. Приймаються у межах спеціальної процедури, закріпленої у нормах.	6. Закріплюються в суспільстві у довільному порядку.
7. Мають обов'язковий характер, підлягають виконанню суб'єктами, незалежно від їхнього ставлення до них.	7. Виконуються у випадку авторитетності норм для суб'єкта.
8. Охороняються державою.	8. Забезпечується виконання внутрішнім переконанням, засобами громадського впливу.
9. Реалізується за допомогою спеціальних органів держави.	9. Гарантуються суспільством у цілому.

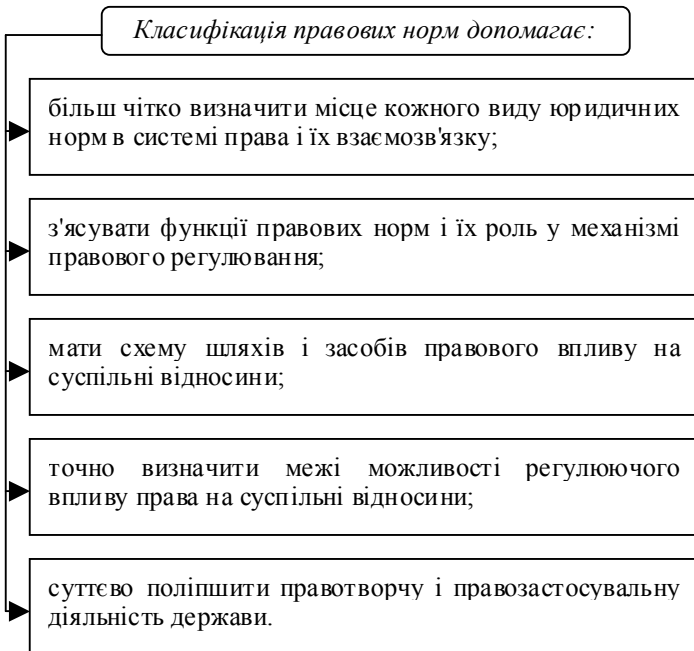

Ознаки правової норми:	
1.	Норма права – це формально визначене правило поведінки, яке зафіксоване в нормативно-правовому акті (у таких офіційних формах як закони, постанови, укази, декрети) за правилами формальної логіки і граматики;
2.	Норма права регулює найважливіші суспільні відносини й охороняє інтереси держави і особи, які визначаються державною владою. Синтезує (узагальнює) стандартні (типові) життєві ситуації;
3.	Норма права – це правило поведінки, яке діє у часі, просторі, за колом осіб безперервно, не вичерпує свою обов'язковість певною кількістю застосувань, адресоване колу неперсоніфікованих суб'єктів;
4.	Чинність дії правової норми припиняється чи скасовується за спеціальною процедурою уповноваженими суб'єктами;
5.	Норми права виникають разом з державою, встановлюються і санкціонуються нею і мають офіційний характер, на відміну від інших соціальних норм;
6.	Правові норми є загальнообов'язковими для виконання всім населенням, посадовими особами, іноземцями, особами без громадянства;
7.	Норми права – це правила поведінки, які встановлюють юридичні права і обов'язки суб'єктів суспільних відносин;
8.	Правові норми забезпечуються державною владою і охороняються нею від порушень шляхом державного примусу.

	<p><i>За колом осіб (суб'єктів), на яких норма поширює свою дію</i></p>	<p>↗ загальні (діють на всіх громадян), ↗ спеціальні (діють на певне коло осіб), ↗ виняткові (вилучають, усувають дію норм щодо певних суб'єктів)</p>
--	---	---

**Структура
(внутрішня форма)
правової норми**

це об'єктивно зумовлена потребами правового регулювання її внутрішня організація, яка виражається в її поділі на окремі елементи, що зв'язані між собою:

Гіпотеза

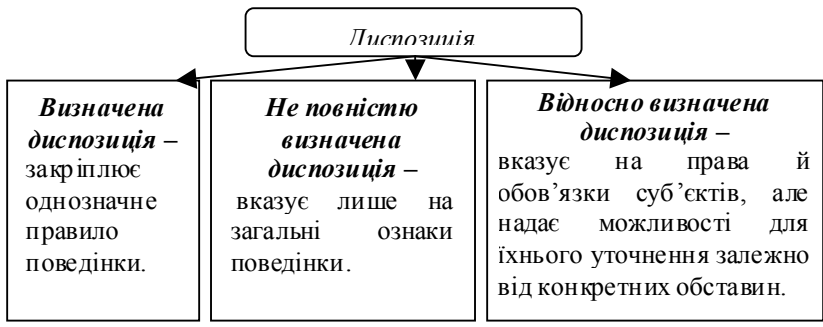
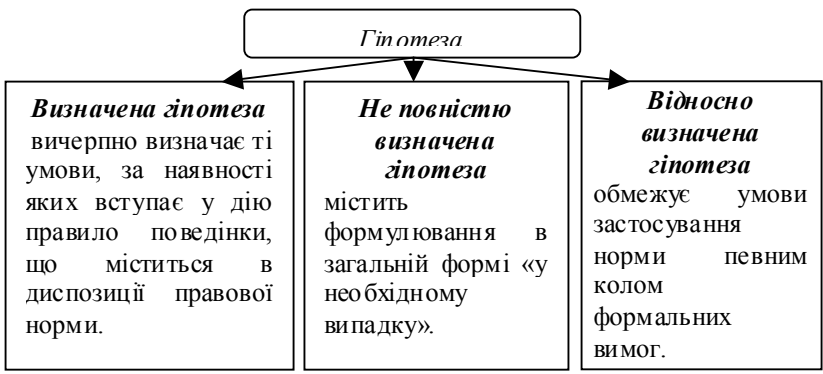
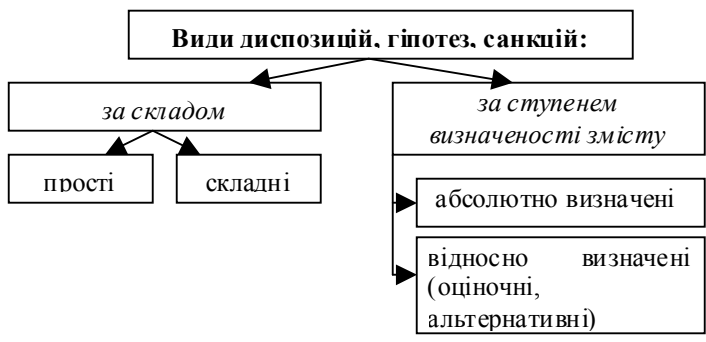
така частина правової норми, в якій зазначаються обставини, вказуються умови, при настанні яких можна чи необхідно виконувати правило, що міститься в диспозиції. Призначення гіпотези – визначити сферу і межі регулятивної дії диспозиції правової норми.

Диспозиція

така частина правової норми, в якій записане саме правило поведінки, виражене в юридичних правах і обов'язках суб'єктів. Це центральна, основна частина юридичної норми, яка вказує на дозволена (необхідну) чи неприпустиму поведінку суб'єкта.

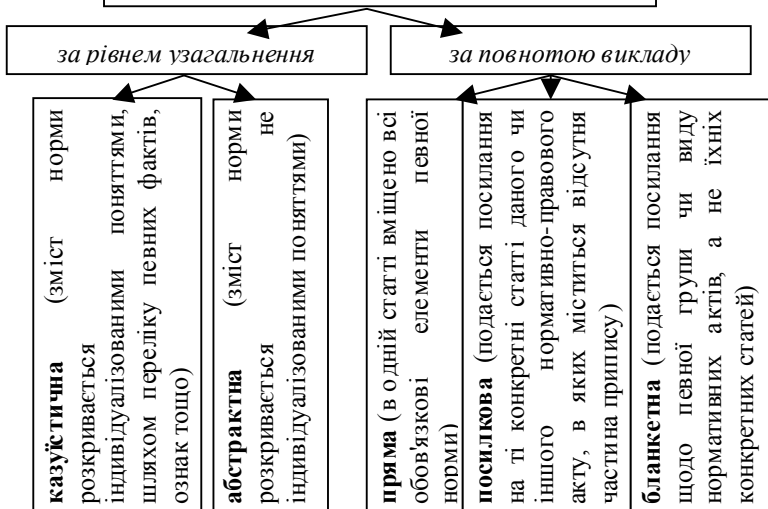
Санкція

частина правової норми, в якій закріплені заходи державного примусу, у разі невиконання обов'язків, якщо вимоги диспозиції не дотримуються. Санкція реалізується у випадку правопорушення (протиправної, винної, суспільно небезпечної – шкідливої діяльності чи поведінки). Призначення санкції – забезпечувати реалізацію диспозиції правової норми.

Якщо звернутись до статей нормативно-правових актів (законів, нормативних актів виконавчої влади), то при аналізі їх ми не завжди виявимо всі три елементи правової норми. Так у статтях Конституції мігаться, як правило диспозиція і гіпотеза, санкція - відсутня. У статтях кримінального закону гіпотеза і санкція - у повному обсязі, а диспозиція може бути відсутня. Це підтверджує, що норма права і стаття нормативного акту не співпадають. Елементи правової норми (диспозиція, гіпотеза і санкція) можуть бути розміщені в різних статтях одного і того ж нормативно-правового акту, а інколи у статтях різних нормативно-правових актів. Такий стан обумовлений тим, що норми права мають неоднакові форми, способи виразу, але вони при цьому зберігають свою логічну структуру.

Виділяють наступні форми викладу норм у статтях нормативно-правових актів:

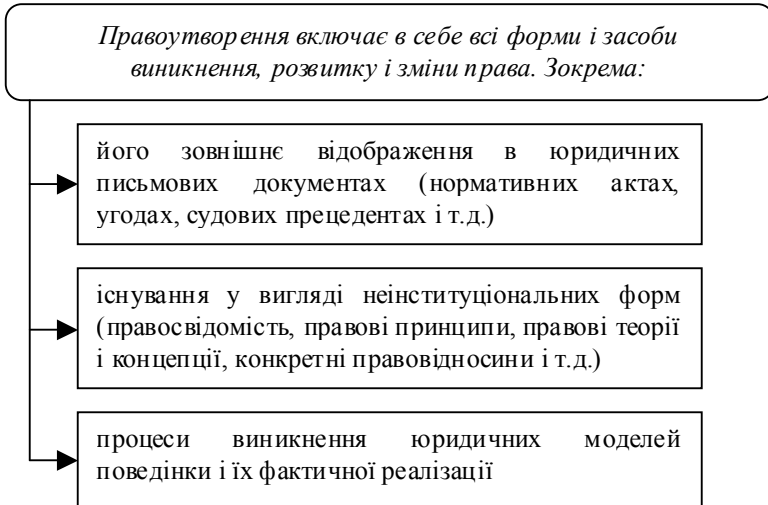
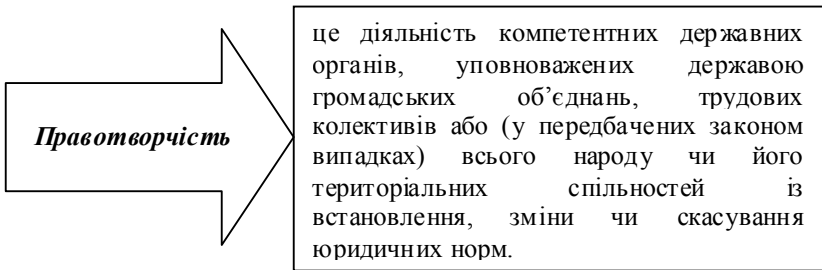

Зміст статті закону ще називають приписом законодавця, який може не дорівнювати юридичній нормі в її повному обсязі. **Норма права** - це логічно завершене правило поведінки, а **стаття закону** - це форма його викладення. В статті закону, може міститись частина норми, або навіть частини її елементу. Норма права може розміщатись в ряді статей одного чи навіть декількох нормативно-правових актів, ці обставини необхідно враховувати всім, хто застосовує практично правові норми.

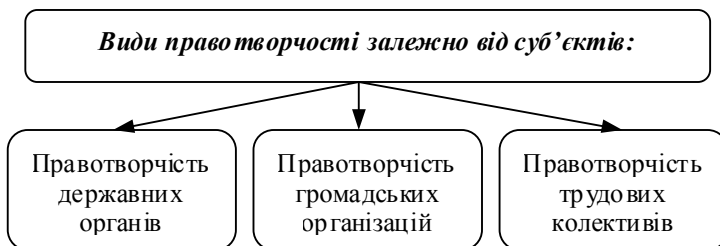
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 15

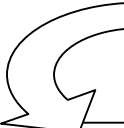
Правоутворення та форми (джерела) права

1. Правотворчість: поняття, принципи, види.
2. Стадії правотворчого процесу.
3. Поняття форми (джерела) права, їх класифікація.
4. Нормативно-правовий акт: загальна характеристика.
5. Види нормативно-правових актів.
6. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.

Принципи правотворчості:	
1.	<i>Демократизму</i> (характеризується участю громадян у правотворчому процесі);
2.	<i>Законності</i> (правотворча діяльність повинна здійснюватись у відповідності до Конституції і чинних законів держави, дотримання встановленого порядку підготовки, прийняття і опублікування нормативно-правових актів);
3.	<i>Гуманізму</i> (основна спрямованість правотворчості – на забезпечення і захист прав і свобод особи);
4.	<i>Професіоналізму</i> (участь у правотворчій діяльності професійно підготовлених, компетентних кваліфікованих спеціалістів);
5.	<i>Гласності</i> (передбачає відкритість правотворчості для широкої громадськості);
6.	<i>Науковості</i> (ефективне використання у правотворчості найновіших досягнень науки і техніки).

Сучасне праворозуміння сутності права та його правоутворення базується на *певних підходах*:

Концепції єдності і відмінності права і закону, яка стверджує, що право може існувати і поза своєю інституційною формою (законодавством) у вигляді рівного і справедливого масштабу свободи, що знаходить своє відображення у правових принципах, суб'єктивних правах, конкретних правовідносинах тощо.

Теоріях правової держави і громадянського суспільства, згідно з якими домінуюче становище має громадянське суспільство - суспільство вільних, рівних і незалежних осіб, які є громадянами цієї держави. Громадянське суспільство безпосередньо утворює право у формі типових конкретних правовідносин, які зумовлені соціальними факторами, емпіричною правосвідомістю населення. Роль держави проявляється в дослідженні, узагальненні і систематизації масових видів правової поведінки, правової взаємодії членів громадянського суспільства. Держава закріплює це "право суспільного життя" у формалізованих, загальнообов'язкових правилах поведінки, зовнішньо відображених у системі нормативно-правових документів (законодавстві). Ще держава за допомогою припису і інших форм державного впливу забезпечує реалізацію юридичних приписів всіма громадянами та охороняє їх від порушень.

Принципі розподілу влад, який є по суті розподілом правових форм діяльності держави чи форм здійснення державної влади по формуванню і забезпеченню реалізації права як органами держави, так і громадянським суспільством. В цілому, для представницьких органів держави характерно формування за своїм розсудом правил поведінки у формі законів, які регулюють всі види суспільних відносин. Виконавчі органи самостійно утворюють норми права в основному у сфері відомчої діяльності. Судова влада - вирішує конкретні правові ситуації.

Слід зазначити, що правоутворення як процес виникнення і становлення права складається з наступних *етапів*:

формування конкретних правових відносин безпосередньо у суспільному житті на основі матеріальних умов існування суспільства та емпіричної правосвідомості його членів

об'єднання та визначення державою природних конкретних правовідносин, що виникли еволюційним шляхом у формі нормативно-правових актів або інших державних юридичних рішень (документів)

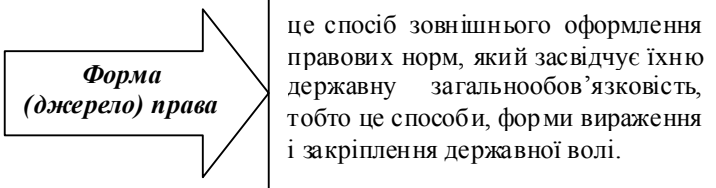
прояв, втілення формалізованих, загальних правових приписів у конкретні правові відносини (стабільні, вдосконалені, упорядковані, захищені)

Стадії правотворчого процесу:

Підготовка проекту нормативно-правового акта (прийняття рішення компетентного органу про необхідність розробки проекту – застосовується право законодавчої ініціативи; визначення учасників цієї розробки, підготовка проекту, обговорення та узгодження проекту із зацікавленими організаціями, доопрацювання проекту, усунення протиріч та зауважень);

Прийняття нормативно-правового акту (внесення проекту на обговорення в правотворчий орган, його обговорення та прийняття);

Опублікування нормативно-правового акта.

Форми (джерела) права:		
1.	<i>Нормативно-правовий акт</i>	юридичний документ компетентного органу держави, в якому закріплено забезпечуване нею формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що охороняється державною владою від порушень. Він є основним джерелом права в Україні, результатом діяльності компетентних суб'єктів держави;
2.	<i>Правовий звичай</i>	історично обумовлене, неписане правило поведінки загального характеру, яке увійшло в звичку через багаторазове застосування протягом тривалого часу і санкціоноване державою;
3.	<i>Судовий чи адміністративний прецедент</i>	рішення компетентного органу держави в конкретній справі, яка розглядалась вперше, і якому надається формальна обов'язковість при розв'язанні всіх наступних аналогічних судових чи адміністративних справ (притаманне для англосаксонської системи права);
4.	<i>Нормативний договір</i>	об'єктивне, формально обов'язкове правило поведінки загального характеру, яке встановлене за взаємною домовленістю двох і більше суб'єктів суспільних відносин і забезпечується державою (колективний договір та ін.).

Нормативно-правовий акт

письмовий документ компетентного органу держави, що містить формально обов'язкове правило поведінки загального характеру і є основною формою права для багатьох правових систем сучасності.

Характерні риси нормативно-правового акту:

виражає державну волю домінуючої частини населення або всього народу;

визначає юридичні норми;

має певний владний характер;

закріплює правила поведінки суб'єктів;

встановлює форму виразу;

виконання забезпечується силою примусу, заохочення, переконання.

Нормативний акт слід відрізнити від індивідуального, що є завершальним етапом правозастосування. **Індивідуально-правовий акт** – це акт, що вміщує конкретний державно-владний припис, прийнятий компетентним органом в результаті вирішення юридичної справи. Тобто:

Нормативний акт

Індивідуальний акт

- ✓ припис загального характеру;
- ✓ стосується певних суспільних відносин;
- ✓ адресується всім, хто підпадає під умови дії норми;
- ✓ розрахований на багаторазове використання.

- ✓ вміщує індивідуально-конкретні приписи;
- ✓ стосується конкретних життєвих випадків;
- ✓ адресується індивідуально-визначеним особам;
- ✓ має одноразове використання.

За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на:

закони (що мають вищу юридичну силу)

підзаконні акти (що видаються на підставі закону, відповідно до закону і для його виконання)

Закон

це нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади (парламенту) або народу, який приймається в особливому порядку, регулює найважливіші суспільні відносини, виражає волю, інтереси більшості населення, має найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів, загальнообов'язковий для всього населення і держави та охороняється державною владою.

Усі закони мають вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів, і це проявляється в таких ознаках:

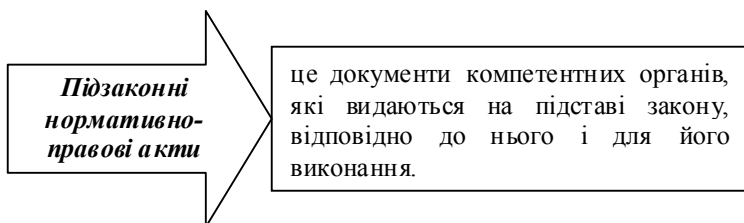
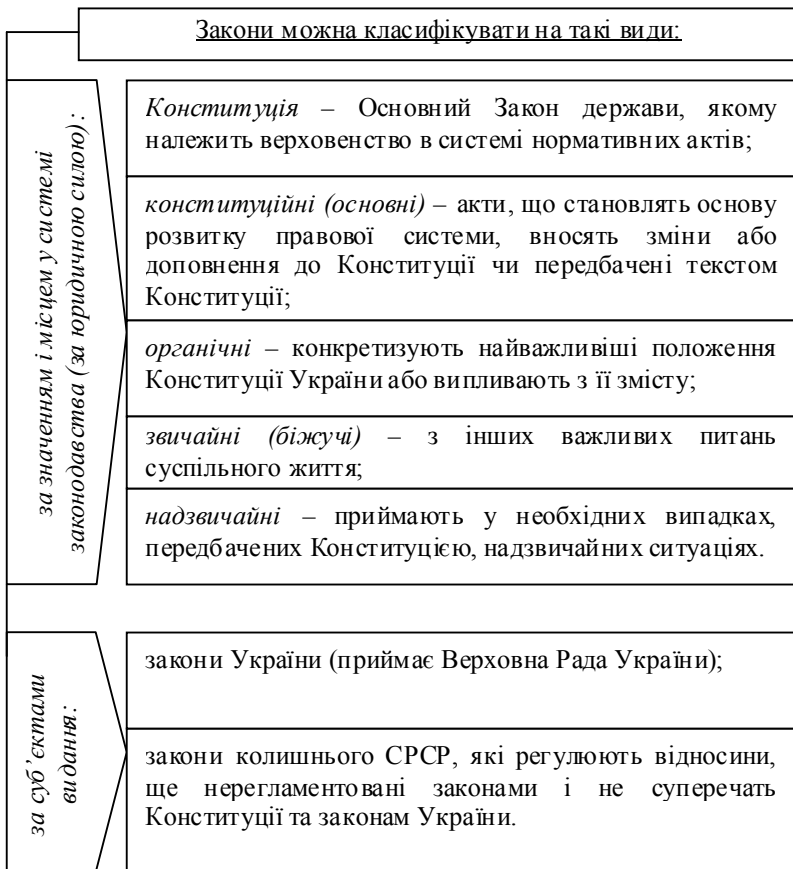
ніхто, крім органів законодавчої влади та народу (через референдуми), не може приймати закони, змінювати їх чи відмінити;

закони регулюють найважливіші суспільні відносини;

всі інші нормативно-правові акти повинні видаватися відповідно до законів;

у разі колізій між нормами закону і підзаконного нормативно-правового акту діють норми закону;

тільки законодавчий орган може підтвердити або змінити закон у разі повернення його Президентом при відкладнім вето.

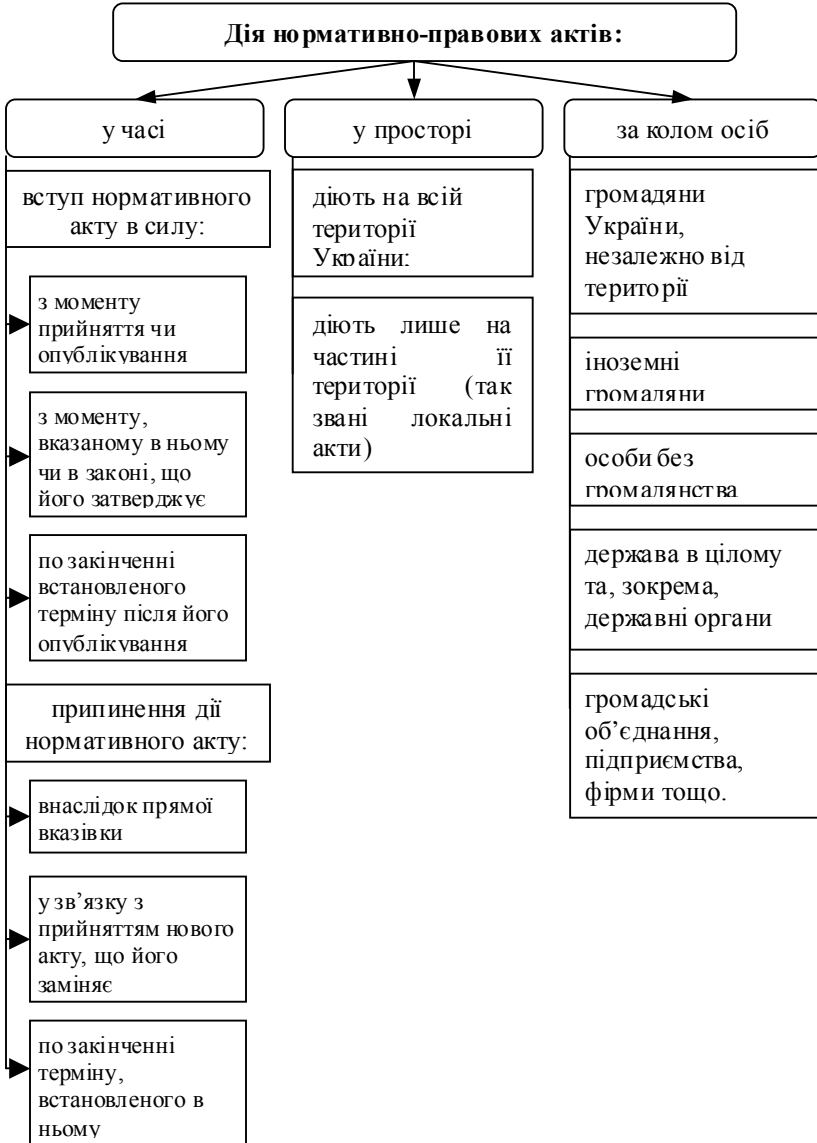
Класифікація підзаконних нормативно-правових актів:	
<i>за суб'єктами видання:</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Укази і розпорядження Президента України; 2) постанови Верховної Ради; 3) постанови Президії Верховної Ради; 4) рішення і постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 5) постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим; 6) розпорядження голів обласних і районних державних адміністрацій; 7) рішення, нормативні ухвали місцевих рад народних депутатів; 8) інструкції, вказівки і накази керівників міністерств, державних комітетів та відомств України; 9) рішення виконавчих комітетів місцевих рад народних депутатів; 10) накази (нормативні) керівників відділів і управлінь місцевих державних адміністрацій та виконавчих комітетів місцевих рад народних депутатів; 11) нормативні накази, інструкції адміністрації підприємств, установ, організацій.
<i>за юридичною силою:</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1) <u>загальні</u> (поширюються на всю територію та населення держави, наприклад, постанови ВРУ, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України); 2) <u>відомчі</u> (поширюються на певну сферу суспільних відносин, як: акти міністерств, відомств, державних комітетів); 3) <u>місцеві</u> (чинні на території певної адміністративної одиниці, зокрема, акти місцевих органів виконавчої влади); 4) <u>локальні</u> (регламентують діяльність конкретних підприємств, установ, організацій і поширюються на їхніх працівників, наприклад, накази і розпорядження адміністрацій).

Міжнародні договори України

Укладені і належним чином ратифіковані (затверджені) Україною міжнародні договори становлять невід’ємну частину законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм цього законодавства. Юридична сила таких договорів визначається тим, яким органом вони ратифіковані.

Види специфічних юридичних актів в Україні, які можуть набувати нормативно-правового значення:

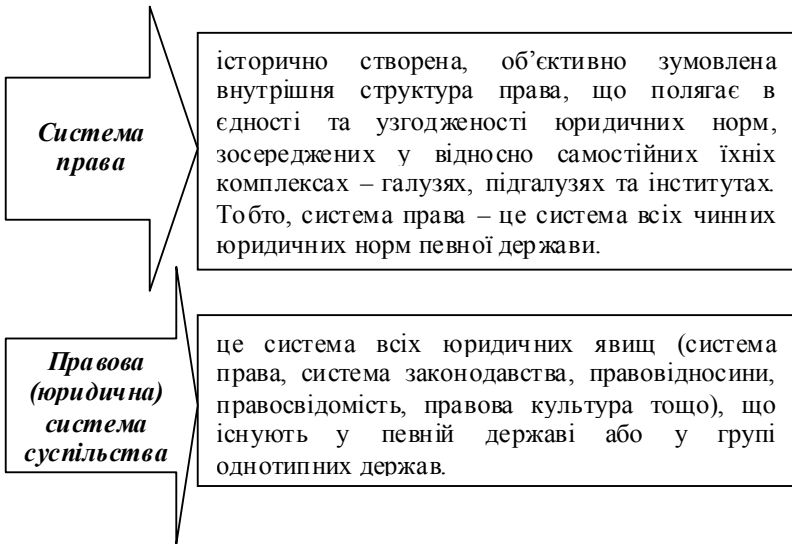
- акти прямого волевиявлення населення, що фіксують результати всеукраїнського або місцевих (локальних) референдумів;
- акти Конституційного Суду України, якщо через них втрачають чинність певні нормативно-правові акти;
- деякі рішення певних громадських об’єднань (акти делегованої або санкціонованої державою правотворчості таких об’єднань);
- деякі рішення трудових колективів (рішення зборів і рад трудових колективів);
- протести органів прокуратури з приводу незаконності нормативних актів, якщо цими протестами припиняється дія таких актів;
- розпорядження представників Президента України щодо незаконності актів органів територіального та місцевого самоврядування, якщо цими розпорядженнями призупиняється чинність таких актів;
- судові рішення, якими визнаються нечинними як такі, що суперечать закону, нормативні акти місцевих органів влади та місцевого (регіонального) самоврядування.

**Система права та
систематизація нормативно-правових актів**

1. Поняття системи права та правової системи.
2. Структура системи права.
3. Система права та система законодавства: співвідношення і взаємозв'язок.
4. Систематизація нормативно-правових актів (законодавства).

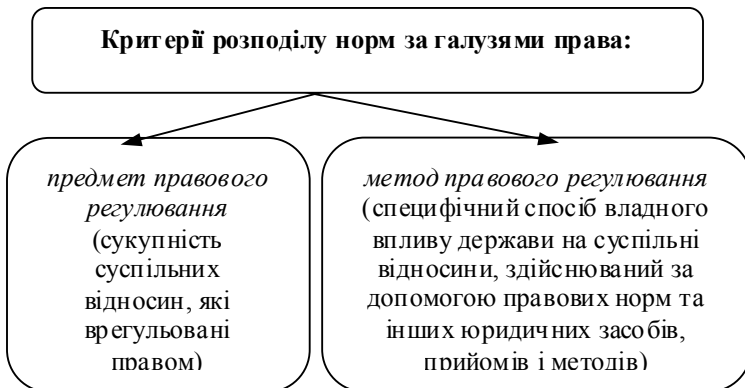
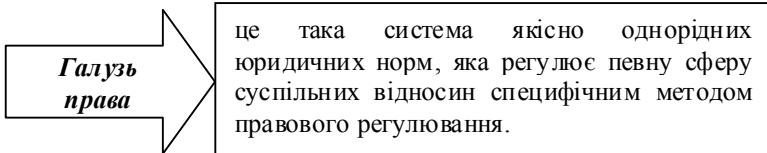
Правова система є не тільки системою об'єктивних норм, а й всією діючою системою права в єдності його конкретних і абстрактних форм (правовідносин, норм законодавства, правосвідомості, правової ідеології і психології), а також співвідношенням зовнішніх засобів офіційного визнання та об'єктивації (правові звичаї, судові прецеденти, законодавство, нормативні договори тощо). Певне значення для правової системи мають публічне і приватне право, канонічне право, норми матеріального і процесуального права, рівень офіційного визнання і ефективність правозастосування.

Поняття права і правової системи *співвідносяться* як частина і ціле.

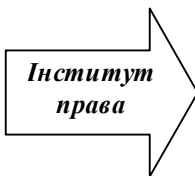
<p>під правом традиційно розуміють загальнообов'язкові норми, що походять від держави</p>	<p>правова система – більш широка реальність, що охоплює всю сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів (явищ), за допомогою яких офіційна влада справляє регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей.</p>
--	--

Структурні елементи системи права:	
<i>норма права</i>	(нормативно-правовий припис) – загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки суб'єкта права, що містить у собі державно-владні веління нормативного характеру, встановлюється, санкціонується та забезпечується державою для регулювання суспільних відносин;
<i>інститут права</i>	це відносно відокремлений комплекс юридичних норм, що регулюють певний однорідний вид, групу суспільних відносин;
<i>підгалузь права</i>	це впорядкована сукупність кількох споріднених правових інститутів, складова частина галузі права;
<i>галузь права</i>	це сукупність юридичних норм, правових інститутів та підгалузей права, що регулюють значне коло, сферу якісно однорідних суспільних відносин і для яких характерний метод правового регулювання.

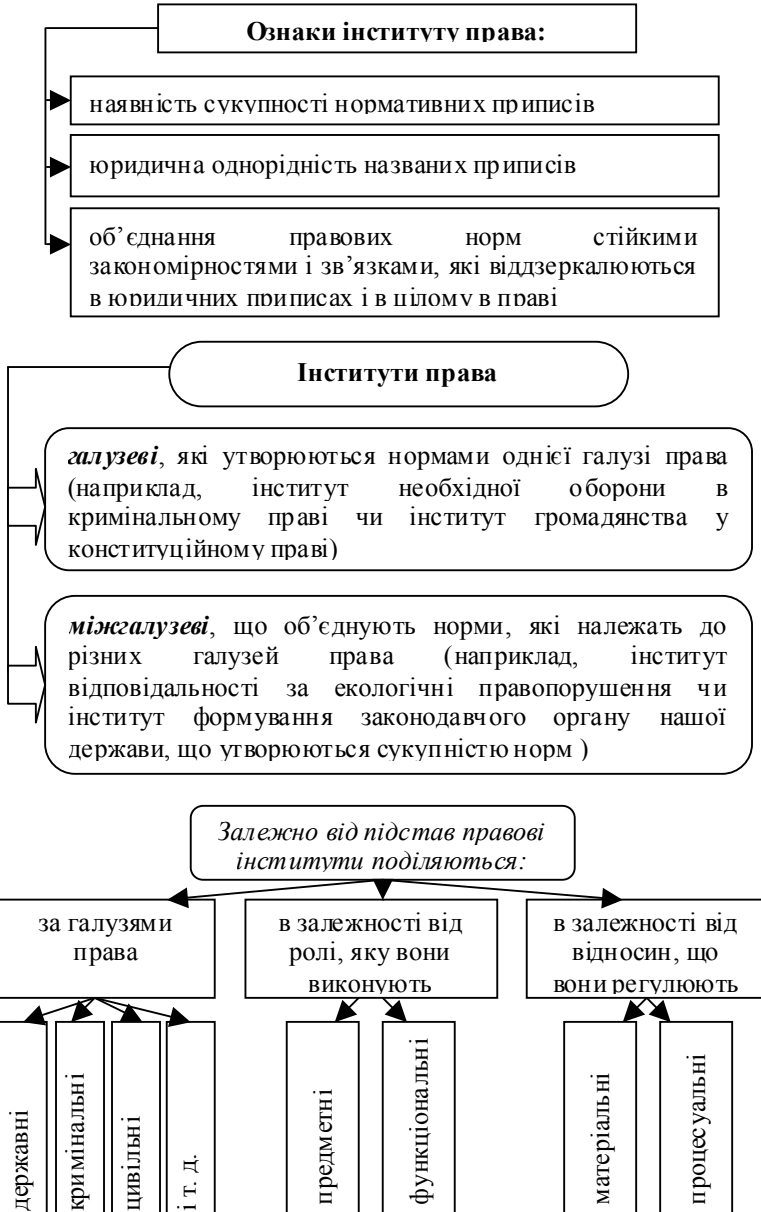
Структура правової системи
1. <i>Найрізноманітніші правові норми</i> (незалежно від форми їхнього зовнішнього прояву, а також акти тлумачення та застосування цих норм). Сюди ж можна віднести законодавчу та правотворчу діяльність відповідних компетентних суб'єктів;
2. <i>Різні види і прояви правосвідомості, правової культури;</i>
3. <i>Режим законності та правопорядку і їхня деформація</i> (будь-яка правомірна чи неправомірна поведінка).

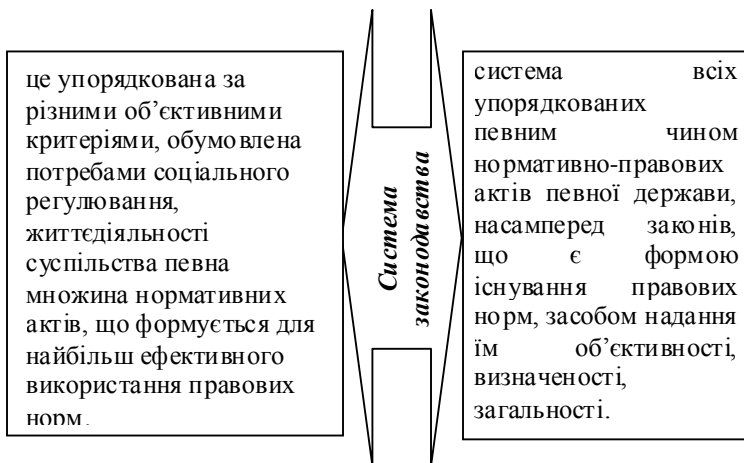
Класифікація галузей права:			
<i>Залежно від предмету і методу правового регулювання</i>	<i>За місцем, яке галузі права займають у правовій системі</i>		
<ul style="list-style-type: none"> ↗ конституційне (державне) право; ↗ адміністративне право; ↗ фінансове право; ↗ земельне право; ↗ економічне (господарське) право; ↗ цивільне право; ↗ сімейне право; ↗ трудове право; ↗ екологічне право; ↗ аграрне право; ↗ цивільно-процесуальне право; ↗ житлове право; ↗ пенсійне право; ↗ кримінальне право; ↗ кримінально-процесуальне право; ↗ виправно-трудова (виконавча) право; ↗ міжнародне право; ↗ космічне право 	<p style="text-align: center;"><u>Основні</u> (конституційне, цивільне, трудове і т. д.)</p>		
	<p><i>профілюючі (традиційні)</i></p> <p>утворюють основну, обов'язкову частину системи права</p>	<p><i>процесуальні</i></p> <p>утворюють порядок застосування матеріального права</p>	<p><u>Комплексні</u> (екологічне, господарське право тощо)</p>
	<p><i>спеціальні</i></p> <p>на базі профілюючих розвивають основні галузі права і забезпечують спеціальний правовий режим для того чи іншого виду суспільних відносин</p>		

це відокремлена система юридичних норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин, це сукупність таких суттєвих і самостійних норм права, що утворюють окремий інститут права в межах галузі права.

Юридичні норми певних галузей права – це будівельний матеріал, з якого складається той чи інший інститут права, та чи інша конкретна галузь законодавства.

Види системи законодавства:

галузева (тобто за предметом правового регулювання), обумовлена конкретними суспільними відносинами. Цей вид ще називають горизонтальною системою законодавства.

ієрархічна (субординаційна), яка відображає ієрархію державної влади та нормативно-правових актів за їхньою юридичною силою. Таку систему законодавства також називають вертикальною.

Система права виступає як один з найважливіших факторів, що визначають побудову і розвиток **системи законодавства**, розкривають об'єктивно існуючі закономірності суспільного розвитку.

Співвідношення системи права і системи законодавства:	
<i>Система права</i>	<i>Система законодавства</i>
1) первинним елементом є норма;	1) первинним елементом є стаття нормативного акту;
2) виступає в якості змісту;	2) виступає в якості форми;
3) має тільки горизонтальну (галузеву) структуру;	3) буває і горизонтальна, і вертикальна, і комплексна;
4) виражається, крім нормативних актів, в юридичних звичаях, нормативних договорах, юридичних прецедентах;	4) не охоплює всієї різноманітності нормативності, проте, крім нормативних приписів, включає інші елементи: преамбули, назви розділів глав статей тощо;
5) слугує вихідною базою для системи законодавства	

В основу розвитку законодавства України як демократичної, соціально-правової держави покладені принципи верховенства права, демократизму, соціальної доцільності, наукового обґрунтування, системності та узгодження, пріоритетності тощо.

**Систематизація
законодавства**

це діяльність із впорядкування і зведення нормативно-правових актів (або їхніх елементів) у цілісний комплекс.

**Здійснювати систематизацію
законодавства необхідно для:**

▶ встановлення і усунення дефектів законодавства;

▶ підвищення ефективності законодавства;

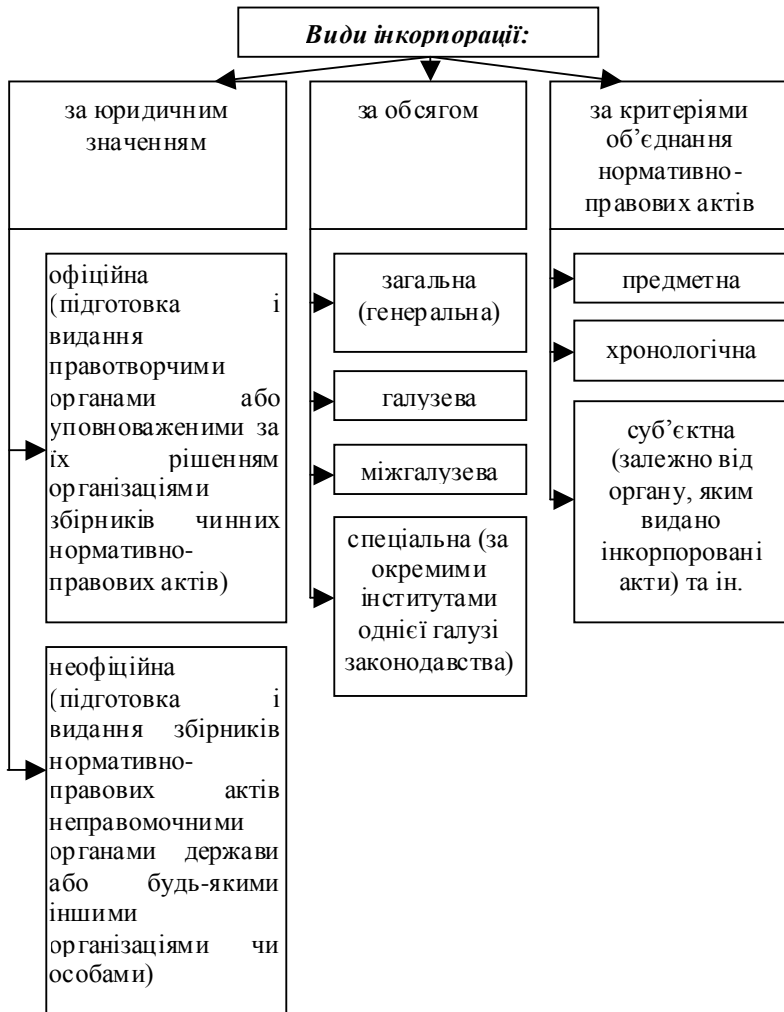
▶ забезпечення зручності користування ним;

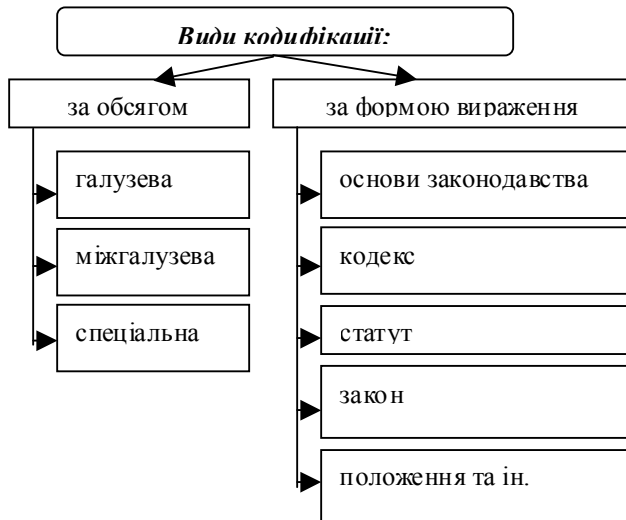
▶ полегшення пошуку юридичної норми, яка підлягає застосуванню чи реалізації;

▶ сприяння вивченню законодавства, а також його дослідженню.

Форми систематизації законодавства:	
<i>Інкорпорація</i>	спосіб систематизації законодавства, який полягає в об'єднанні за певним критерієм групи нормативно-правових актів в одному збірнику, не вносячи ніяких змін у зміст норм права цих актів;
<i>Консолідація</i>	поєднання багатьох нормативно-правових актів з одного питання різних епох і зведення їх в один акт, а також пристосування їх до нових економічних і політичних відносин. Зміст правовідносин при консолідації не змінюється;
<i>Кодифікація</i>	спосіб систематизації законодавства, який полягає у змістовній переробці й узгодженості певної, пов'язаної спільним предметом регулювання, групи юридичних норм та об'єднанні їх в єдиному нормативно-правовому акті. Отже, така систематизація завжди має офіційний (правотворчий) характер;
<i>Звід законів</i>	це такий вид систематизації, який поєднує в собі всі види систематизації, а також процес прийняття нових актів.

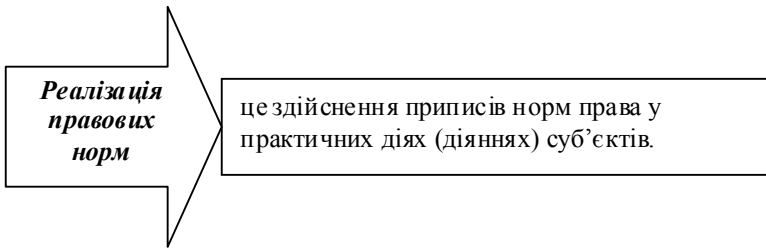

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 17

Реалізація права

1. Поняття реалізації права.
2. Основні форми безпосередньої реалізації права.
3. Застосування норм права як особлива форма його реалізації. Стадії застосування норм права. Вимоги правильного застосування правових норм.
4. Ознаки та види актів застосування правових норм.
5. Аналогія закону і аналогія права.

Форми реалізації права	
<i>Використання</i>	форма реалізації уповноважуючих юридичних норм, коли суб'єкт за власним бажанням використовує можливості, надані йому правовою нормою (напр., реалізація права на вищу освіту, пред'явити чи ні своє право на спадщину).
<i>Дотримання</i>	форма реалізації забороняючих юридичних норм, коли суб'єкту заборонено здійснювати недозволені дії (напр., не палити у приміщеннях, не перевищувати швидкості і т. д.).
<i>Виконання</i>	форма реалізації зобов'язуючих юридичних норм, яка проявляється в активних діях суб'єктів, що здійснюються ними незалежно від їхнього власного бажання, а в силу виконання своїх юридичних обов'язків (напр., сплата податків, збереження майна сторожем).

**Застосування
правових
норм**

це організаційно-правова діяльність компетентних державних органів, уповноважених на це громадських об'єднань або їхніх службових осіб, яка полягає у встановленні формально-обов'язкових індивідуальних правил поведінки персоніфікованих суб'єктів з метою створення умов, необхідних для реалізації ними таких норм.

Стадії застосування правових норм:

встановлення юридично значимих фактів та відшукування норми, яку можна застосувати до них (тобто зміст першої стадії – здобуття, аналіз, формування знань щодо певних явищ, дій і подій, яким закон надає юридичного значення. Фактично, це професійна юридична пізнавальна діяльність, об'єктом якої є конкретні ситуації, факти. Також до цієї стадії належать нормативно-правова оцінка певного факту та встановлення відповідної юридичної норми);

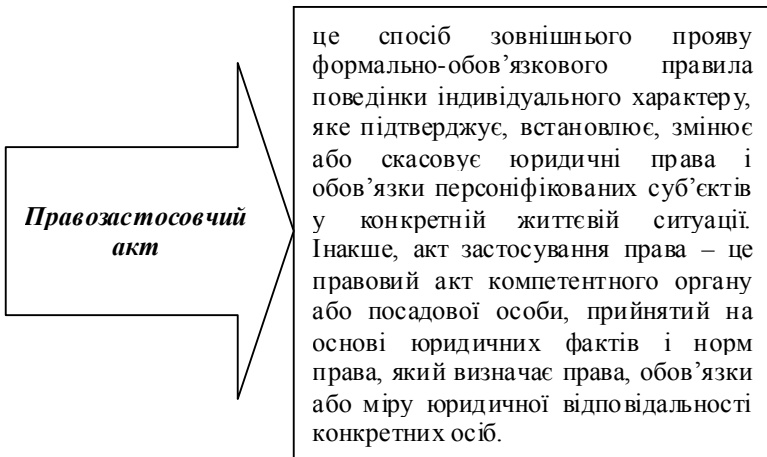
перевірка достовірності та правильності тексту, визначення меж дії та юридичної сили правової норми (полягає у визначенні та конкретизації певних юридичних властивостей з знайденої юридичної норми, що виявляються у засвідченні правильності тексту, чинності документів);

з'ясування змісту правової норми (означає пізнання точного змісту її структурних елементів, усіх слів і речень, з яких вона складається);

прийняття рішення у справі (по суті, це резолютивна комісія, що спирається на результати попередніх стадій, підсумовує їх);

оформлення рішення певним актом застосування (сюди відносять зовнішню, як правило, письмову фіксацію та втілення, вираз його в правозастосовчому написі).

Вимоги правильного застосування правових норм:	
<i>Законності</i>	прийняття правозастосовчого рішення лише в межах компетенції, на підставах, за процедурою, у формі та у цілковитій відповідності із законодавством;
<i>Обґрунтованості</i>	прийняття такого рішення на основі знань про юридично значимі факти, що є істинними, правильними, вірогідними та передбачені гіпотезою норми, яку застосовують;
<i>Доцільності</i>	правозастосовче рішення повинно закріплювати оптимальний варіант поведінки, який дасть можливість найкраще досягти мети закону.

Письмовий правозастосовчий акт повинен включати в себе такі дані, як:

▶ вступна частина – назва, розпорядження, ухвала, рішення, вирок тощо; назва правозастосовчого органу, місце і дата прийняття акта

▶ констатуюча частина – опис, характеристика і аналіз фактів, а також висновки, джерела, докази, які їх підтверджують

▶ мотивувальна – посилання на правову норму, яка обґрунтовує саме таку юридичну оцінку

▶ резолютивна – виклад самого правила поведінки індивідуального характеру; а також підпис відповідної посадової особи або кількох таких осіб)

Правозастосовчий акт має ряд особливостей:

Може прийматися компетентними органами держави;

Має індивідуально-визначений (персоніфікований) характер;

Не може мати зворотної дії в часі;

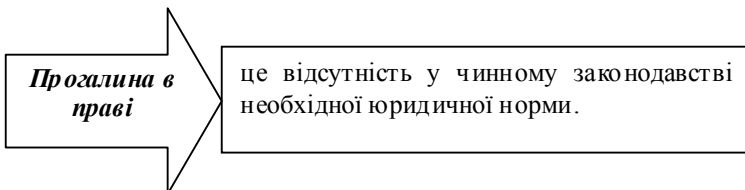
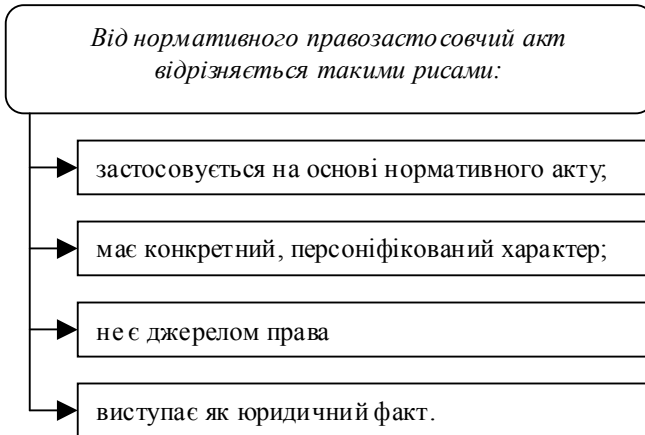
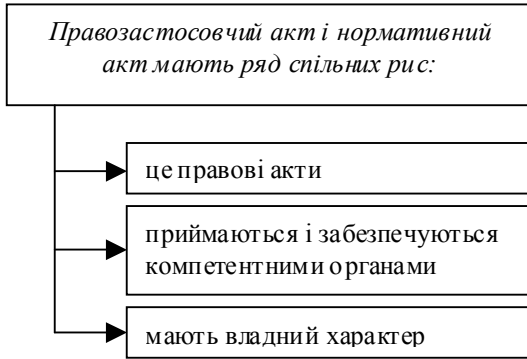
Має встановлену законом форму.

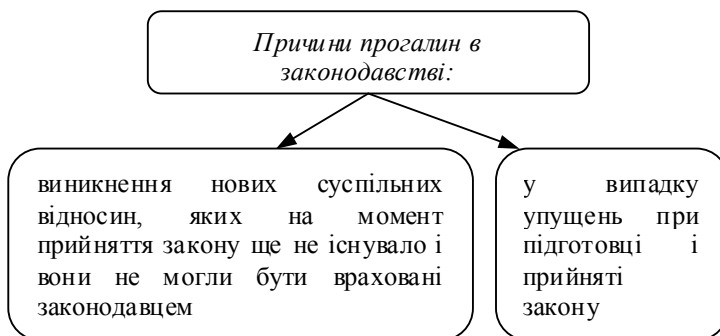
Акти застосування права класифікуються:	
<i>За суб'єктами прийняття:</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ акти державних органів (акти глави держави; суду, контрольно-наглядових органів, акти уповноважених органів громадських об'єднань; ↗ акти недержавних органів (рішення органів місцевого самоуправління).
<i>За значенням:</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ основні (вирок суду); ↗ допоміжні (готують видання основних, напр., постанова про притягнення особи в якості обвинуваченого).
<i>За характером правового впливу:</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ регулятивні (наказ про підвищення по службі); ↗ охоронні (постанова про відкриття кримінальної справи).
<i>За формою:</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ окремий документ (укази, вирок, рішення, накази та ін.) - це юридична форма; ↗ резолюція на матеріалах справи; в) усна форма та письмова форма.
<i>За характером юридичних наслідків:</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ правоконстатуючі (правопідтверджуючі); ↗ правостановлюючі; ↗ правозмінюючі; ↗ правоприпиняючі.

Правозастосовчий акт і нормативний акт мають багато спільного, але в той же час суттєво відрізняються. Акт застосування норм права виступає як один із засобів державного керівництва і засіб вирішення юридичних справ, що виконує функції індивідуального регулювання поведінки суб'єктів в конкретних правових відносинах, видається у певній формі і передбаченому законом порядку, має юридичну силу і забезпечується відповідними засобами.

Нормативні акти містять у собі норми права, тобто веління до невизначеного кола осіб, характеризуються можливістю неодноразової їх реалізації, тобто це правовий акт, який містить норми права і спрямований на регулювання суспільних відносин.

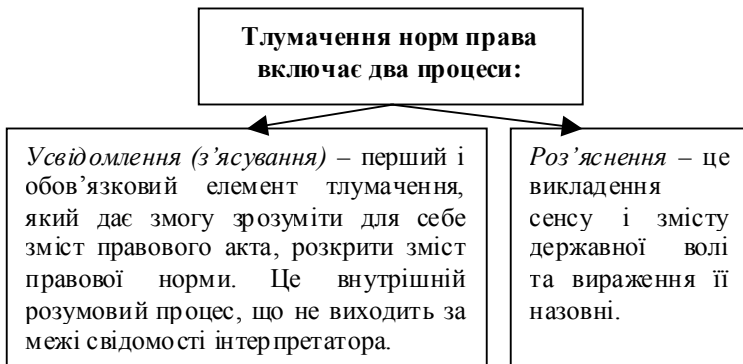
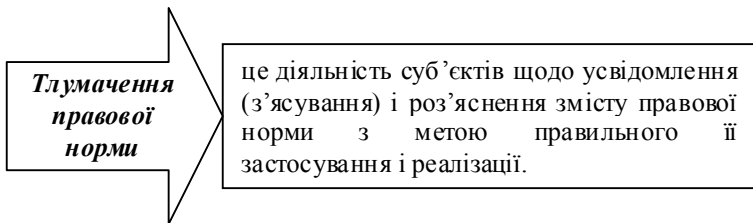

<i>Аналогія закону</i>	<i>Аналогія права</i>
вирішення конкретної юридичної справи (при наявності прогалин у законодавстві) на основі правової норми, розрахованої не на дані, а на подібні відношення.	вирішення конкретної юридичної справи (при наявності прогалин у законодавстві та відсутності «аналогічної» правової норми) на основі загальних принципів відповідної галузі права або права в цілому.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 18

Тлумачення правових норм

1. Поняття, суть та необхідність тлумачення юридичних норм.
2. Загальна характеристика тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення.
3. Способи тлумачення правових норм.
4. Акти тлумачення: їх види та юридична природа.

Необхідність тлумачення норм на практиці викликана такими причинами:

↪ невідповідністю юридичних норм фактичним умовам життя. Наприклад, можливе виникнення відносин, які не існували або не були помітними на момент видання певної правової норми, але при потребі правового регулювання вони підпадають під її дію (наприклад, виникнення різновиду хуліганства - радіохуліганства, на яке в результаті тлумачення розповсюджується ст. 296 ККУ);

↪ юридичні норми нерідко містять спеціальні правові поняття, визначення, які мають багатозначний характер. Так, людині, що не має юридичної підготовки, нелегко визначити сутність понять - “необхідна оборона”, “джерело підвищеної небезпеки”, “крайня необхідність”, “власність” тощо;

↪ в нормах права нерідко використовуються оціночні поняття, що виражають соціальну оцінку вказаних явищ. Тому без спеціальних знань важко визначити, які дії є “особливо жорстокі”, що означають “тяжкі наслідки” “злісне хуліганство” “істотна шкода” “великі розміри” тощо;

↪ ще нерідко зустрічаються нечіткість, недбалість, недогляд правотворчих органів при оформленні своїх думок у нормах права. Інколи воля законодавця знаходить свій вираз занадто схематично, а ознаки складу злочину не називаються і встановити їх можливо тільки тлумаченням;

↪ необхідність тлумачення норм права іноді виходить із змісту самого нормативного акту. Так, в нормі можуть використовуватись вирази “і т. д.”, “інші”, “тощо”. Встановити їхнє істинне значення можливо лише за допомогою тлумачення.

**Спосіб
тлумачення
правових норм**

це засіб (прийом), заснований на даних окремої галузі знань і використовується для розкриття змісту і аналізу правових норм, з метою їх практичної реалізації.

Види тлумачення-з'ясування за способом:	
<i>Мовне тлумачення</i>	спосіб, заснований на даних ретельного аналізу морфологічної і синтаксичної структури тексту правової норми. Цей спосіб тлумачення охоплює усвідомлення окремих слів і термінів, граматичного і синтаксичного змісту всього речення, групи речень. Серед інших способів цей спосіб є первинним, оскільки правові норми існують тільки в мовній формі.
<i>Логічне тлумачення</i>	спосіб тлумачення змісту норм права за допомогою прийомів логічного мислення, заснованих на законах і правилах формальної логіки. При логічному тлумаченні досліджують не окремі слова, а внутрішні зв'язки між частинами правового акта, логічну структуру правових велінь. Шляхом формальної логіки розкривають зміст правової норми.
<i>Спеціально-юридичне тлумачення</i>	спосіб, заснований на спеціальних юридичних знаннях, на даних юридичних наук. Спеціальні юридичні знання використовує юрист-професіонал у процесі тлумачення правової норми. У багатьох випадках тільки за їхньою допомогою можливо розкрити в необхідному обсязі зміст юридичної норми. Дані юридичних наук можуть бути в самому тексті закону у вигляді понять, визначень, у

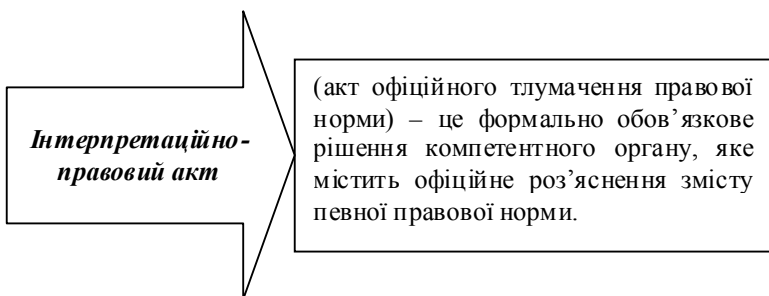
	наукових коментарях, у роз'ясненнях юридичних органів.
<i>Систематичне тлумачення</i>	спосіб, заснований на знаннях зв'язку юридичної норми з іншими нормами, із загальними нормативними положеннями, з принципами права. Цей спосіб дає змогу розкрити зміст правової норми у зв'язку з іншими нормами, оскільки вона діє не ізольовано. Норма співставляється з іншими нормами, встановлюється її місце в даному нормативному акті, в галузі права, в правовій системі.
<i>Історичне тлумачення</i>	спосіб, заснований на даних історичних умов, історичних подій при виданні закону, тобто, це усвідомлення змісту норм права на основі дослідження конкретних історичних умов, за яких вони були прийняті, яку мету на той час ставили перед ними. Цей спосіб може зачіпати ґрунтовні історико-правові дані, які використовуються лише як спосіб тлумачення.

Залежно від співвідношення тексту норми та її дійсного змісту застосовуються тлумачення норм права з точки зору обсягу їхнього змісту:	
<i>буквальне (адекватне)</i>	зміст норми цілком відповідає її текстуальному виразу.
<i>розширене</i>	зміст норми більш ширший ніж її словесний вираз, текст. Приклад, судді незалежні і підкоряються тільки закону, але розуміють і народних засідателів.
<i>обмежувальне</i>	зміст норми є вужчий від її тексту. Наприклад, повнолітні діти зобов'язані утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують

	допомоги і піклування. Але ми розуміємо, що цей обов'язок не може бути покладений на повнолітніх, але непрацездатних дітей.
--	---

Види тлумачення-роз'яснення:	
I. Офіційне – це тлумачення правової норми уповноваженим органом, сформульоване у спеціальному акті роз'яснення змісту та мети правових норм і є загальнообов'язковим для всіх суб'єктів її застосування і реалізації.	
а) Нормативне	
<i>Аутентичне (власне, “авторське”)</i>	норма тлумачиться тим самим органом, який її встановив (суб'єктами такого тлумачення можуть бути всі правотворчі органи).
<i>Легальне (делеговане)</i>	коли загальнообов'язкове тлумачення змісту правової норми дає орган, який дану норму не встановлював, але спеціально уповноважений законом давати її обов'язкове роз'яснення.
б) Казуальне	
(казус – випадок), або індивідуальне тлумачення правової норми – роз'яснення, обов'язкове тільки для конкретного випадку, конкретної справи й обов'язкове лише для осіб, щодо яких воно провадиться. Найчастіше акт казуального тлумачення є складовою частиною правозастосовчого акта, яким вирішують конкретну юридичну справу.	
<i>Судове</i>	дається судовими органами при розгляді конкретних справ, і знаходить свій вираз у вироках чи рішеннях з цих справ.
<i>Адміністративне</i>	здійснюється міністерствами, відомствами, місцевою державною адміністрацією (напр., наказ міністра у зв'язку з розглядом конкретної скарги).
II. Неофіційне тлумачення норми права – це тлумачення, що здійснюється будь-яким суб'єктом і не володіє юридичною силою.	

<i>Доктринальне тлумачення</i>	це науково обґрунтоване тлумачення вчених, науково-дослідних закладів у статтях, монографіях, наукових коментарях, усних або письмових обговореннях проєктів нормативних актів; воно не має обов'язкової сили, але суттєво впливає на правотворчу та правозастосовчу діяльність.
<i>Професійне тлумачення</i>	тлумачення юристів-практиків, адвокатів, роз'яснення в юридичних консультаціях, консультації в газетах з окремих питань права, вечори запитань і відповідей на правові теми – все це відноситься до неофіційного компетентного тлумачення норм права.
<i>Повсякденне (буденне) тлумачення</i>	тлумачення не юристів, тобто всіх суб'єктів права на основі життєвого досвіду. Його значення для правозастосовчої діяльності пов'язане з виявленням правової свідомості широкого кола суб'єктів правовідносин.

Види інтерпретаційних актів:	
<i>за суб'єктами тлумачення</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ акти тлумачення правотворчих органів, ↗ акти правозастосувальних органів;
<i>за сферою дії</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ нормативні (загальні), ↗ казуальні (індивідуальні);
<i>за формою зовнішнього виразу</i>	<ul style="list-style-type: none"> ↗ письмові, ↗ усні (тільки казуальні);

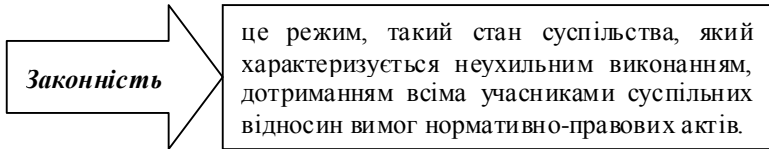

<p><i>за галузєвою приналежнiстю норми тлумачення</i></p>	<p>↗ акти тлумачення норм конституцiйного права, ↗ адмiнiстративного, ↗ цивiльного, ↗ кримiнального права;</p>
<p><i>за юридичною формою</i></p>	<p>↗ постанови, ↗ роз'яснення, ↗ ухвали.</p>

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 19

Законність і правопорядок

1. Поняття, риси та принципи законності.
2. Гарантії законності.
3. Сутність правопорядку, його характерні риси.

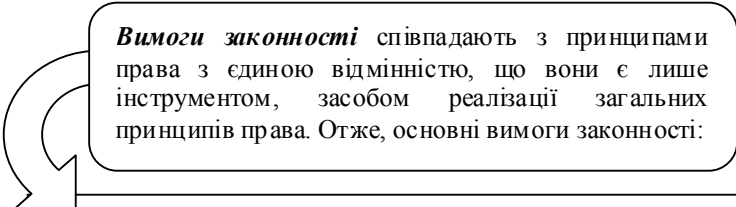
Режим законності в правовій державі передбачає наявність двох взаємопов'язаних факторів:

наявність досконалого демократичного законодавства, яке відповідає потребам суспільного демократичного розвитку

повного і неухильного виконання приписів законів, підзаконних актів державними органами, посадовими особами, об'єднаннями та громадянами

Крім цих ознак ще можна назвати такі ознаки:

- ▶ неприпустимість протиставлення законності і доцільності;
- ▶ зв'язок законності із загальною і правовою культурою населення, посадових осіб;
- ▶ єдність законності та справедливості;
- ▶ невідворотність відповідальності за правопорушення, будь-які порушення режиму законності та інше.

Вимоги законності співпадають з принципами права з єдиною відмінністю, що вони є лише інструментом, засобом реалізації загальних принципів права. Отже, основні вимоги законності:

верховенство закону по відношенню до всіх інших правових актів. В правовій державі тільки закон має вищу силу. Підзаконні акти діють лише тоді, коли суспільні відносини не врегульовані законом;

єдність розуміння і застосування законів на всій території України. Ця вимога визнається єдністю системи права і системи законодавства, а також практики її реалізації всіма суб'єктами суспільних відносин;

рівність всіх громадян в правовому захисті і у виконанні громадянами правових приписів (рівність всіх перед законом і судом) або право громадян на захист;

єдність законності і доцільності. Правові закони наділені найвищою мірою доцільності. Рішення вищих і місцевих органів влади повинні прийматись відповідно до правових законів і закономірностей, економічного і політичного розвитку суспільства. Доцільність повинна співпадати з вимогами і інтересами всього суспільства. У випадках розбіжностей перевага надається суспільним інтересам;

невідворотність юридичної відповідальності за вчинені правопорушення. Це значить, що всі факти правопорушень повинні бути розкриті, закони повинні виконуватись всіма без виключення посадовими особами і громадянами;

здійснення державного нагляду і громадського контролю за дотриманням законів.

Принципи законності:

єдність, тобто однаковість нормативно-правового регулювання на всій території країни і щодо всіх суб'єктів права;

доцільність – відповідність законодавства цілям забезпечення прав людини і громадянина, нації і народу, прогресивного розвитку суспільства тощо;

реальність – гарантування законності всіма дієвими засобами.

Гарантії законності

це система засобів, за допомогою яких у суспільному житті впроваджується, охороняється і, в разі порушення, відновлюється законність.

Види загально-соціальних гарантій законності:

економічні

політичні

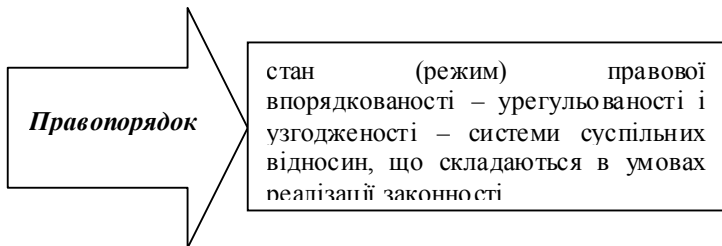
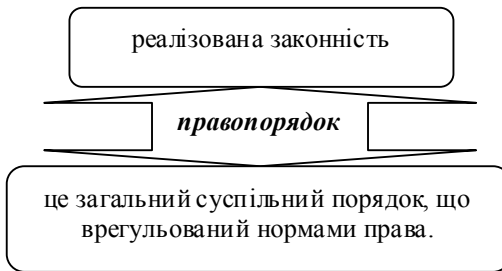
ідеологічні

Юридичні гарантії законності

це передбачені законом спеціальні засоби впровадження, охорони і, в разі порушення, відновлення законності.

Юридичні гарантії законності можна поділити на окремі види:	
<i>за найближчою метою</i>	<ul style="list-style-type: none"> ⚡ превентивні (попереджувальні), що спрямовані на запобігання правопорушенням; ⚡ відновлювальні, які спрямовані на усунення чи відшкодування негативних наслідків правопорушень; ⚡ штрафні (каральні), спрямовані на реалізацію юридичної відповідальності правопорушників;
<i>за суб'єктами застосування гарантій</i>	<ul style="list-style-type: none"> ⚡ президентські, ⚡ парламентські, ⚡ прокурорські, ⚡ судові, ⚡ муніципальні, ⚡ адміністративні, ⚡ контрольні;
<i>за характером юридичної відповідальності</i>	<ul style="list-style-type: none"> ⚡ правотворчі, ⚡ правороз'яснювальні, ⚡ правозастосувальні, ⚡ правореалізаційні;
<i>за онтологічним статусом у правовій системі</i>	<ul style="list-style-type: none"> ⚡ нормативно-документальні (норми права, а також роз'яснюючі (інтерпретаційні) юридичні акти загального характеру); ⚡ індивідуально-документальні (правозастосувальні акти, спеціально спрямовані на забезпечення та охорону законності, а також роз'яснюючі юридичні акти індивідуального характеру); ⚡ діяльнісні (діяльність певних суб'єктів щодо застосування юридичних норм, а також реалізації нормативних та правозастосувальних актів, що гарантують законність).

Існує також така класифікація гарантій законності:	
<i>Законодавство</i>	воно є як основою законності, так і його гарантією, оскільки саме законодавство встановлює обов'язок всіх суб'єктів права не порушувати законність;
<i>Діяльність правоохоронних органів</i>	такі органи стоять на сторожі законності, а також сюди ж відносять контроль з боку влади та управління;
<i>Правова культура та правове виховання</i>	тобто загальна повага до права, знання змісту його норм і вміння їх здійснювати, а також формування цих якостей шляхом правового навчання, правової пропаганди, юридичної практики, самовиховання тощо.

Основні ознаки правопорядку:

→ закладається в правових нормах в процесі правотворчості;

→ спирається на принцип верховенства права і панування закону в сфері правовідносин;

→ встановлюється в результаті реалізації правових норм;

→ створює сприятливі умови для використання суб'єктивних прав;

→ передбачає своєчасне і повне виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків;

→ вимагає невідворотності юридичної відповідальності для кожного, хто скоїв правопорушення;

→ встановлює сувору суспільну дисципліну;

→ передбачає чітку і ефективну роботу всіх державних і приватних юридичних органів і служб, передусім правосуддя;

→ створює умови для організованості громадянського суспільства і режим сприяння для індивідуальної свободи;

→ забезпечується всіма державними засобами, включаючи примус.

**Зміст
правопорядку**

система правових і неправових елементів, властивостей, ознак, процесів, які сприяють встановленню і підтриманню правомірної поведінки суб'єктів, тобто такої поведінки, яка врегульована нормами права, і досягла мети правового регулювання.

Зміст правопорядку:

Матеріальний

Система реальних впорядкованих відносин в громадянському суспільстві, з правомірною поведінкою їх учасників, як результат їхніх об'єктивних потреб. В матеріальному змісті правопорядку виражається закономірність його виникнення, розвитку і функціонування в процесі взаємозв'язку з економікою, політикою, культурою.

Юридичний (державно-правовий)

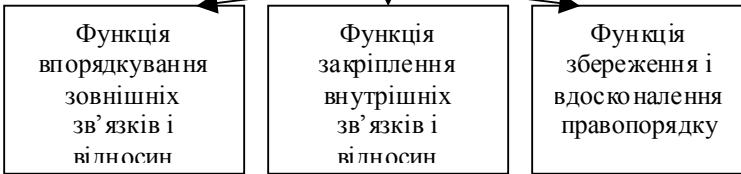
Система реалізованих прав, обов'язків, відповідальності громадян, тобто результат встановлення режиму законності, упорядкованості і урегульованості правових відносин, правомірної поведінки їх учасників, досягнутий за допомогою правових засобів через виражену в них волю держави.

**Функції
правопорядку**

основні напрямки формування і підтримки стабільного правового тану системи суспільних відносин.

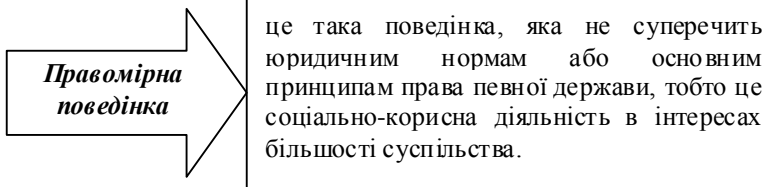
Функції правопорядку:

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 20

Правомірна поведінка. Юридична відповідальність

1. Поняття і види правомірної поведінки.
2. Загальна характеристика та ознаки правопорушення. Види правопорушень.
3. Елементи правопорушення.
4. Поняття, ознаки, принципи та види юридичної відповідальності.
5. Мета юридичної відповідальності.

Види правомірної поведінки:	
<i>За сферою суспільних відносин</i>	<ul style="list-style-type: none"> ⚡ економічна, ⚡ політична, ⚡ соціальна тощо;
<i>За суб'єктами</i>	<ul style="list-style-type: none"> ⚡ діяльність державних органів, ⚡ громадських об'єднань, ⚡ соціальних спільнот, ⚡ громадян;
<i>За суб'єктивною стороною (ставленням особи до своїх діянь)</i>	<ul style="list-style-type: none"> ⚡ принципова (особа внутрішньо переконана у необхідності виконувати приписи законодавства), звичайна (звичка здійснювати правові норми без роздумів), ⚡ конформістська (приспосувальна – пасивне виконання приписів, щоб не відрізнятись від інших суб'єктів), ⚡ маргінальна (від. лат. край, кордон – здійснювана через страх перед застосуванням заходів державного примусу);
<i>За об'єктивною</i>	<ul style="list-style-type: none"> ⚡ діяльність,

<i>стороною, тобто формою виявлення</i>	↻ бездіяльність;
<i>За формою зовнішнього прояву</i>	↻ фізична, ↻ словесна, ↻ письмова;
<i>За характером правових приписів</i>	↻ необхідна ↻ можлива;
<i>За ставленням держави до неї</i>	↻ схвалювальна, ↻ заохочувальна, ↻ допустима;
<i>За фіксацією в законодавчих актах</i>	↻ врегульована законодавством, ↻ нерегульована законодавством.

Здійснюючи правомірну поведінку, суб'єкт вступає в сферу дії права і виявляє свій вибір між різними варіантами вчинків (правових і неправових). Вибір правового варіанту забезпечує йому низку переваг: інші суб'єкти зобов'язані сприяти його діям або не втручатися в них; у випадку невиконання ними своїх обов'язків держава в правовій формі примусу забезпечує відновлення порушеного права і виконання зобов'язаним суб'єктом відповідних обов'язків. Таким чином, правомірна поведінка як юридичний факт тягне за собою не просто виникнення правовідносин, а певну дію засобів правового регулювання і механізму держави, спрямовану на гарантування, захист і охорону правової форми реалізації інтересів суб'єкта і суспільства. Ця дія права і держави є лише одним із засобів їх реакції на правомірну поведінку. До інших слід віднести пряме стимулювання і заохочення з боку держави правомірних вчинків. Це стосується як використання суб'єктивних прав, так і виконання обов'язків. Слід зазначити, що вибір суб'єктом правомірного варіанту поведінки у випадку дотримання норм права, які щось забороняють, означає що до нього не будуть застосовані заходи юридичної відповідальності, тобто його поведінка позитивно оцінюється суспільством і державою.

Правопорушення

це будь-яке протиправне, суспільно небезпечне (шкідливе), каране, винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, що завдає шкоди суспільству, державі, людям і тягне юридичну відповідальність.

Ознаки правопорушення:

правопорушення завжди проявляється в поведінці особи – *дії чи бездіяльності*, тобто фактичне протиправне діяння чи протиправне нездійснення регламентованої законом поведінки. Думки, переконання, бажання, настрої, світогляд, соціальні або особисті властивості не регламентуються, не є правопорушеннями і відповідно не можуть виступати як підстави юридичної відповідальності;

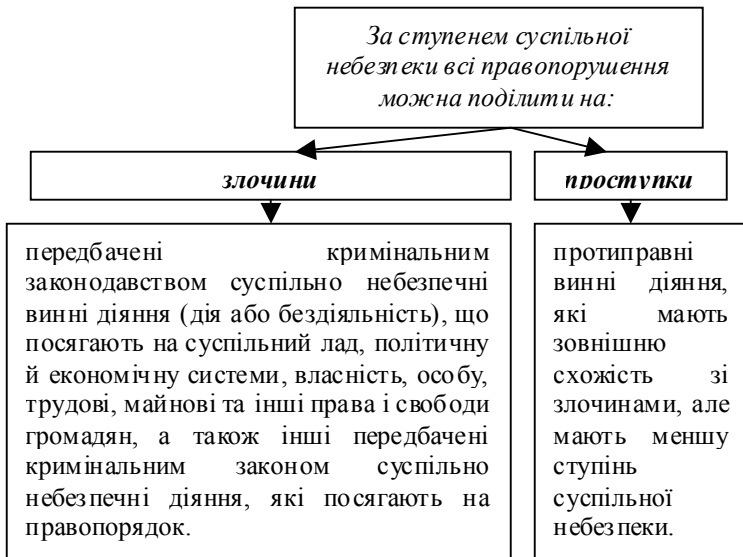
протиправність, тобто діяння повинно безпосередньо порушувати ту чи іншу норму права. Діяння, не врегульовані законодавством не вважаються правопорушеннями;

суспільна небезпечність – спричинення шкідливих наслідків чи загроза спричинення таких наслідків (шкода може бути моральною, матеріальною чи фізичною);

правопорушення вчиняється за наявності *вини* правопорушника, тобто умисного чи необережного відношення особи до вчиненого діяння і його наслідків. Про винність говорять тоді, коли особа повинна була обрати варіант поведінки, але вчинила всупереч праву;

караність правопорушення, яка визначається законодавством поряд з визнанням певного діяння протиправним. (Для цього потрібно, щоб суб'єкт правопорушення досягнув певного віку, визначеного законом, розумів свої дії та міг ними керувати, тобто необхідною умовою караності є деліктоздатність);

причинний зв'язок між діянням і результатом, тобто спричиненням шкідливих наслідків.

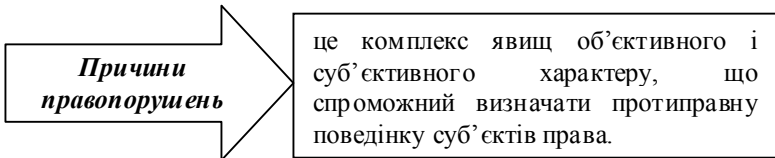

Види проступків:	
<i>Конституційні</i>	які спричиняють шкоду порядку організації і діяльності органів державної влади і управління, конституційним правам громадян, проте не містять ознак злочину;
<i>Цивільні</i>	що здійснюються в сфері майнових і особистих немайнових відносин;
<i>Трудові</i>	що полягають в невиконанні, порушенні трудових обов'язків суб'єктами трудового права, заборонені нормами законодавства про працю;
<i>Дисциплінарні</i>	що завдають шкоди виробничій, службовій, військовій чи навчальній дисципліні;
<i>Адміністративні</i>	що посягають на державний чи суспільний порядок, на власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, за які законодавство встановлює адміністративну відповідальність.

Склад правопорушення:	
<i>Об'єкт правопорушення</i>	можуть бути соціальні цінності чи конкретні блага, на пошкодження, позбавлення чи знищення яких спрямоване протиправне діяння. Об'єктами правопорушення є різні матеріальні та духовні цінності, які визначаються об'єктами правовідносин. Це може бути: власність, життя, здоров'я людини, державна безпека, порядок управління, гідність особи тощо.
<i>Об'єктивна сторона</i>	включає протиправне діяння, його шкідливий або небезпечний результат. До об'єктивної сторони входить необхідний причинний зв'язок між протиправним діянням і шкідливими або соціально небезпечними наслідками. Таке діяння може бути виражене як в активних діях, так і в результаті бездіяльності, коли суб'єкт не виконує зобов'язуючих норм права. Юридична відповідальність настає лише за фізичні протиправні діяння. Не можуть бути підставою відповідальності думки, переконання, бажання, настрої, світогляд, соціальні або особисті властивості. До об'єктивної сторони належать також час, обставини, місце здійснення діяння, яке суперечить нормам права.
<i>Суб'єкт правопорушення</i>	є повністю деліктоздатна фізична або юридична особа. Деліктоздатність дуже тісно пов'язана з віком особи. За різні правопорушення юридична відповідальність настає з різного віку. Велике значення має осудність.

<i>Суб'єктивна сторона</i>	<p>виражається в психічному ставленні особи до скоєного, куди входять вина, мотиви, мета правопорушення. Вина існує в таких формах: намір (умисел) та необережність. Крім того, намір поділяється на прямий і непрямий. <u>Прямий намір</u> буває тоді, коли суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає його небезпечні наслідки і бажає настання цих наслідків. <u>Непрямий намір</u> є тоді, коли суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає його негативні наслідки, але байдуже ставиться до можливості їхнього настання. Для визнання змісту і спрямованості умислу важливе значення має з'ясування мотиву та мети вчинення злочину. <u>Мотив</u> – це усвідомлена спонuka особи, яка викликала у неї намір вчинити злочин. <u>Мета злочину</u> – це бажання особи, яка вчиняє суспільно-небезпечне діяння, досягти певних шкідливих наслідків.</p>
----------------------------	--

Необережність як форма вини також поділяється на:	
<i>Протиправну самовпевненість</i>	коли особа передбачає можливість настання негативних наслідків своєї дії чи бездіяльності й легковажно розраховує на відвернення цих наслідків, хоча й усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння (невідповідність його закону, службовим, професійним або загальноприйнятим правилам тощо).
<i>Протиправну недбалість</i>	коли особа не передбачає можливості настання негативних наслідків своєї дії або бездіяльності, хоча повинна була передбачити такі наслідки і могла їх передбачити. У цьому випадку винний не усвідомлює протиправність своєї поведінки, тому не передбачає можливості настання негативних наслідків. Порушення припису правової норми, вчинене без вини, відображається поняттям <i>правової аномалії</i> .

Причини правопорушень:

<i>Об'єктивні причини</i>	<i>Суб'єктивні причини</i>
не залежать від особи, вони зумовлені обставинами. До них, зокрема, відносять причини економічного характеру (неможливість знайти роботу, низький рівень оплати праці тощо), соціальні причини (недоліки виховної та освітньої роботи), недосконалість чинного законодавства (надмірна ставка оподаткування), обставини сімейного характеру, інші особливості середовища. Глобальною причиною всіх правопорушень є соціальні суперечності, які завжди існують у суспільстві.	пов'язані з самою особою. Наприклад, правопорушення може зумовити темперамент (підвищена імпульсивність), наявність конкретних психічних відхилень, схильність до вживання алкогольних, наркотичних або токсичних речовин.

**Юридична
відповідальність**

це юридичний обов'язок (міра покарання) правопорушника зазнати примусового, від імені держави, (суспільства), на підставі закону або іншого нормативного акта, позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей (матеріальних, духовних чи особистих), які йому належали до факту правопорушення з метою попередження правопорушень у перспективі й відновлення (чи відшкодування) втрачених суб'єктивних прав на матеріальні та духовні цінності.

Ознаки юридичної відповідальності:

1.	виникає тільки при наявності правопорушення;
2.	основною підставою юридичної відповідальності є склад правопорушення;
3.	передбачає примусове позбавлення правопорушника певних соціальних благ (особистих, майнових або духовних);
4.	притягнення до юридичної відповідальності здійснюється спеціально уповноваженими на це особами і тільки у відповідності із процесуальними нормами;
5.	визначена нормами права як один із видів державного примусу у формах каральних і правовідновлюючих заходів;
6.	завжди пов'язана з оформленням визначених правових приписів, які пов'язані з юридичною відповідальністю;
7.	суворою регламентацією заходів державного примусу у нормах права.

Щоб краще уявити собі поняття юридичної відповідальності, необхідно ознайомитись з її принципами:

Принцип законності, який означає, що юридична відповідальність може мати місце лише за ті діяння, які передбачені законом, і тільки на підставі закону, у відповідності з процедурно-процесуальними нормами. Крім того повинен бути встановлений факт скоєння конкретного правопорушення як об'єктивної істини.

Принцип справедливості, який включає основний зміст і передбачає:

- ↗ що за протиправний вчинок відповідає той, хто його здійснив;
- ↗ що застосування санкцій реально відновлює порушене право і відшкодовує завдані збитки;
- ↗ що закон, який встановлює відповідальність чи посилює її, не може мати зворотної сили (ст. 58 Конституції України);
- ↗ що недопустимі покарання і позбавлення, які принижують людську гідність;
- ↗ що за одне правопорушення можливе лише одне юридичне покарання (ст. 61 Конституції України);
- ↗ що каральна відповідальність повинна відповідати тяжкості скоєного правопорушення; що не можна за протиставити встановлювати кримінальні покарання.

Принцип доцільності означає відповідність вибраного по відношенню до правопорушника покарання цілям юридичної відповідальності. Даний принцип передбачає індивідуалізацію державно-примусових заходів в залежності від тяжкості скоєного злочину, особистих властивостей правопорушника; можливість пом'якшення і навіть відмови від застосування заходів відповідальності у випадках, коли її цілі можуть бути досягнуті іншими засобами.

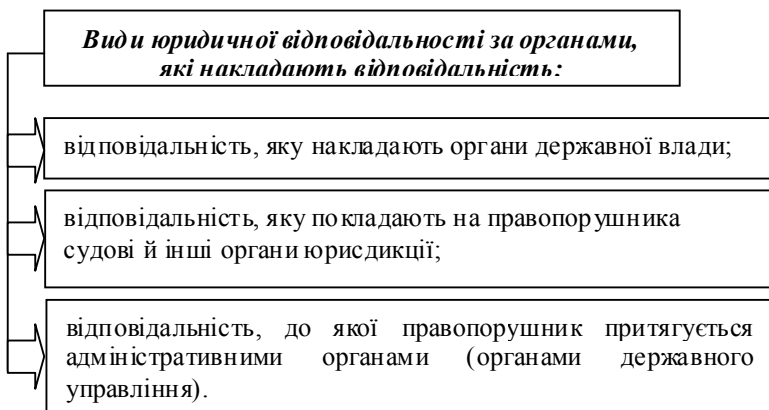
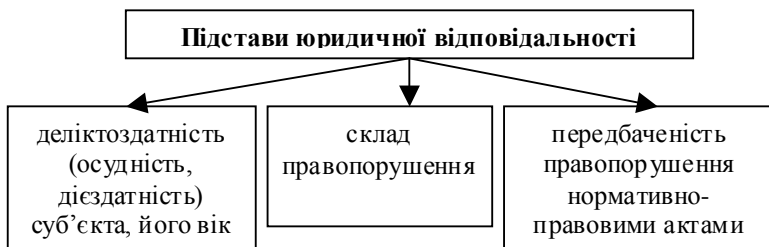
Принцип невідворотності включає в своєму змісті такі вимоги:

- ↪ ні одне правопорушення не повинно залишитися непоміченим державою;
- ↪ швидке і оперативне застосування заходів відповідальності за скоєне правопорушення;
- ↪ висока професійність персоналу правоохоронних органів;
- ↪ ефективність застосованих заходів по відношенню до правопорушників.

Принцип відповідальності суб'єкта права лише за свої вчинки. За думки, якщо вони не проголошені, біологічні чи соціальні особливості, за родинні чи дружні стосунки і тому подібне ніхто нести відповідальності не може. Тобто законодавець повинен встановлювати заходи юридичної відповідальності лише за ті діяння, які за своїми об'єктивними властивостями є суспільно небезпечними, протирічать природі права, цінностям суспільства.

Принцип відповідальності лише за винні діяння. Все, що скоєне при відсутності в особі вибору, тобто при відсутності волі, чи у випадках, коли суб'єкт не передбачав, не міг і не повинен був передбачити результати своїх вчинків, не бажав їх настання чи не міг керувати своїми діями, підставами юридичної відповідальності бути не може. Крім того, існує таке поняття як презумпція невинності (ч.1 ст. 62 Конституції України). Особа, яка притягується до відповідальності вважається невинною, поки її вина не буде доведена і встановлена судом.

Принцип швидкого настання юридичної відповідальності, без чого вона губить свою актуальність і може перестати відповідати як самому правопорушенню, так і тим соціальним умовам, в яких воно було скоєне.

Залежно від того, до якої галузі належить юридична відповідальність, який вид правопорушення вчинено (злочин, проступок), виділяються:

<i>Конституційна відповідальність</i>	настає у випадку вчинення Президентом державної зради або іншого злочину, а також у випадках порушення обов'язків народними депутатами та ін. У багатьох випадках вона поєднується з іншими видами юридичної відповідальності.
<i>Адміністративна відповідальність</i>	накладається за адміністративні правопорушення (тобто проступки) і полягає в застосуванні органами виконавчої влади заходів адміністративного впливу до винних осіб, які не підпорядковані їм по службі.
<i>Цивільна, або</i>	встановлена законом негативна реакція

<p><i>цивільно-правова відповідальність</i></p>	<p>держави на цивільне правопорушення, що виявляється в позбавленні певних цивільних прав чи накладенні нееквівалентних обов'язків майнового характеру. Виникає така відповідальність унаслідок порушення майнових і особистих немайнових прав громадян і організацій, в основному за невиконання договірних зобов'язань, за заподіяння шкоди.</p>
<p><i>дисциплінарна відповідальність</i></p>	<p>розрізняють три види дисциплінарної відповідальності: у зв'язку з порушенням правил внутрішнього розпорядку; у порядку підлеглості; відповідно до дисциплінарних статутів і положень, які діють у деяких сферах (оборони, внутрішніх справ, залізничного, водного і повітряного транспорту). Дисциплінарна відповідальність здійснюється у формі накладення адміністрацією підприємств і установ, інших організацій дисциплінарних стягнень. Для дисциплінарної відповідальності характерне те, що вона має місце у відношеннях підлеглості особи, яка вчинила проступок, органу, який застосував захід дисциплінарного впливу.</p>
<p><i>Матеріальна відповідальність</i></p>	<p>дещо пов'язана з дисциплінарною, адже ці види юридичної відповідальності настають у зв'язку з трудовими відносинами. Матеріальна відповідальність працівників – це обов'язок повністю або частково відшкодувати матеріальні збитки, заподіяні з їхньої вини підприємству, де вони працюють.</p>
<p><i>Кримінальна відповідальність</i></p>	<p>це обов'язок особи, яка вчинила злочин, усвідомити свої суспільно небезпечні дії, та обов'язок піддатися кримінальному покаранню, стерпіти його юридичні наслідки.</p>

Застосовуючи заходи юридичної відповідальності, держава прагне досягти певного остаточного результату, який передбачений законодавством. За різних видів юридичної відповідальності можуть бути різні **цілі**:

→ вона забезпечує захист правопорядку, охорону існуючого ладу і суспільних відносин, у тому числі шляхом покарання винного;

→ юридична відповідальність сприяє вихованню громадян у дусі поваги до права;

→ вона спрямована на відновлення соціальної справедливості;

→ юридична відповідальність попереджає скоєння нових правопорушень.

Слід зазначити, що будь-яке покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

Метою юридичної відповідальності залежно від характеру скоєного правопорушення і розміру завданої ним шкоди можуть бути:

- ↯ компенсація потерпілому збитків правопорушення (в тому числі державі), включаючи моральну шкоду;
- ↯ позбавлення винного на деякий час можливості вчиняти нові правопорушення;
- ↯ вплив на винного та інших осіб, внаслідок якого у них відпало б бажання вчиняти нові правопорушення;
- ↯ надання винному можливості пристосування до нормального життя в суспільстві;
- ↯ покарання за скоєне – таку мету відповідальність має лише у виняткових випадках, коли скоєні тяжкі за наслідками й особливо суспільно небезпечні правопорушення.

Згідно зі статтею 50 ККУ, в кримінальному законодавстві *основною метою покарання* є, крім кари і виправлення засуджених, також *запобігання вчиненню нових злочинів* як засудженими, так і іншими особами (*превенція* (лат. praeventus)- попередження чого-небудь; запобігання).

(спеціальна превенція)
попередження здійснення нових правопорушень з боку засудженого - шляхом ізоляції його від суспільства обмежити можливість вчинити новий злочин.

(загальна превенція)
попередження злочинів з боку інших осіб - шляхом покарання конкретної винної особи утримати від вчинення злочинів (правопорушень загалом) інших осіб.

**Найвища і
найблагодініша
мета будь-якої
відповідальності**

захист честі, гідності, доброго імені людини, задоволення її законних інтересів та справедливих моральних і матеріальних вимог, а також охорона правопорядку (суспільного ладу) й законності, необхідних для нормального існування та розвитку всіх громадян країни, охорона суспільних відносин.

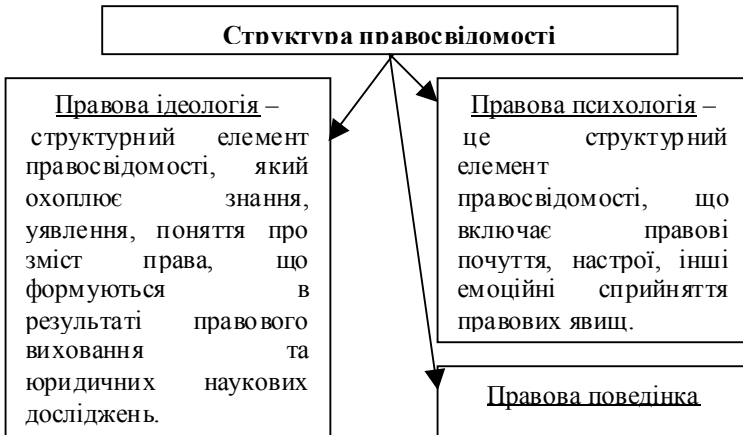
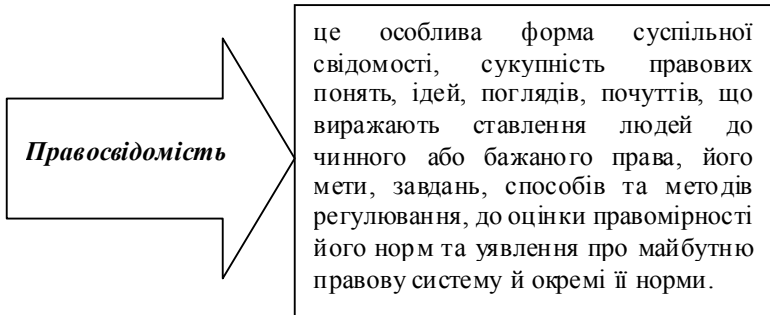
Отже, **юридична відповідальність** є однією з центральних проблем в юридичній науці. Вона входить в коло пізнавальних інтересів не тільки теорії держави і права, а й спеціальних юридичних дисциплін.

Необхідно підкреслити значимість теорії юридичної відповідальності, адже такі знання необхідні для самовиховання, формування належної правосвідомості, для попередження, профілактики протиправних вчинків (правопорушень). Вони значно полегшують розуміння відмінностей юридично дозволеної правомірної поведінки від юридично забороненої поведінки. Саме це є однією з умов безконфліктної участі у суспільному житті.

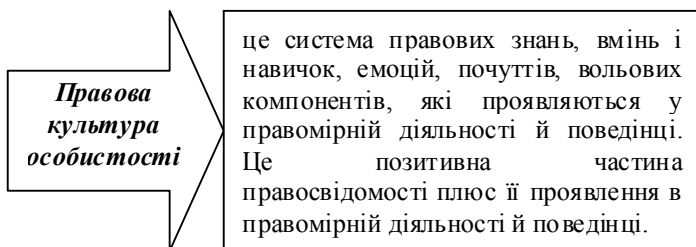
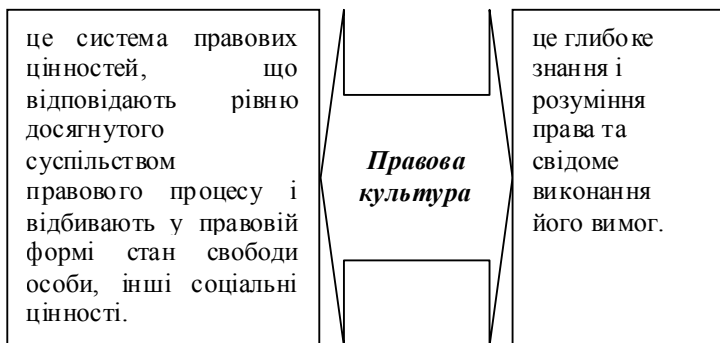
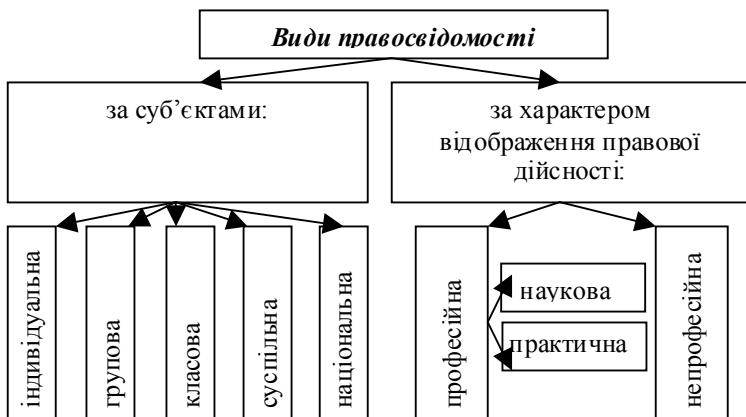
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 21

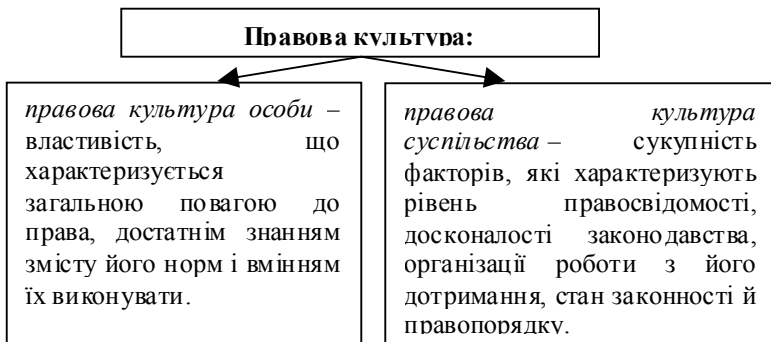
Правосвідомість і правова культура

1. Поняття і структура правової свідомості.
2. Правова культура: її сутність та основні ознаки, форми прояву в суспільстві.
3. Правовий нігілізм та правове виховання.

Правова культура є різновидом загальної культури, яка складається з духовних і моральних цінностей, що відносяться до правової дійсності. При цьому, правова культура охоплює в правових явищах лише те, що є відносно прогресивним, соціально корисним і цінним. Вона є не тільки результат, а спосіб діяльності, і в цьому змісті духовна правова культура розуміється як напрям мислення, норми і стандарти поведінки. До загальних рис правової культури відносяться властивості, притаманні всім видам культури як умови, способу і результату діяльності особи і суспільства, в процесі якої відбувається розвиток людських сил і відносин, самої особи в усій різноманітності її людських виявлень. Особливі риси правової культури пов'язані з правом, правовою системою і іншими правовими явищами.

Правова культура суспільства складається з таких найбільших правових утворень:	
1.	системи правових норм як особливих правил поведінки, що зовні відбиті у системі нормативно-правових актів, та актах індивідуального регулювання, які їх конкретизують;
2.	сукупності правовідносин , тобто суспільних відносин, що врегульовані за допомогою правових норм і складаються з юридичних прав і обов'язків;
3.	сукупності суб'єктів права (фізичних, у тому числі і посадових осіб, державних та інших організацій, соціальних груп, соціальних спільностей);
4.	правосвідомості – системи духовного відображення правової дійсності;
5.	режиму законності й правопорядку – стану фактичної впорядкованості суспільних відносин, врегульованих за допомогою правових засобів.

У змісті правової культури особи доцільно виділити такі блоки:

- ▶ правосвідомість як систему відображення суб'єктом правової дійсності;
- ▶ правомірну поведінку і правове мислення;
- ▶ результати правомірної поведінки і правового мислення.

Особливість правової культури полягає в тому, що вона охоплює не право чи його реалізацію, а комплекс уявлень тієї чи іншої сукупності людей про право, його реалізацію, про діяльність державних органів, посадових осіб. Вона передбачає високу якість правотворчого процесу, реалізації права; достатній рівень правового мислення і психологічного сприйняття правової реальності; усвідомлення специфічних способів правової діяльності правоохоронних органів; результатів реалізації вимог законності у вигляді стійкого і стабільного правопорядку.

Залежно від характеристик правової діяльності (правомірної поведінки) правова культура особи поділяється на:

↗ теоретичну
↗ практичну, в тому числі професійну

↗ продуктивну
↗ репродуктивну

Правову культуру можна охарактеризувати як якісний стан правового життя суспільства, що відображається в:

досягнутому рівні правової діяльності;

рівні досконалості правових актів;

ступені правосвідомості та правового розвитку особистості;

ступені свободи особистості й відповідальності особи і держави;

рівні позитивного впливу права на суспільні відносини та їх упорядкування.

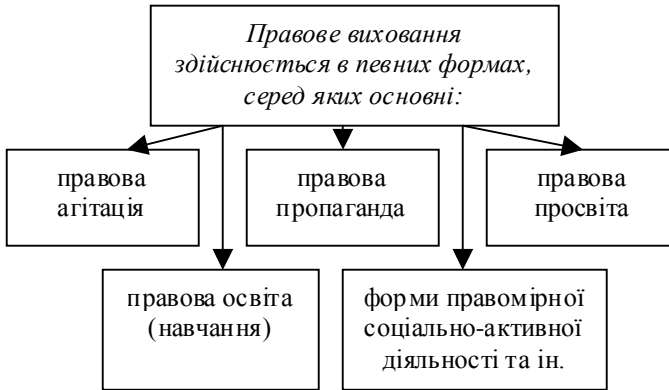
При переході до будівництва правової держави і громадянського суспільства підвищується необхідність формування правосвідомості і правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин, оскільки без них неможливо побудувати таку державу і суспільство. Проте, в умовах економічної кризи багато людей залишається безробітними, без засобів до існування, що в значній мірі штовхає їх до правового нігілізму і правопорушень.

***Правовий
нігілізм***

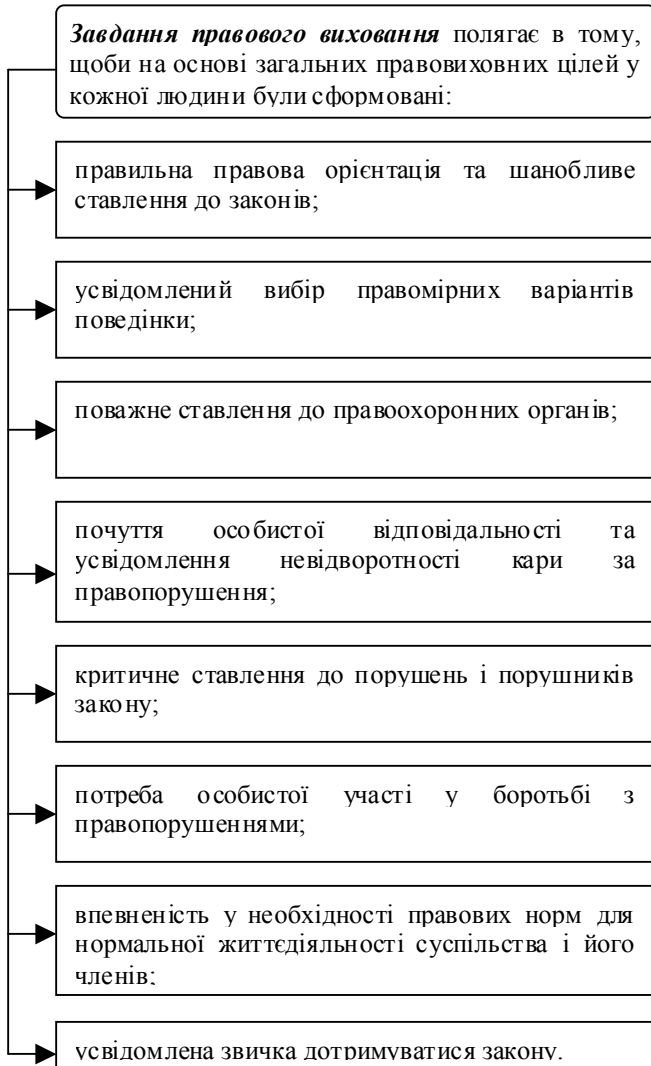
пряма протилежність правовій культурі, коли більшість людей не знає або не розуміє закону, негативно ставиться до законодавства і необхідності дотримуватися його, не визнає суспільної цінності права. Він несумісний з правовою державою, призводить до порушень правового порядку, зростання злочинності.

***Правове
виховання***

цілеспрямована, послідовна, систематична діяльність держави та її органів, а також громадських об'єднань і організацій щодо формування певної системи правових знань, вмінь і навиків, правового мислення, правових почуттів – почуття права, законності, почуття поваги до права і закону, до тих соціальних цінностей, які регулюються і охороняються правом та законодавством.

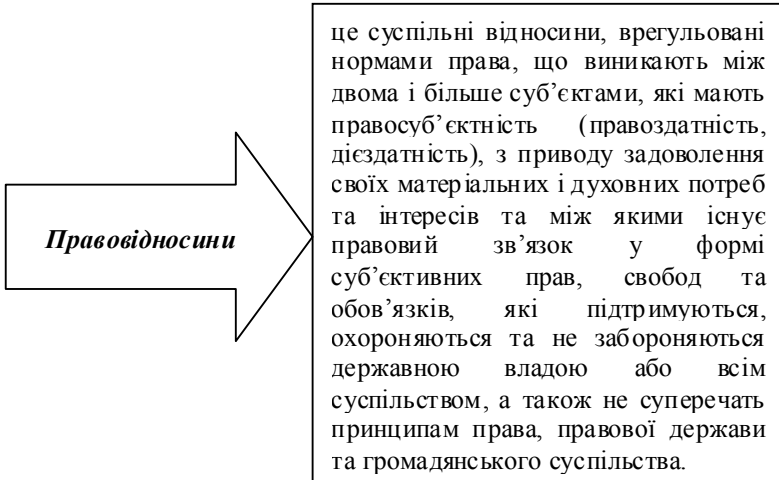
<i>права освіта</i>	є найбільш ефективною і результативною формою, оскільки вона дає певну систему правових знань. Вона здійснюється у школах, училищах, технікумах, вузах, коледжах, народних університетах правових знань, курсах підвищення кваліфікації працівників різних категорій.
<i>права пропаганда</i>	це розповсюдження певних правових ідей, законодавства серед великої кількості населення (правові програми по телебаченню, трансляції по радіо, окремі лекції тощо).
<i>права агітація</i>	це розповсюдження правових ідей, знань серед невеликої кількості населення.
<i>права просвіта</i>	має обмежені завдання - дати певні знання з тих чи інших питань права і законодавства, роз'яснити діюче законодавство.
<i>правомірна соціально-активна діяльність чи поведінка</i>	це така форма правового виховання, яка здійснюється практично в процесі реалізації норм права: використання, дотримання, виконання і застосування.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 22

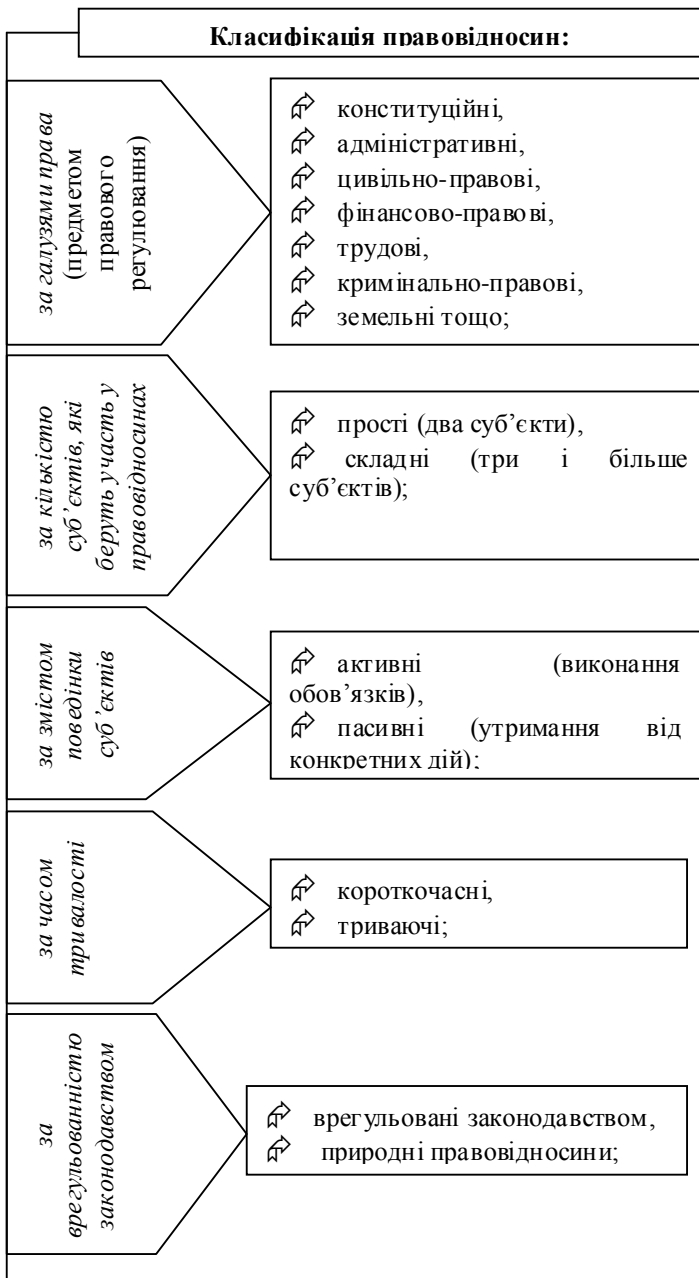
Правові відносини

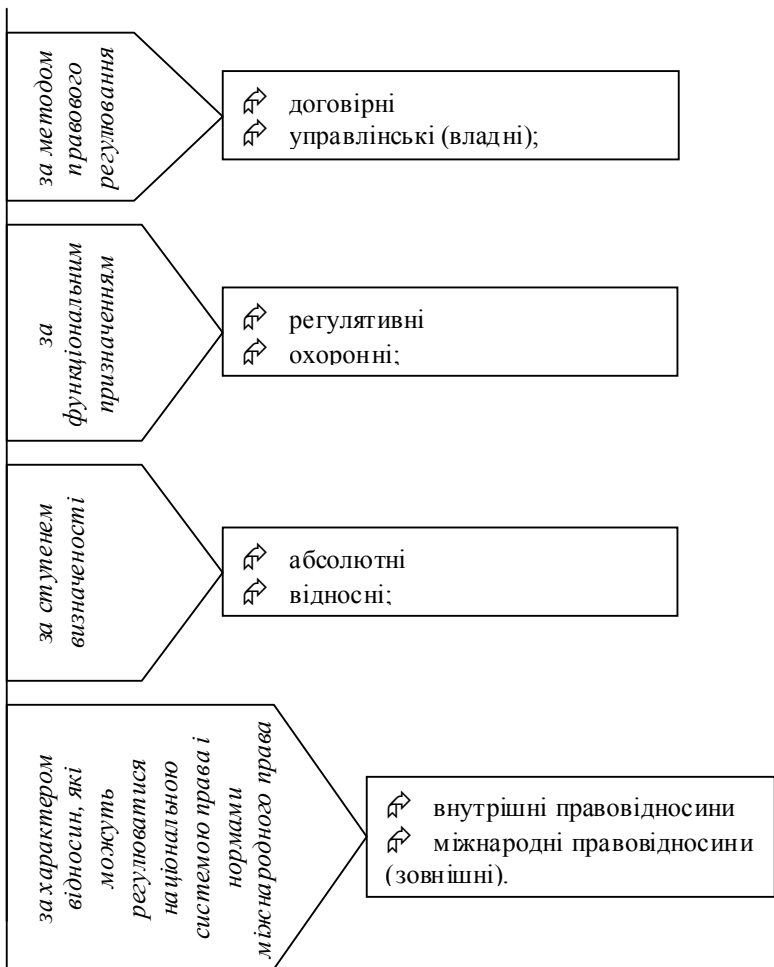
1. Поняття та основні ознаки правовідносин. Види правовідносин.
2. Зміст правовідносин.
3. Юридичні факти та їх класифікація.

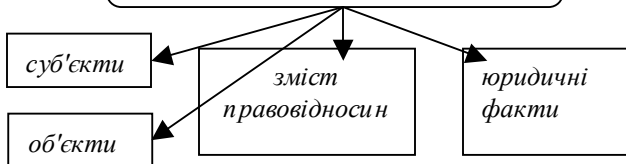
Основні ознаки правовідносин:	
1.	державно-вольовий характер, оскільки державна влада юридично об'єктивує і закріплює ці відносини в системі чинних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів;
2.	правовідносини охороняються державною владою або суспільством від порушень;
3.	учасниками правовідносин є конкретні суб'єкти права, які пов'язані між собою суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, що мають офіційний юридичний характер і гарантуються державою;
4.	правовідносини виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів.

До структури правовідносин входять такі елементи:

СТРУКТУРА ПРАВОВІДНОСИН		
<p>I. Суб'єкти правовідносин – це правоздатний, дієздатний і деліктоздатний суб'єкт суспільного життя. Суб'єктами можуть бути фізичні та юридичні особи, в тому числі держава, суспільство, народ, які мають правосуб'єктність.</p>		
1.	<p><u>фізичні особи</u> – громадяни даної держави, іноземці (громадяни інших держав), біпатриди (громадяни двох держав), апатриди (особи без громадянства), тобто люди;</p>	
2.	<p><u>юридичні особи</u> – державні об'єднання (держава, її органи, державні установи, підприємства) та громадські об'єднання (громадські організації, політичні партії, рухи, органи громадської самодіяльності, громадські підприємства й установи);</p>	
3.	<p><u>соціальні спільноти</u> – народ, нація, територіальні спільноти, трудові колективи.</p>	
<p>II. Об'єкти правовідносин – це матеріальні або духовні цінності, особисті або соціальні блага, для здобуття і використання яких встановлюються взаємні права і обов'язки суб'єктів. Об'єктами правовідносин можуть бути такі об'єкти, що знаходяться в цивільному товарообігу, а також діяльність і поведінка суб'єктів, яка не заборонена правом.</p>		
<p>III. Зміст правовідносин (юридичні права і обов'язки)</p>		
1.	<p><u>Суб'єктивне право</u> – це передбачена юридичною нормою міра можливої поведінки учасника правовідносин.</p>	
2.	<p>правомочність на власні дії</p>	<p>правомочність на чужі дії (право вимагати виконання зобов'язань)</p>
		<p>правомочність на можливість приведення в дію примусу державного апарату проти особи, котра не виконала свої зобов'язання</p>
2.	<p><u>Суб'єктивний обов'язок</u> – це передбачена юридичною нормою міра необхідної поведінки учасника правовідносин.</p>	
	активні	пасивні
<p>IV. Юридичні факти (деякі вчені відносять їх до складу правовідносин, оскільки вони відіграють важливе значення в існуванні останніх)</p>		

Особливості правовідносин, які виникають на основі норм військового законодавства:

суб'єктами цих правовідносин є військовослужбовці, військові посадові особи, військові організації (частини тощо);

об'єктом даних правовідносин є поведінка, діяння, безпосередньо пов'язані з будівництвом і діяльністю збройних сил;

в правовідносинах, які виникають на основі військового законодавства, знаходять відображення специфіка військової організації, військової служби, закономірності війни та збройної боротьби;

такі правовідносини мають різноманітний зміст, оскільки норми військового законодавства охоплюють норми різних галузей права: конституційного, адміністративного, фінансового, кримінального, а отже, і правовідносини, які виникають на їх основі будуть – конституційно-правовими, адміністративно-правовими тощо.

Правосуб'єктність

Правоздатність – це здатність мати права і обов'язки, що належать до різноманітних галузей права. Для юридичних осіб правоздатність виникає з часу: видання компетентним органом постанови про утворення; затвердження статуту або положення; реєстрації статуту, якщо така реєстрація передбачена законодавчим актом. Припиняється правоздатність юридичних осіб з моменту: їхньої реорганізації, поділу, роз'єднання, злиття; їхньої ліквідації за рішенням компетентного органу.

Дієздатність – здатність суб'єкта своїми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Деліктоздатність – це здатність нести юридичну відповідальність за невиконання обов'язків або за вчинення різних правопорушень.

**Юридична
особа**

це державна, громадська або приватна організація, що має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав та виконувати обов'язки, бути позивачем і відповідачем у судових органах.

Властивості та ознаки юридичної особи:	
1.	Організаційна єдність, самостійність, цілісність підприємства, установи, організації;
2.	Наявність відокремленого майна, яке належить їм на праві власності або на праві оперативного управління;
3.	Власний рахунок у банку;
4.	Наявність статуту про статус і діяльність особи;
5.	Офіційна реєстрація організації в органах влади і дозвіл займатися тією діяльністю, що передбачена в статуті (або юридичний акт про створення державних установ);
6.	Правоздатність і дієздатність такої особи, можливість виступати від свого імені і нести юридичну відповідальність (правоздатність громадських організацій визначається метою і завданнями створення організації);
7.	Офіційна назва і печатка організації і установи. Юридичні особи можуть мати також свою символіку, товарні знаки тощо.

*Зміст правовідносин характеризується
синтезом фактичного і юридичного:*

юридичний зміст

складають суб'єктивні права і суб'єктивні обов'язки.

фактичний зміст складає сама

поведінка суб'єктів, їхня діяльність, у якій реалізуються суб'єктивні юридичні права і обов'язки сторін.

Юридичні факти

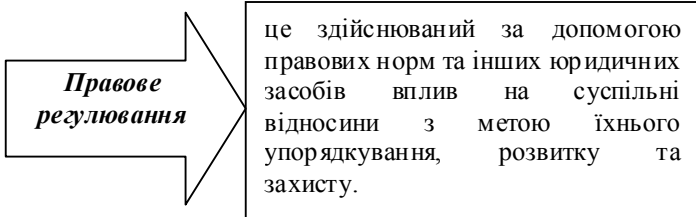
конкретні життєві обставини, передбачені правовою нормою, що викликають виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Види юридичних фактів:	
<i>За вольовою ознакою</i>	↗ дії (вольова поведінка або діяльність фізичних чи юридичних осіб щодо реалізації своїх суб'єктивних прав, свобод і обов'язків) ↗ події (факти або обставини, що виникають незалежно від волі конкретних суб'єктів правовідносин – стихійне лихо, повінь, землетрус);
<i>За юридичними наслідками</i>	↗ правотворюючі, ↗ правозмінюючі, ↗ правоприпиняючі
<i>За складом</i>	↗ прості, ↗ складні
<i>За часом тривання</i>	↗ одноактні (наприклад, купівля-продаж), ↗ триваючі (наприклад, юридичні стани – перебування в шлюбі)

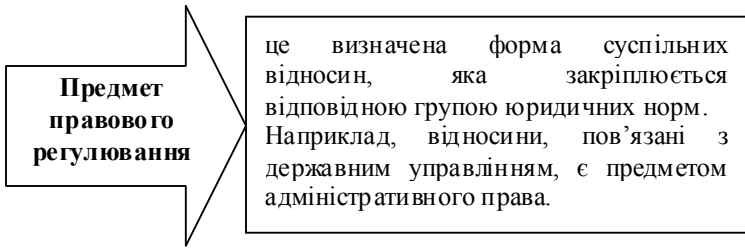
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 23

Правове регулювання суспільних відносин та його механізм

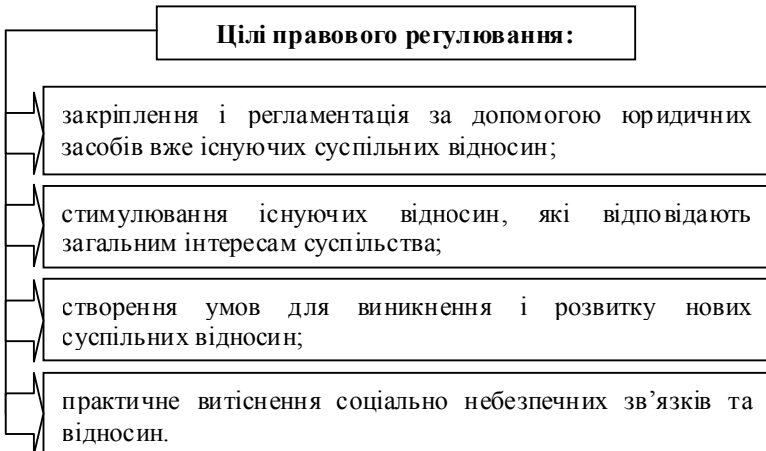
1. Загальна характеристика правового регулювання.
2. Стадії, цілі та методи правового регулювання.
3. Механізм правового регулювання та його елементи.

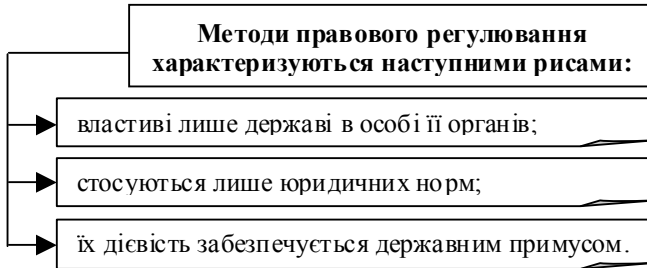
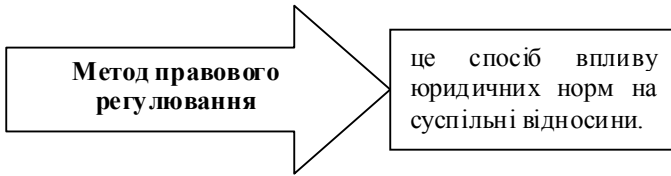
Види правового регулювання:	
<i>За способом об'єднання загальних дозволів та заборон</i>	↯ загальнодозвільне ↯ спеціально дозвільне (тобто дозволено все, що прямо не заборонено законом або, що прямо регламентовано законом);
<i>За територіальним принципом</i>	↯ централізоване (коли суб'єкт – вищий або центральний державний орган) ↯ нецентралізоване (коли суб'єкт – регіональний, місцевий чи інший територіальний орган);
<i>За суспільними відносинами, на які поширюється правове регулювання</i>	↯ загальне (регулювання кількісно невизначеного обсягу суспільних відносин), ↯ індивідуальне (регулювання конкретної життєвої ситуації).

Стадії правового регулювання	
I. Обов'язкові	
1.	модельовання суспільних відносин через загальне регламентування юридичних прав та обов'язків їх учасників
2.	виникнення суб'єктивних юридичних прав та обов'язків у суб'єктів права, виникнення правовідносин
3.	реалізація цих суб'єктивних прав та обов'язків
II. Факультативні – це офіційне тлумачення правових норм та їх застосування.	

Методи правового регулювання поділяються на:

Автономний – спосіб регулювання суспільних відносин між учасниками, які є рівноправними сторонами. Він надає право їм самим вирішувати питання про форму своїх взаємовідносин, врегульованих нормами права. Цей метод охоплює три способи регулювання суспільних відносин:

Авторитарний – спосіб владного, імперативного впливу на учасника суспільних відносин, урегульованих нормами права. Наприклад, адміністративне чи кримінальне право.

- дозвіл здійснювати відомі дії, які мають правовий характер;
- надання учасникам суспільних відносин, врегульованих нормами права, відповідних прав;
- надання особам, які беруть участь у визначених взаємовідносинах, можливості вибору варіанту своєї поведінки.

**Механізм
правового
регулювання**

це система різноманітних юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання, тобто владний вплив на суспільні відносини.

Елементи механізму правового регулювання :

правові норми, оскільки вони становлять основу всього механізму правового регулювання, моделюючи та регламентуючи суспільні відносини, вказуючи, що є дозволим і які наслідки невиконання або порушення приписів закону;

юридичні факти, конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення суб'єктивних юридичних прав та обов'язків;

правовідносини, які виступають як засіб переведення загальних моделей поведінки, зазначених у нормах права, в конкретні акти поведінки суб'єктів права;

акти реалізації прав та обов'язків, які є діями суб'єктів права щодо втілення в життя приписів норм права, виражених у формі дотримання, виконання, використання;

акти тлумачення (з'ясування) змісту правових норм.

Фактори, що забезпечують ефективність правового регулювання:	
1.	<i>відповідність норм права рівню соціально-економічного розвитку суспільства, конкретно-історичним умовам, реальним потребам суспільства</i> (економічні закономірності розвитку суспільства можуть правильно визначатися і відображатися в нормах права або спотворюватися внаслідок об'єктивних труднощів пізнання реальної дійсності, умисно чи з інших причин. Як правило, такі правові акти з часом вдосконалюють відповідно до реальних вимог соціально-економічного розвитку суспільства або відмінюють);
2.	<i>рівень досконалості законодавства</i> (чим досконаліші норми законодавства, тим швидше і краще будуть досягнуті цілі, а наявність прогалин у праві, неузгодженість окремих норм суттєво впливають на рівень ефективності правового регулювання);
3.	<i>рівень правової культури громадян</i> (цей фактор охоплює і режим законності при правотворчості та при правозастосуванні; рівень правосвідомості суб'єктів правозастосовчої діяльності та ряд інших явищ).

Існують також інші фактори і умови, що забезпечують ефективність правового регулювання. Тільки дотримання всіх цих зазначених передумов дозволить забезпечити не тільки суто управлінську ефективність, але й цінність та економічність закону (які відображають характер регулятивного впливу права на суспільні відносини), тобто його високу якість.

Список використаних джерел

Нормативно-правові акти

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // *Голос України*. – 1996.
2. Коментар до Конституції України. - К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996.
3. Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 року // *Відомості Верховної Ради Української РСР*. – 1991. – №38.
4. Декларація прав національностей України: Прийнята Верховною Радою України 1 листопада 1991 року // *Відомості Верховної Ради Української РСР*. – 1991. – №53.
5. Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних релігійних і мовних меншин (ООН, 1992) // *Основи загальної теорії права та держави за ред. П.М. Рабіновича*. – К., 1994.
6. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року // *Відомості Верховної Ради Української РСР*. – 1990. – №3.
7. Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.) // *Основи загальної теорії права та держави за ред. П. М. Рабіновича*. - К., 1994.
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ООН, 1966 р.) // *Основи загальної теорії права та держави за ред. П. М. Рабіновича*. - К., 1994.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ООН, 1966 р.)// *Основи загальної теорії права та держави за ред. П. М. Рабіновича*. – К., 1994.
10. Концепція розвитку законодавства України на 1997-2005 рр. – К., 1997.
11. Господарський процесуальний кодекс України. Про господарські суди: Закон України. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
12. Закон України від 19 грудня 1992 року “Про адвокатуру” // *ВВРУ*. – 1993 – №9. – Ст. 62.
13. Закон України від 18 жовтня 2001 року № 2766 – Ш “Про вибори народних депутатів України”// *Юридичний вісник України (інформаційно – правовий банк)*. – 2001. – № 46. – 17 – 23 листопада; № 47 (335). – 24–30 листопада.
14. Закон України “Про загальний військовий обов’язок і військову службу”: Прийнятий 25 березня 1992 р. // *ВВРУ*. - № 27. – Ст. 385.
15. Закон України “Про власність”. – К.: Парламентське вид-во, 1998.

16. Закон України "Про звернення громадян" // ВВРУ. – 1997. – № 47.
17. Закон України "Про громадянство України" // ВВРУ. – 1997. – № 23.
18. Закон України "Про Конституційний Суд України" // ВВРУ. – 1996, – № 49.
19. Закон України "Про місцеве самоврядування" // ВВРУ. – 1997. – № 24.
20. Закон України від 17 січня 2002 року № 2984 _ Ш "Про вищу освіту" // Юридичний вісник України (інформаційно-правовий банк). – 2002. – № 11. – 16-22 березня; № 12. – 23–29 березня.
21. Закон України "Про підприємництво в Україні". – К., 1991.
22. Закони про працю. Укладач А. А. Подпалій. – К., 1997.
23. Закон України "Про прокуратуру" // ВВРУ. – 1991. – № 53.
24. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" // ВВРУ. – 1991. – № 25.
25. Закон України "Про об'єднання громадян" // ВВРУ. – 1992. - № 34.
26. Закон України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" // ВВРУ. – 1998. – № 20.
27. Закон УРСР "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" // ВВРУ. – 1991. – № 33.
28. Закон УРСР від 7 лютого 2002 року № 3018 – Ш "Про судоустрій" // Юридичний вісник України (інформаційно – правовий банк). – 2002. – № 13 (353). – 30 березня-5 квітня.
29. Законодавство України про адміністративну відповідальність // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1997. - № 3.
30. Законодавство України про землю. Земельний кодекс України. Нормативно-правові акти з земельних питань. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
31. Кримінально-процесуальний кодекс України. Цивільно-процесуальний кодекс України; Відп. ред. В. Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
32. Кодекси України. У 3 кн. / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком Інтер, 1997.
33. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року // ВВРУ. – 1991. – № 49.
34. Про оплату праці: Декрет Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1992 року // 1993.
35. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 червня 1992 року // ВВРУ. – 1992. – № 50.
36. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року // ВВРУ. – 1991. – № 41.
37. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 року // ВВРУ. – 1992. – № 49.

38. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 року // ВВРУ. – 1992. – № 3.
39. Про підприємство: Закон України від 26 лютого 1991 року // ВВРУ. – 1991. – № 14.
40. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19 червня 1992 року // ВВРУ. – 1992. – № 36.
41. Закон України від 11 липня 2001 року № 2625 – Ш “Про органи самоорганізації населення” // Юридичний вісник України (інформаційно – правовий банк). – 2001. – № 35 (323). – 1-7 вересня.
42. Закон України від 7 лютого 2002 року № 3055 – Ш “Про Червону книгу України” // Юридичний вісник України (інформаційно – правовий банк). – 2001. – № 15 (355). – 13-19 квітня.
43. Сімейний кодекс України. Прийнятий 10 січня 2002 р. – К. : Істина, 2002.

Література

1. Алексеев С. С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность. – М.: Издательство НОРМА, 2001.
2. Алексеев С. С. Теория права. - М.: Издательство БЕК, 1994.
3. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999.
4. Антонюк З., Маринович М. Щодо питання прав людини в Україні// Право України. - № 2, 1995.
5. Бабаев В. К., Баранов В. М., Толстик В. А. Теория права и государства в схемах и определениях: Учебное пособие. - М.: Юристъ, 2001.
6. Бандурка О., Пушкін О., Зайцев Л. Право і держава - теоретичний аспект// Право України. - № 11, 1995.
7. Баранів О. Римське право. Вступ до науки римського права. - Мюнхен, 1948.
8. Бич Л. Загальна наука права. Курс лекцій. – Регенсбург -Франкфурт: Українська господарська академія, 1947.
9. Білас І. Право, суспільство, держава: від тоталітаризму до демократії// Розбудова держави. - № 3, 1994.
10. Білий П. Правова держава і правова культура: взаємозв'язок та результативність// Право України. - № 12, 1997.
11. Бірюков І. А., Заїка Ю. О., Співак В. М. Цивільне право України. Загальна частина. – К.: Наукова думка, 2000.
12. Богуцький П. Поняття правової держави та методологічний підхід до проблеми її формування// Право України. - № 4, 1996.

13. Бойко В. Нова Конституція і судова влада// Право України. - № 1, 1997.
14. Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА–М., 2000.
15. Брагасюк М., Довгунь Т. Громадянське суспільство: сутність, генеза ідеї, особливості становлення в умовах сучасної України. – Тернопіль, 1999.
16. Брагасюк М. Право як втілення метасоціальної та соціокультурної сутності людини. Гуманістичний вимір у праві// Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮІ ТАНГ. - Тернопіль, 2001. - С. 6-18.
17. Бреcco Ф. Ф. Основи держави і права. – Ужгород: Закарпаття, 1995.
18. Букреев В. И. Римская И. Н. Этика права: От истоков этики и права к мировоззрению: Учебное пособие. - М.: Юрайт, 1998.
19. Васькович Й. Державність і правова культура// Розбудова держави. - № 5, 6, 1996.
20. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000.
21. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002.
22. Веніславський Ф. Взаємодія гілок державної влади як принцип основ конституційного ладу України// Право України. - № 4, 1998.
23. Волович В., Юрченко О. Україна: тенденції соціального розвитку// Політологічні читання. - № 2, 1992.
24. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: Монографія. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001.
25. Гавриленко Д. А. Правовое государство и дисциплина. - Минск, 1991.
26. Гавриленко І. Чи потрібна державі ідеологія?// Віче. - № 4, 1996.
27. Гаврилишин Б. Основні елементи теорії ринкової системи. - К., 1992.
28. Гегель Г. Государство// Философия права. - М., 1990.
29. Гегель Г. Гражданское общество// Философия права. - М., 1990.
30. Гегель Г. Философия права. - М., 1992.
31. Гладун З. С., Кравчук М. В., Бармак М. В. Основи правознавства. Навчальний посібник. - Тернопіль: Економічна думка, 1999.
32. Гнуманов В. А. О развитии сравнительного правоведения. - М., 1982.
33. Голме П.М. Финансовое право. – М.: Прогресс. – 1978.
34. Головатий С. Конституція України в системі європейського конституціоналізму// Право України. - № 8, 1997.
35. Головченко В. Формування правової свідомості як напрям державної політики// Юридичний вісник України. - № 38. - 23-29 вересня, 1999.
36. Господарське право України /В. С. Щербина. – Київ: Атіка. – 1999.

37. Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є. Органи судової влади в Україні. - К., 1997.
38. Грущинський І. М., Кравчук В. М., Пограничний Є. П. Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності: Науково-практичний посібник. - Львів, 2000.
39. Гумплович Л. Общее учение о государстве. - СПб, 1910.
40. Гусарев С.Д., Колодій А.М. Основи держави і права.-К., 1997.
41. Давид Р. Сравнительное право. - Очерки сравнительного права (сборник). - М., 1981.
42. Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. - Міжнародні відносини, 1999. – 400 с.
43. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / За ред. Ю. С. Шемшученка: Монографія. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001.
44. Д'ємин А. В. Теория государства и права: Курс лекций. – М.: ИНФРА-М, 2002.
45. Дзейко Ж. Особа і держава. Обмеження заради взаємовигоди// Віче. - № 4, 1994.
46. Дмитров Ю. Правова держава: перспектива чи сьогоднішній день?// Право України. - № 5,6, 1995.
47. Дмитрук В. Н. Теория государства и права/ Учеб. пособие. - Мн.: Амалфея, 1998.
48. Дорошенко Е. А. Шиитское духовенство в современном Иране. - М., 1985.
49. Дьомін О. Ефективність діяльності Верховної Ради - необхідна передумова побудови правової держави// Право України. - № 12, 1995.
50. Євдокимов В. О. Право як феномен соціального регулювання та його вплив на розвиток суспільства і держави// Адвокат. - № 2, 1997.
51. Євдокимов В. Розвиток ідей правової держави в умовах тоталітаризму та переходу суспільства до демократії// Право України. - № 7, 1997.
52. Егоров С.Н. Аксиоматические основы теории права. – СПб: Лексикон, 2001.
53. Жеругов Р. Т. Теория государства и права. - М., 1995.
54. Жуковська О. Л. Захист прав людини - проблема неплинна// Адвокат. - №1, 1996.
55. Завадская Л. Н. Концепция закона: отрицание отрицания! Теория права: новые идеи /третий выпуск/. - М., 1993.
56. Завальнюк В. Принцип історизму в право - і державознавстві// Право України. - № 2, 1998.

57. Загальна теорія держави права/ За редакцією академіка АПРН України, доктора юридичних наук, професора В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997.
58. Загальноукраїнська декларація основних прав і свобод людини і громадянина// Віче. - № 7, 1993.
59. Засць А. Світоглядні основи праворозуміння// Вісник Акад. прав. наук України. - № 2, 1997.
60. Зайцев О.Л. Основи правознавства. – Харків, 1998.
61. Зайчук О. В. Правовая система США. - К., 1992.
62. Закусило О., Мельниченко В. Для чого державі Президент// Віче. - № 12, 1993.
63. Зарубинский Е. А. Конспект лекций по теории государства и права. - М., 1995.
64. Заяць Н. Місце органів внутрішніх справ у реалізації прав людини// Право України. - № 9, 1999.
65. История политических и правовых учений XX века. - М., 1995.
66. История политических и правовых учений. - М., 1988.
67. Источники права. - М., 1985.
68. Історія держави і права України. Частина 1: Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 ч./ А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін.; За ред. акад. АПРН України А. Й. Рогожина.- К.: Ін Юре.- 1996.
69. История отечественного государства и права. Ч. I: Учебник / Под ред. О.И.Чистякова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮРИСТЪ, 2001.
70. Історія української Конституції/ Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. - К., 1997.
71. Кампо В. Місцеве самоврядування в Україні. - К., 1997.
72. Кампо В. Проблеми еволюції урядової влади// Українське право. - № 1, 1995.
73. Кампо В. Проблеми унітаризму в проекті нової Конституції України// Розбудова держави. - № 5, 1992.
74. Кампо В. М. Українські реформи: політика і право. – К., 1995.
75. Касьян В. Суверенітет: від бажаного до дійсного// Віче. - № 2, 1994.
76. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы: Учебное пособие. – М.: Юрист, 1999. - 335 с.
77. Кельман М. Десять засад демократії// Право України. - № 6, 1996.
78. Кельман М.С. Теорія держави. – Львів, 1997.
79. Керимов Д.А. Методология права. М.: Аванта +, 2000.
80. Кистяковский Б. А. В защиту права// Вехи. - М., 1990.
81. Кістяківський Б. О. Вибране. Бібліотека часопису "Філософська і соціологічна думка", серія "Українські мислителі". - К.: Абрис, 1996.

82. Кнапп Б. Крупные системы права в современном мире. Мусульманское право. Структура и основные понятия. – М., 1984.
83. Козюбра М. І. Права і свободи людини і громадянина в новій Конституції України // Адвокат. - № 2, 1996.
84. Колесниченко З. Узгодження законодавства України з вимогами Конвенції ООН про права дитини - вимога часу // Право України. - № 6, 1997.
85. Колісник В. Повага до національної гідності особи як складова правової культури// Вісник Акад. правових наук України. - № 2, 1997.
86. Колодій А. М., Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права. – К., Юрінком, 1997.
87. Комаренко А. Захист трудових прав громадян у світлі Конституції України// Право України. - № 12, 1997.
88. Комаров С. А., Малько А.В. Теория государства и права: Учебно–методическое пособие. Краткий учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА, 2001.
89. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник. – СПб., 2001.
90. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – М., 1993.
91. Конституція і державне будівництво. Питання реалізації Конституції України// Право України. - № 9, 1997.
92. Копейчиков В. В. Народовластие и личность. - К, 1991.
93. Коростей В. Каким быть профессиональному национальному законодательству?// Предпринимательство, хозяйство и право. - № 9, 1999.
94. Короткова Л., Віхров О. Правознавство для неповнолітніх - дисципліна обов'язкова// Право України. - № 11, 1995.
95. Костицький М. В. Проблеми державотворення в Україні// Вісник Львівського ун-ту, сер. юридична, 1994.
96. Котюк О.В. Основи держави і права: Навчальний посібник. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2001.
97. Котюк О.В. Теорія права. – К., "Вентурі", 1996.
98. Кравчук В. Правові ознаки юридичної особи// Предпринимательство, хозяйство и право. - № 9, 1999.
99. Кравчук К. Г. Опорні конспекти з основ права: Курс лекцій: Навчальний посібник для студентів неюридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Тернопіль, 2002.
100. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002.
101. Кравчук М. В. Теорія держави і права: Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 1999.

102. Кузняк Б. Чому не всі рівні перед законом?// Право України. - № 6, 1997.
103. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. - Львів: Світ, 1996.
104. Кучерявенко Н.П. Основы налогового права: Учебное пособие.- Харьков: Легас. - 2001.
105. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002.
106. Лившиц Р. З. Государство и право в современном обществе: необходимость новых подходов //Советское государство и право. - № 10, 1990.
107. Лисенков С. Л. Основы держави і права. - К., 1997.
108. Литвиненко А. Право та культура: теорія і практика// Право України. - № 6, 1997.
109. Лубський В. І., Борис В. Д. Мусульманське право: навчальний посібник для студентів факультетів юридичного, міжнародного права, міжнародних відносин. – К.: ВІЛБОР., 1997. – 256 с.
110. Любашин В.Я., Мордовцев А.Ю., Тимошенко И.В. Теория государства и права: Учебное пособие. - Ростов н/Д., 2002.
111. Ляскова М. Про культуру правотворчої діяльності // Право України. - № 5, 6, 1994.
112. М. Дженіс, Р. Кей, Е Бредлі. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. Пер. з англ. - К: "АртЕк", 1997.
113. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін - т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. - К.: Довіра: Генеза, 1996.
114. Мартыненко П. Ф. Сравнительное конституционное право. - К., 1987.
115. Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2001.
116. Марчук В.М., Ніколаєва Л.В. Основні поняття та категорії права: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Істина, 2001.
117. Масюкевич О. П. Теория государства и права. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2002.
118. Медведчук В. Від системної правотворчості до систематизації національного законодавства // Юридичний вісник України. - № 42.- 21-27 жовтня, 1999.
119. Медведчук В. Держава в умовах перехідного суспільства// Право України. - № 3, 1998.
120. Медведчук В. Державна влада в Україні: загальна характеристика сучасного етапу формування// Право України. - № 2, 1998.

121. Морозова Л. А. Теория государства и права: Учебник – М.: «Юристъ», 2002.
122. Мурашин О. Правозастосовчі акти прямого народовладдя (теоретичний аспект)// Право України. - № 8, 1999.
123. Муромцев Г. И. Источники права в развивающихся странах Азии и Африки: система и влияние традиций. - М., 1987.
124. Назаренко Е. До питання про конституційну реформу державної влади в Україні// Право України. - № 10, 1996.
125. Науковий коментар Кримінального кодексу України / Проф. Коржанський М. Й. – К.: Атака, Академія, Ельга – Н, 2001.
126. Наумов А. Судебный прецедент - источник права?// Адвокат.- № 3-4, 1993.
127. Недбайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права. - К., 1971.
128. Неновски Нено. Право и ценности. - М., 1987.
129. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: НОРМА, 2001.
130. Нерсесянц В.С. Право в системе социальной регуляции. – М., 1986.
131. Нерсесянц В.С. Теория права и государства. – М.: Издательство НОРМА, 2001.
132. Нечитайленко А.А. Основы теории права: Учебное пособие. – Харьков: Фирма "Консум", 1998.
133. Ніколаєв В. Про інститут юридичної особи// Право України. - № 7, 1997.
134. Новгородцев П. И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. - М., 1996.
135. Нор В., Стецюк П. Конституція - Основний Закон України. В запитаннях і відповідях. Навчальний посібник з основних положень Конституції України. Львів - Київ, 1996.
136. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Отв. ред. проф. М. Н.Марченко. - М., 1998.
137. Общая теория прав человека. - М., 1996.
138. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – М.: Юристъ, 1996.
139. Окіншевич Л. Вступ до науки про право і державу. - Мюнхен, 1987.
140. Окіншевич Л. Лекції з історії українського права. - Мюнхен: УВУ, 1954.
141. Оксамытний В. В. Правомерное поведение личности. - К., 1989.
142. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А. Ю Олійник, С. Д. Губарєв, О. Л. Слісаренко. – К.: Юрінком Інтер, 2001.

143. Онiщенко Н. М. Правова система i держава в України: Монографiя. – К.: Ін-т держави i права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
144. Онiщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: Монографiя. – К.: Ін-т держави i права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
145. Омеляненко П. Нова Конституція України i питання судової влади та судочинства// Право України. - № 10, 1996.
146. Омеляненко П. Питання захисту конституційних прав людини у кримінальному судочинстві України// Право України. - № 3, 1997.
147. Опришко В. Державно-правова реформа в України: основні напрямки// Право України. - № 11, 1998.
148. Опришко В. Конституція - фундаментальна основа подальшого розвитку законодавства i правової системи України. //Право України. - № 8, 1996.
149. Опришко В. Питання гармонізації законодавства України з міжнародним правом i національними правовими системами// Право України. - № 8, 1999.
150. Основи конституційного права України/ За ред. акад. АПрН України, проф. Копейчикова В. В. – К.: Юрінком, 1997.
151. Очерки парламентского права (зарубежный опыт). - М., 1993.
152. Очерки сравнительного права. - М., 1981.
153. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. – Мюнхен, 1993.
154. Пацурківський П. С. Система фінансового права та система фінансового законодавства: деякі дискусійні питання проблеми// Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». Випуск 1. – 1996.
155. Певцова Е.А., Манихин О.В., Важенин А.Г., Шелест Е.А. Государство и право: теория, история, современность: Учебно-методическое пособие. – Ростов н/Д., 2001.
156. Пеньков В. Д. Социальные нормы. - М., 1990.
157. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. - Т. 1. - СПбб, 1907.
158. Петрова Л. Думки щодо підручника проф. С. С. Алексеева // Право України. - № 2, 1995.
159. Підприємницьке право України: Підручник / За рід. доц. Р. Б. Шишки. – Харків: Вид. ун-ту внутр. справ, 2000.
160. Погорілко В., Малишко М. Стратегія i тактика законотворення// Віче. - № 4, 1993.
161. Полешко А. Методології правової думки i правозастосовчої практики - належну увагу // Право України. - № 12, 1996.
162. Политическая власть и конституция в развивающихся странах. - М., 1987.

163. Политические системы, государство и право в буржуазных и развивающихся странах: тенденции и проблемы. - М., 1988.
164. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997.
165. Політологія / За ред. О. І. Семківа. - Львів, 1994.
166. Попеску І. Нова Конституція і права національних меншин в Україні // Нова політика. - № 5, 1996.
167. Потебенько М. Прокуратура України: проблеми сьогодення і майбутнього // Юридичний вісник України. - № 29. - 22-28 липня, 1999.
168. Правительство, министерства и ведомства в зарубежных странах. – М., 1994.
169. Правова держава: Щорічник наукових праць. - К.: Наукова думка. - № 5, 1994; № 6, 1995, № 7, 1996; № 8, 1997.
170. Правову реформу варто починати з чітких правил для законодавців // Віче. - № 6, 1995.
171. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. – д. ю. н., проф. А. Я. Сухарев. - М. - Изд-во НОРМА, 2001.
172. Правознавство: Навч. посібник / За ред. В. В. Копейчикова – 3-є вид., переробл. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2000.
173. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян // Право України. - № 9, 1999.
174. Проблеми теорії держави і права: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Авт. – упоряд. Кравчук М.В. – Тернопіль, 2002.
175. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов. Под общей ред. члена–корр. РАН, доктора юридических наук, проф. В. С. Нерсесянца. – М., 1999.
176. Проблемы теории государства и права. Учебное пособие / Под редакцией доктора юридических наук, профессора М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 1999.
177. Прокопенко В.І. Порядок прийняття і звільнення з роботи. Закон і практика. – К.: “Юмана”, 1996.
178. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы. - М.: Новый юрист, 1999.
179. Прохорова Н. Робес'єр проти Монтеск'є, або знову про розподіл влад // Віче. - № 2, 1995.
180. Рабінович П. Загальна декларація прав людини - вселюдський ідеал гуманізму (до 50-річчя прийняття) // Право України. - № 12, 1998.
181. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. - К., 1994.
182. Рене Давид. Основные правовые системы современности. – М., 1999.
183. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира. Справочник. – М., 1993.

184. Ромовська З. Закон України про політичні партії (Бути чи не бути? Бути! Але яким?) // Право України. - № 8, 1999.
185. Ромовська З. Цивільна дієздатність громадянина // Право України. - № 2, 1995.
186. Румынина В. В., Клименко А.В. Теория государства и права: Методическое пособие. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2002.
187. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави. 2-е вид. – К.: Тендем, 1996.
188. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение и юридическая география мира. - М., 1993.
189. Світова класична думка про державу і право: Навч. посібник / Є. Ф. Безродний, Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. - К.: Юрінком Інтер, 1999.
190. Селіванов А. Теоретичні і практичні погляди на тлумачення Конституційним судом України норм законодавства // Право України. - № 10, 1999.
191. Селіванов В. Методичні проблеми запровадження конституційних принципів "верховенства права" і "верховенства закону" // Право України. - № 6, 1997.
192. Селіванов В. Приватно-правові засади концепції державної політики захисту прав і свобод людини в Україні // Право України. - № 10, 1997.
193. Селіванов В. Проблеми методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики // Право України. - № 12, 1998.
194. Скакун А. П., Подберезький А. Ф. Теорія держави і права. - Х., 1996.
195. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник/ Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001.
196. Словарь терминов по теории государства и права: Учеб. пособие. Рук. авт. кол. Н. И. Панов. - Х.: Основа, 1997.
197. Смирнова Т. Форми реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні за Конституцією України // Право України. - № 5, 1998.
198. Советский энциклопедический словарь/ Гл. ред. А. М. Прохоров. - 4-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1986.
199. Соколов А. Конституційне право на опір в дзеркалі порівняльного правознавства // Право України. - № 11, 12, 1994.
200. Социология права: Учебное пособие/ В. В. Глазырин, Ю. И. Гревцов, В. В. Зенков и др. – М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 2001.
201. Спиридонов Л. И. Теория государства и права. - М.: "Фирма Гардарика", 1996.
202. Степанюк О.І. Фінансове право. Конспект лекцій. Тернопіль: Тернограф. – 2002.

203. Стефанюк В. Судовий контроль за діяльністю органів державної влади // Право України. - № 3, 1998.
204. Стретович В. Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування// Право України. - № 2, 1998.
205. Сурілов О. В. Теорія держави і права. - Одеса, 1998.
206. Тацій В., Тодика Ю. Конституційне право України: критерії та сутність обґрунтованості // Віче. - № 4, 1995.
207. Тацій В., Шемшученко Ю. Концепція розвитку юридичної науки і освіти в Україні // Право України. - № 2, 1994.
208. Телятник Л. Проблема розширення логічного обсягу загального поняття держави / Право України № 9. – 1999.
209. Теория государства и права / Под ред. А. В. Венгерова. - М., 1995.
210. Теория государства и права / Под ред. Денисова А. И. - М.: Юр. лит., 1980.
211. Теория государства и права /Под ред. Королева А. И. и Явича Л. С. - Л., 1987.
212. Теория государства и права / Под ред. Курицина. - М.: Юр. лит., 1989.
213. Теория государства и права / Под ред. С. С. Алексеева. - М.: Юр. лит., 1985.
214. Теория государства и права (конспект лекций в схемах). – М.: «Издательство ПРИОР», 2001.
215. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. - М.: Юристъ, 1997.
216. Теория государства и права. Теория государства/ Под ред. А. В. Венгерова. – М., 1995.
217. Теория государства и права: Учебник для вузов/ Под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. - М.: ЮНИТИ–ДАНА, Закон право, 2000.
218. Теория права: новые идеи /третий выпуск/. - М., 1993.
219. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права (навчальний посібник для підготовки до державного іспиту) / Авт.-упоряд. Кравчук М.В. – Тернопіль, 2001.
220. Теорія держави і права: Навчальний посібник для підготовки до державного іспиту/ Авт.-упоряд. Кравчук М. В. – Тернопіль, 1999.
221. Тилле А. А. Социалистическое сравнительное правоведение. - М., 1975.
222. Тодика Ю., Серьогін В. Конституційний принцип гласності як гарантія основних прав і свобод громадян// Право України. - № 6, 1998.
223. Трипольский В. Демократія і влада // Віче. - № 1, 1997.
224. Туманов А. А. О развитии сравнительного правоведения // Советское государство и право. - 1982.— № 11.

225. Український часопис прав людини. - К., 1996-1999.
226. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. - 2-ое. - М.: Сов. энциклопедия, 1989. - 815 с.
227. Хрестоматия по истории государства и права. - М., 1990.
228. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. профессора В. Г. Стрекозова. - М., 1995.
229. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. - М.: Юрайт, 1999.
230. Четвернин В. А. Понятия права и государства. Введение в курс теории права и государства. - М.: Дело, 1997.
231. Чиркин В. Е. Разделение властей: социальные и юридические аспекты // Советское государство и право. - № 8, 1990.
232. Чубар Л. П. Захист прав і свобод громадянина у Конституційному судочинстві // Юридичний вісник України. - № 30. - 29 липня - 4 серпня, 1999.
233. Чубатий М. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права. - Мюнхен. - Київ, 1994.
234. Чушенко В., Волковецький С. Якою має бути влада // Голос України. - 2 червня, 1995.
235. Шаповал В. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. - К., 1995.
236. Шаповал В. Конституційний механізм державної влади в незалежній Україні: політико-правові проблеми організації виконавчої влади// Право України. - № 1, 1997.
237. Шаповал В. Конституція України як нормативно-правовий акт (теоретичні проблеми кваліфікації) // Право України. - № 10, 1997.
238. Шаповал В. М. Конституційні системи зарубіжних країн / Навчальний посібник. - К., 1992.
239. Шаповал В. Президент в механізмі здійснення сучасної влади// Національний інститут стратегічних досліджень. Наукові доповіді. -Вип. 36. - 1995.
240. Шевченко О.О. Історія українського права / За редакцією: О. О. Шевченка. - К.: Олан, 2001.
241. Шемшученко Ю. С. Академічна юридична наука: наука і сучасність // Право України. - № 11, 1998.
242. Шемшученко Ю. С. Проблеми розбудови української державності // Право України. - № 1, 1997.
243. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади концепції розвитку законодавства України // Право України. - № 8, 1996.

244. Шемшученко Ю. С. Теоретичні проблеми формування правової держави // Право України. - № 2, 1995.
245. Шишкін В. Оскарженню підлягає // Віче. - № 1, 1996.
246. Шишкін В. Чи готова держава до захисту прав громадян? // Право України. - № 2, 1995.
247. Шмельова Г. Юридичний механізм забезпечення прав людини // Право України. - № 10, 1994.
248. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія вчень про державу і право. - К.: Юрінком Інтер, 1998.
249. Шумак І. Поняття громадянських прав і свобод людини в Україні // Право України. - № 10, 1999.
250. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., Т. 21.
251. Юзікова Н. Як захистити дітей від жорстокості батьків // Право України. - № 3, 1998.
252. Юридичний словник-довідник: За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Femida, 1996.
253. Юриста О. Види правоохоронних відносин // Право України. - № 12, 1997.
254. Юрченко О. Чинне право в Україні. Нарис основних засад. - Мюнхен: УВУ, 1953.
255. Явич Л. С. Общая теория права. - Л., 1976.
256. Якушик В. Типологізація держави // Політологічні читання. - № 2, 1995.

Програма курсу теорії держави та права

ВСТУП

Розділ 1. Правознавство як юридична наука. Методологія юридичної науки

Тема 1. Загальнотеоретична характеристика правознавства як юридичної науки. Поняття, предмет і структура юридичної науки.

Поняття та предмет науки. Держава і право як об'єкт спеціального наукового пізнання. Загальна характеристика та склад правознавства як юридичної науки: предмет, функції, структура. Правова дійсність - предмет правознавства. Теоретико-пізнавальна, методологічна, ідеологічна, практично-прикладна та інші функції юридичної науки. Загальнотеоретичні юридичні науки. Базові галузеві і міжгалузеві юридичні науки. Спеціальні прикладні юридичні науки. Міжнародно-правові юридичні науки. Місце юридичної науки в системі суспільних наук.

Поняття та значення сучасної методології державно-правових наукових досліджень в Україні. Класифікація методів пізнання державно-правових явищ. Загальнофілософські (методи аналізу і синтезу, якісного і кількісного аналізу, абстрагування і конкретизації, порівняння і узагальнення тощо), загальнонаукові (системний, функціональний, екстраполяції, моделювання, історичний, статистичний та інші), спеціально-юридичні (порівняльно – правовий, формально – догматичний, тлумачення, конкретно - соціологічний) методи дослідження як засіб теоретичного аналізу державних та правових феноменів.

Сучасний стан та перспективи розвитку юридичної науки в Україні. Юридична освіта в Україні.

Тема 2. Загальне поняття, предмет, методологія та функції теорії держави і права, її практична значущість.

Передумови виникнення і розвиток загальнотеоретичної науки про державу і право. Теорія держави і права та філософія права. Теорія держави і права та енциклопедія права. Загальна характеристика теорії держави і права (поняття, об'єкт, предмет, функції, структура). Основні та загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права. Предмет теорії держави і права.

Функції загальної теорії держави і права як науки. Зміст онтологічної (пізнавальної), евристичної (винахідної), прогностичної, виховної, методологічної, ідеологічної та практично-прикладної функцій держави і права. Склад теорії держави та права. Методологія державно-правових явищ. Теорія держави. Теорія права. Загальна теорія держави і права в системі наукового пізнання. Місце загальної теорії держави і права в системі юридичних наук. Загальна теорія держави і права як навчальний предмет. Загальна теорія держави і права як фундаментальна, базова, загальна, методологічна наука. Методи пізнання загальної теорії держави та права.

Система навчального курсу загальної теорії держави і права, головні розділи та теми. Основні категорії та поняття теорії держави і права. Роль теорії держави та права у підготовці юриста в сучасних умовах.

Розділ 2. Теорія держави

Тема 3. Походження, сутність та основні риси держави.

Значимість інститутів держави і права та знань про їх виникнення і функціонування для розвитку суспільства. Держава і право як культурна цінність, як досягнення світової цивілізації. Взаємозв'язок держави і права. Наукові погляди щодо розуміння держави. Держава як політична, структурна і територіальна організація домінуючої частини населення. Загальне поняття та соціальне призначення держави. Різноманіття визначень держави. Основні ознаки держави. Територія. Населення. Організація політичної публічної влади. Суверенітет. Загальнообов'язкові правила поведінки (правові норми). Податки. Апарат держави. Влада і норми поведінки в умовах первіснообщинного ладу. Характерні риси публічної влади та соціальних норм первісного суспільства. Відмінність держави і права від родової організації первісного суспільства.

Причини виникнення держави. Економічні, політичні, соціальні, культурні, психологічні фактори як основні причини виникнення держави. Утворення сучасних держав. Ознаки, які відрізняють державу від інших організацій у соціально-неоднорідному суспільстві.

Держава та сучасне громадянське суспільство. Поняття і природа громадянського суспільства та його характерні риси. Держава і демократія. Проблеми формування громадянського суспільства у посттоталітарній державі.

Тема 4. Загальна характеристика теорій походження держави. Теорія сучасної держави.

Аналіз теорій виникнення держави, причини їх багатоманітності. Наукові ідеї про походження держави у творах видагних вчених. Договірна теорія. Теорія насильства. Патріархальна теорія. Психологічна теорія. Теологічна теорія. Соціально-економічна або класова теорія. Теорія еліт. Органічна теорія. Теорія "держави загального благоденства". Теорія конвергенції. Космічна теорія виникнення держави. Афінська, римська, германська - класичні форми виникнення держави. Конструктивні та хибні аспекти різноманітних досліджень про походження держави. Сучасні уявлення про сутність держави. Держави соціальної демократії та соціально-демократичної орієнтації. Основні різновиди сучасних держав. Соціальна сутність сучасної Української держави.

Тема 5. Тип і функції держави - основні характеристики соціальної сутності держави.

Типологія держав. Поняття історичного (формаційного) типу держави. Основні причини зміни типів держав. Залежність типу держави від класової приналежності влади, від економіки, способу виробництва і виду суспільно-економічної формації. Переваги та недоліки формаційної типології держави. Цивілізаційний підхід до типології держави. Загальна характеристика рабовласницької, феодалної, буржуазної, соціалістичної, сучасної держав.

Поняття функцій і завдань держави та їхнє співвідношення. Система та зміст функцій держави. Внутрішні та зовнішні, основні та неосновні, постійні та тимчасові функції держави. Функції держави в гуманітарній, економічній та у політичній сферах. Гуманізація функцій держави на сучасному етапі. Особливості внутрішніх і зовнішніх функцій сучасної держави та їхні види.

Форми здійснення функцій держави. Установча, правотворча, правозастосовча, правоохоронна діяльність держави. Методи здійснення державних функцій. Залежність функцій держави від її історичного типу. Функції Української держави в умовах реформування суспільства.

Тема 6. Форми держави

Розвиток категорії "форми держави" в політично-правовій думці. Поняття форми держави та її структурні елементи. Республіка та монархія як форма державного правління: їхня сутність та сучасні різновиди. Республіканська форма правління та її види. Загальна характеристика президентської, парламентської, президентсько-парламентської республіки. Основні ознаки монархії як форми правління. Необмежені монархії (абсолютні,

деспотичні). Обмежені (конституційні) монархії (дуалістичні, парламентські).

Форма державного устрою, прості та складні державні утворення. Унітарна держава та її характерні риси. Унітарні держави з автономним утворенням. Федеративний державний устрій, його види та ознаки. Форми міждержавних утворень (імперія, конфедерація, співдружність, співтовариство, регіональні, економічні, політичні, військові та інші союзи) їхня відмінність від унітарної та федеративної держави.

Поняття державно-правового (політичного) режиму та його види. Характеристика демократичного та антидемократичного режимів, їх характерні риси. Особливості авторитарного, тоталітарного (фашистського, расистського, військово-диктаторського) режиму. Стан та перспективи розвитку форми Української держави.

Тема 7. Механізм та апарат держави.

Поняття механізму держави, його структура та роль у здійсненні функцій держави. Державні організації, державні установи, підприємства у механізмі держави. Основні ознаки механізму держави.

Апарат держави та принципи організації і діяльності апарату сучасної демократичної держави. Органи держави, їх ознаки та характеристика.

Поняття посадової особи. Владні повноваження, їх основні риси, види та гарантії. Компетенція як сукупність владних повноважень.

Система державних органів України. Глава держави. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Контрольно-наглядові органи. Механізм держави та місцеве самоврядування.

Форми та методи взаємодії органів держави і місцевого самоврядування (делегування функцій та повноважень держави органам місцевого самоврядування). Стан та перспективи розвитку державних органів України.

Тема 8. Політична система суспільства та держава.

Розвиток ідей про політичну систему суспільства у світовій класичній думці про державу і право. Сутність політичної системи суспільства та її основні риси. Елементи політичної системи суспільства. Політичні відносини. Політичні суб'єкти (інститути, організації). Політичні й правові норми. Політична свідомість і політична культура.

Загальна характеристика та ознаки політичної влади. Співвідношення політичної та державної влади. Механізм політичної влади та опозиції. Місце і роль держави у політичній системі та здійснення державної влади.

Об'єднання громадян у політичній системі суспільства: поняття, види та засади їхньої діяльності. Поняття громадської організації та її види. Загальна характеристика політичних партій, види та функції політичних партій.

Загальне поняття трудового колективу, органу громадської самодіяльності, громадського руху та їхні функції у політичній системі суспільства.

Форми впливу органів держави на політичні партії, рухи, інші об'єднання громадян і трудові колективи. Взаємодія політичних партій, рухів, інших громадських об'єднань, трудових колективів з державою.

Поняття та види представницької демократії. Сутність самоврядування народу. Особливості формування політичної системи суспільства в Україні.

Тема 9. Правова сутність та характерні ознаки правової держави

Ідея правової держави як загальнолюдська цінність, її становлення і розвиток.

Внесок мислителів минулого і сучасності в теорію правової держави. Вчення Соломона, Платона, Арістотеля, Л.Сенеки, М.Т.Цицерона, Т.Гоббса, Дж.Локка, Ш.Монтеск'є, Ж.Ж.Руссо, І.Канта, Т.Джефферсона, І.Вишенського, П.Орлика, Г.Сковороди, М.Драгоманова, Б.Кістяківського, М.Грушевського, С.Дністрянського та інших мислителів про державу і право.

Характерні риси та ознаки правової держави. Закріплення у конституціях та інших законах основних прав і свобод людини. Панування у суспільстві законів, які виражають волю більшості населення.

Особливість принципу верховенства права у правовій державі. Сутність і мета розподілу влади.

Значимість взаємної відповідальності людини і держави, регулювання суспільних відносин на основі загальнодозвільних принципів, юридична захищеність особи, високо значиме становище у суспільному житті судових органів. Висока правова культура громадян, наявність у них юридичних знань.

Конституційні основи та головні напрямки будівництва правової держави в Україні.

Тема 10. Держава, право та особа

Суспільство, особа, держава. Право як міра свободи і відповідальності. Поняття права як загальносоціального явища. Право об'єктивне і суб'єктивне.

Держава і правовий статус особи. Правовий статус особи: поняття, структура, види і тенденції. Людина, особа, громадянин.

Основні права людини. Громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні права. Основні напрямки розвитку прав особи у державах соціальної демократії.

Основні права дитини. Права нації (народу), людства. Забезпечення прав національних меншин.

Інтеграція України у Європейській і світовій співдружності держав. Теорія і практика прав людини. Права людини у міжнародних документах. Хартія прав людини. Декларація прав людини. Пакт про громадянські та політичні права. Пакт про економічні, соціальні, культурні права.

Міжнародно-правові механізми забезпечення прав людини.

Права, свободи та обов'язки людини і громадянина за Конституцією України.

Розділ 3. Теорія права

Тема 11. Поняття, походження права, сучасне праворозуміння

Загальне поняття та ознаки права. Право як головний соціальний регулятор суспільних відносин, як система норм, сукупність правил поведінки загального характеру, основа організації та функціонування державної влади, об'єднань громадян, кожної особи. Право як міра свободи.

Нормативність, загальнообов'язковість, системність, формально визначеність, забезпеченість і гарантованість права. Походження права, його сутність. Основні концепції походження права.

Спільність та відмінність поглядів на право. Право і закон. Теорія природного права. Історична школа права. Концепція позитивізму у праві. Соціологічний підхід до розуміння права. Психологічна теорія походження права та інші.

Тема 12. Соціальна цінність, принципи та функції права

Об'єктивна необхідність права і його взаємозв'язок з державою, політикою, економікою. Співвідношення економіки і права. Співвідношення політики і права. Право як основний засіб та форма здійснення політики держави.

Цінність нормативності та формальної визначеності права. Межі правового регулювання в суспільстві. Право та культура.

Функції права як основні напрямки правового впливу на суспільні відносини. Загальносоціальні функції: гуманістична; організаторська; управлінська; комунікативна; інформаційна; ідеологічна; виховна; економічна; політична; соціальна; екологічна.

Спеціально-юридичні функції права: регулятивна (статична і динамічна); охоронна. Характеристика функцій права. Форми реалізації функцій права. Принципи права як провідні засади, ідеї права, що в конкретному вигляді характеризують його зміст, визначають спрямованість правового регулювання (загально-правові, типологічні, конкретно-історичні, галузеві та міжгалузеві принципи права, принципи права інститутів тощо).

Тема 13. *Норми права в системі нормативного регулювання*

Поняття, види та основні ознаки соціальних норм. Соціальні норми як загальні правила поведінки людей у суспільстві, що зумовлені об'єктивними закономірностями і забезпечені різноманітними засобами соціального впливу.

Класифікація соціальних норм. Норми моралі. Звичаї та традиції. Політичні норми. Норми громадських об'єднань (корпоративні норми). Технічні та естетичні норми. Релігійні норми. Норми права.

Поняття та ознаки норм права. Місце норм права в системі соціальних норм. Спільність та відмінність норм права від інших соціальних норм. Ознаки, що відрізняють норми права від норм моралі.

Структура норм права. Диспозиція, гіпотеза, санкція. Співвідношення норм права і статті закону. Види норм права. Класифікація норм права за предметом правового регулювання. Норми конституційного, цивільного, адміністративного, земельного, фінансового та інших галузей права. Норми права в залежності від методу правового регулювання. Імперативні, диспозитивні, рекомендаційні, заохочувальні.

Розмежування норми права за суб'єктами правотворчості, або за субординацією у правовому регулюванні. Норми права органів державної законодавчої влади, органів державної виконавчої влади, глави держави та інших суб'єктів правотворчості.

Розподіл норм права за дією на коло суб'єктів, за дією в часі, за територіальною дією. Загальні, спеціальні, виняткові норми права. Норми права постійні та тимчасові, загальнодержавні та місцеві.

Поняття та види правових презумпцій. Правові аксіоми. Юридичні фікції.

Тема 14. *Правоутворення та форми (джерела) права*

Правотворчість: поняття, принципи і види. Соціальне призначення правотворчості. Етапи правоутворення. Підготовка нормативно-правового акту. Прийняття нормативно-правового акту. Стадії правотворчого процесу. Законодавча ініціатива. Прийняття рішення про підготовку нормативно-правового акту та підготовку його тексту. Обговорення тексту проекту нормативно-правового акту. Погодження проекту нормативно-правового акту. Доопрацювання проекту. Внесення проекту в правотворчий орган. Обговорення проекту в правотворчому органі. Голосування проекту. Підписання законопроекту. Опублікування і оприлюднення нормативно-правового акту. Принципи правотворчості. Поняття форми права. Джерела (форми) права та їх класифікація. Правовий звичай. Правовий прецедент. Нормативний договір. Нормативно-правовий акт. Інші форми права в Україні. Види нормативно-правових актів. Загальна характеристика законів і підзаконних актів. Властивості нормативно-правових актів. Конституція держави - основа правової системи. Відмінність нормативно-правових актів від індивідуальних актів (актів застосування). Дія нормативно-правових актів у часі, просторі й за колом осіб. Чинність нормативно-правових актів. Пряма, зворотна, переживаюча дія нормативно-правових актів

Тема 15. Система права та систематизація нормативно-правових актів.

Поняття системи права і правової системи. Структурні елементи системи права: правова норма, інститут права, підгалузь права, галузь права. Предмет і метод правового регулювання як підстава поділу права на інститути і галузі.

Система права і система законодавства: співвідношення і взаємозв'язок. Загальна характеристика галузей права: конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, земельного, фінансового, екологічного, житлового, сімейного, сільськогосподарського, соціально-забезпечувального, кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, арбітражно-процесуального, виправно-трудоного.

Конституція України про міжнародне право та його пріоритет над національним правом (законодавством). Матеріальне та процесуальне право. Публічне та приватне право: загальне поняття та види.

Систематизація нормативно-правових актів (законодавства). Кодифікація, консолідація та інкорпорація нормативно-правових актів. Характерні риси кодифікації. Сучасна кодифікація законодавства в Україні, її основні

напрямки, форми та значення у забезпеченні правового стану суспільства і держави.

Тема 16. Реалізація права.

Сутність, поняття, основні ознаки реалізації права. Основні форми безпосередньої реалізації права. Використання норм права. Виконання приписів норм права. Дотримання норм права. Засоби забезпечення належної реалізації права.

Застосування норм права як особлива форма його реалізації. Основні ознаки застосування права. Індивідуальний характер застосування права. Застосування права як вид діяльності державних органів. Процесуальна форма застосування права. Прийняття індивідуального правового акту як кінцевий етап правозастосування. Механізми та основні стадії процесу застосування норм права. Загальні вимоги правильного застосування правових норм. Застосування правових норм за аналогією в разі прогалин у законодавстві. Аналогія закону і аналогія права. Юридичні колізії і способи їх вирішення.

Тема 17. Тлумачення правових норм.

Поняття і необхідність тлумачення права. Сутність тлумачення-з'ясування, тлумачення-роз'яснення. Засоби тлумачення норм права, поняття та основні риси.

Грамотичне (філологічне, семантичне, лінгвістичне) тлумачення правових норм. Логічне, історичне та наукове тлумачення правових норм. Види тлумачення права за суб'єктами. Офіційне і неофіційне тлумачення права та його види. Автентичне, делеговане (легальне) та доктринальне, професійне тлумачення норм права. За обсягом: буквальне, поширювальне та обмежувальне тлумачення. За сферою дії: нормативне, казуальне (індивідуальне).

Акти тлумачення, їх види та юридична природа.

Тема 18. Законність і правопорядок.

Поняття законності. Сутність, основні ознаки та значимість законності. Загальність і обов'язковість додержання і виконання закону. Законність як метод цивілізованого державного управління. Принципи та вимоги законності.

Гарантії законності, їх поняття і види. Суспільні та юридичні гарантії законності. Недійсність нормативно-правових актів прийнятих в супереч

законам. Скасування або зміна неправових нормативно-правових актів державної влади. Контроль і нагляд за дотриманням законів спеціальними органами. Своєчасний та справедливий розгляд скарг громадян щодо порушення прав людини. Конституційні гарантії законності. Суспільний та правовий порядок. Сутність правопорядку, його характерні риси. Структура, функції та принципи правопорядку. Взаємозв'язок правопорядку і законності. Законність, правопорядок і дисципліна.

Тема 19. Правомірна поведінка. Юридична відповідальність.

Поняття та основні ознаки правомірної поведінки. Види правомірної поведінки. Об'єктивна та суб'єктивна сторони правомірної поведінки. Мотивація правомірної поведінки. Маргінальна та конформістська поведінка, умови та причини їх існування у сучасному суспільстві.

Загальна характеристика та ознаки правопорушення. Протиправність, суспільна небезпека, шкода, вина (умисел, необережність). Елементи правопорушення. Суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона правопорушення. Види правопорушень. Злочини. Проступки (види проступків). Причини правопорушень і шляхи їх усунення.

Поняття, ознаки, принципи і види юридичної відповідальності. Конституційна, цивільна, дисциплінарна, адміністративна, кримінальна, матеріальна відповідальності. Стадії юридичної відповідальності. Обставини, що виключають юридичну відповідальність. Підстави звільнення від юридичної відповідальності. Необхідна оборона і крайня необхідність. Презумпція невинуватості як гарантія прав людини та громадянина. Юридична відповідальність і державний примус.

Тема 20. Правосвідомість і правова культура.

Поняття та основні риси правової свідомості. Структура правової свідомості, її елементи: правова ідеологія, правова психологія, правова поведінка. Вплив правосвідомості на законотворчу та правозастосувальну діяльність. Види правової свідомості: теоретична, професійна, побутова. Професійна правосвідомість юриста. Поняття правової світоглядної ідеології.

Правова культура: її сутність та основні риси, форми прояву в суспільстві. Правові погляди і принципи. Правовий нігілізм, причини його виникнення, форми, вплив на стан режиму законності, реалізацію та забезпечення прав і свобод громадян. Роль правової культури у формуванні громадянського суспільства та правової держави. Правова

культура у законодавчій і правозастосувальній діяльності. Професійна правова культура.

Тема 21. Правові відносини.

Поняття та основні ознаки правових відносин. Правовідносини як вольові суспільні відносини створенні на основі норм права. Індивідуальний характер правовідносин. Забезпеченість правовідносин захистом державного примусу. Основні види правовідносин. Регулятивні та охоронні, активні і пасивні, відносні й абсолютні правовідносини. Передумови виникнення і функціонування правовідносин. Взаємозв'язок норми права і правовідносин.

Суб'єкти правовідносин. Правоздатність і дієздатність суб'єктів правовідносин. Правовідносини як форма існування й реалізації прав і обов'язків. Обставини, з настанням яких виникають, змінюються або припиняються правові відносини. Юридичні факти та їх класифікація. Юридичні дії та події.

Тема 22. Правове регулювання суспільних відносин та його механізм.

Правове регулювання і його вплив на суспільні відносини. Поняття, предмет, прийоми і типи правового регулювання. Правове регулювання як владний вплив держави з допомогою всіх юридичних засобів на суспільні відносини з метою їх розвитку. Основні стадії правового регулювання.

Механізм правового регулювання як система засобів правового впливу на всі суб'єкти суспільного життя, формування їхньої правової поведінки. Елементи механізму правового регулювання. Правові норми. Юридичні факти. Індивідуальні юридичні приписи, правовідносини, акти реалізації норм права. Місце і роль держави у функціонуванні механізму правового регулювання відносин.

Якість правового регулювання суспільних відносин. Ефективність правового регулювання. Економічність правового регулювання. Цінність правового регулювання. Вимоги до механізму правового регулювання у державах соціальної демократії.

ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Згідно з навчальним планом, крім лекційного курсу з теорії держави і права України проводяться семінарські заняття. Їх мета - виробити у студентів уміння самостійно вивчити питання теорії держави і права, аналізувати законодавчі акти, формулювати і обґрунтовувати теоретичні висновки та узагальнення. Семінарські заняття не повторюють, а доповнюють і поглиблюють теми лекційного курсу і навчальної літератури.

Для підготовки до семінару студентів пропонується тема, план семінару, та чотири види завдань. Кожне із завдань передбачає свою конкретну неповторну мету. Термінологічне завдання спонукає до вивчення студентом термінології правознавства, основних понять, які використовуються у юриспруденції. Практичне завдання стимулює вивчаючого право, до накопичення емпіричного матеріалу, до логічної побудови своєї відповіді. Методичне завдання зобов'язує до теоретичного переосмислення, узагальнення і оцінки вивчення матеріалу і на цій основі проведення порівняльного аналізу різних державно – правових явищ, їх класифікації. Четверте завдання зводиться до підготовки декількох студентами реферату на задану актуальну тему правознавства. Ціль цієї роботи – навчити студента працювати з літературними джерелами, оформляти і стисло викладати своє уявлення про державно – правові інститути, факти тощо.

У навчально – методичних матеріалах подається наукова література, в якій висвітлені теми з урахуванням нових оцінок історичних подій та осіб. Особливу увагу слід звернути на закони та інші нормативні акти. Це можуть бути не тільки чинні нормативні акти, але і так звані пам'ятки права. Допоміжним матеріалом є рекомендовані підручники і навчальні посібники для студентів вузу, що навчаються за спеціальністю "Правознавство".

Водночас, враховуючи специфіку навчання у вищій школі, в методичних рекомендаціях не називаються конкретні сторінки рекомендованих джерел. Студент при підготовці до семінарського заняття повинен самостійно знайти потрібні йому розділи чи параграфи. Поряд з рекомендованою літературою можна використати також інші доступні джерела. Висвітлюючи державно-правові питання бажано на підставі отриманих у середній школі знань давати також загальну стислу характеристику відповідних термінів. Під час підготовки до семінарських занять студент зобов'язаний виконати термінологічні, методичні завдання і

скласти план відповіді на кожне питання семінарського заняття. Невиконання цих завдань тягне за собою незадовільну оцінку.

У результаті вивчення рекомендованої, а також іншої літератури студент повинен підготувати вичерпні відповіді на всі питання семінарського заняття. Виступаючи на семінарі, студент має чітко характеризувати обговорюване питання теми, намагаючись до стислості і логічності викладу. При цьому він може користуватися своїм конспектом, але не зачитувати його замість свого усного виступу, а використовувати лише план підготовки до семінару.

Семінар закінчується висновком викладача. Головне у цьому висновку - чітко сформульовані положення, які становлять суть теми семінару. Студенти повинні на основі цього висновку внести в свої записи, зроблені при підготовці до семінару, відповідні доповнення та уточнення.

На семінарських заняттях ведеться облік поточної успішності студентів.

Пропущений з будь-яких причин семінар, а також невдалий виступ на занятті необхідно протягом тижня відпрацювати шляхом написання реферату з відповідями на всі питання даної теми пропущеного заняття та подальшого його захисту. В іншому випадку студент не допускається до участі в наступному семінарі. Заборгованості по семінарах, незважаючи на їх кількість, є причиною недопущення студента до складання підсумкового іспиту.

Тема 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОЗНАВСТВА

1. Правознавство як наука.
2. Система правових наук.
3. Поняття і предмет теорії держави і права.
4. Методи дослідження державно-правових явищ.
5. Взаємозв'язок теорії держави і права з іншими юридичними навчальними дисциплінами.
6. Перспективи розвитку юридичної науки та юридичної освіти в Україні.

Термінологічне завдання: засвоїти такі поняття - "правознавство", "теорія держави і права", "предмет і функції теорії держави та права", "методологія", "методи дослідження", "конституційне право", "цивільна право", "адміністративне право", "кримінальне право", "трудова право", "господарське право".

Методичне завдання: накреслити в зошиті структуру правознавства як систему юридичної науки.

Практичне завдання: скласти план відповіді на вказані питання семінарського заняття.

Реферати: 1. “Місце та роль теорії держави і права у підготовці кваліфікованого юриста”;

2. “Основні напрямки та перспективи розвитку юридичної науки (правознавства) в Україні”;

3. “Загальнолюдове і національне в теорії держави і права”;

4. “Проблеми методології теорії держави і права в умовах політичного та ідеологічного плюралізму”.

Тема 2. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

1. Поняття держави, загальна характеристика.
2. Ознаки, які відрізняють державу від влади первісного суспільства.
3. Причини виникнення держави.
4. Загальні закономірності виникнення держави.
5. Сучасна держава та її функції.
6. Ознаки, які відрізняють державу від інших організацій соціально-неоднорідного суспільства.
7. Держави і громадянське суспільство.

Термінологічне завдання: засвоїти основні поняття цієї теми - "держава", "громадянське суспільство" "держава соціальної демократії", "держава соціально-демократичної орієнтації".

Практичне завдання: скласти план відповіді на питання семінарського заняття.

Методичне завдання: оформити таблицю з порівняльною характеристикою держави з іншими організаціями соціально-неоднорідного суспільства.

Реферат: 1. “Суверенітет як ознака держави: поняття та основні риси”;

2. “Поняття держави. Особливості розвитку та функціонування сучасної держави”;

3. “Співвідношення держави і громадянського суспільства”.

Тема 3. ТЕОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ

1. Передумови та причини виникнення різновидів теорій походження держави.
2. Загальна характеристика договірної та патріархальної теорії виникнення держави.
3. Теологічна та психологічна теорії виникнення держави.
4. Теорія насильства.

5. Органічна та космічна теорія виникнення держави.
6. Сучасні теорії виникнення держав.

Термінологічне завдання: вивчити поняття: "природні права", "держави", "суспільний договір".

Методичне завдання: виписати спільні ознаки для 2-3-х теорій виникнення держави.

Практичне завдання: скласти план відповіді на вказані питання заняття.

Реферати: 1. "Сучасні теорії виникнення держави";

2. "Порівняльна характеристика теорій походження держави".

Тема 4. ІСТОРИЧНІ ТИПИ ДЕРЖАВИ

1. Загальна характеристика типології держав (сутність, підходи, класифікація).

2. Історичні типи держави.
3. Доіндустріальні типи держави:
  - Рабовласницька держава.
  - Феодальна держава.
4. Індустріальні типи держави:
  - Буржуазна держава.
  - Соціалістична держава.
5. Особливості держав з перехідною економікою (постіндустріальні).
6. Функції держав.
7. Внутрішні та зовнішні функції сучасної держави.

Термінологічне завдання: запам'ятати такі поняття як: "тип держави", "функції держави", "типологія держав", "внутрішні функції держави", "зовнішні функції держави".

Методичне завдання: зробити порівняльну характеристику рабовласницької й феодальної держави, буржуазної й соціалістичної держави (накреслити в зошиті).

Практичне завдання: скласти план відповіді на вказані питання семінарського заняття.

Реферати:

1. "Поняття функцій держави, їх класифікація та методи здійснення";
2. "Соціальна, демократична держава: поняття, стан та перспективи розвитку в Україні";
3. "Функції Української держави на сучасному етапі розвитку суспільства";
4. "Проблема типології держав в сучасній світовій науці".

Тема 5. ФОРМИ ДЕРЖАВИ

1. Загальне поняття та характеристика форми держави.
2. Структура (елементи) форми держави.
3. Поняття та види державного правління.
4. Розвиток форми державного правління в Україні.
5. Сутність та основні види державного устрою. Тенденції зміни форми державного устрою України.
6. Поняття та основні види державного (політичного) режиму.
7. Шляхи розвитку форми державного режиму в Україні.

Термінологічне завдання: засвоїти визначення понять: "форма держави", "державне правління", "державний устрій", "державний режим" "республіка", "монархія", "конфедерація", "імперія".

Методичне завдання: складіть у зошиті схему різновидів форм держави в залежності від характеру кожного з 3-х елементів.

Практичне завдання: підготувати план відповіді на питання семінарського заняття.

- Реферати:** 1. "Форма Української держави в конституційних актах та перспективи її розвитку";
2. "Порівняльна характеристика тоталітарної та демократичної держави".

Тема 6. МЕХАНІЗМ ТА АПАРАТ ДЕРЖАВИ

1. Загальна характеристика та поняття механізму і апарату держави.
2. Принципи та риси апарату держав соціально-демократичної орієнтації.
3. Поняття, види та характеристика державних органів.
4. Державні органи України, їх система.
5. Значимість знань про механізм і апарат держави для юристів.
6. Форми та методи взаємодії державних органів України.

Термінологічне завдання: засвоїти такі визначення: "механізм держави", "апарат держави", "орган держави", "державний службовець".

Методичне завдання: складіть у зошиті схему органів Української держави.

Практичне завдання: проаналізуйте чинну Конституцію України і випишіть з неї основні положення, в яких фіксується апарат держави.

- Реферати:** 1. "Роль державного апарату в здійсненні функцій держави";
2. "Значимість інституту державного службовця у розбудові правової держави";

3. “Стан та тенденції розвитку державних органів Української держави”.

Тема 7. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

1. Поняття, структура і загальна характеристика політичної системи суспільства.
2. Держава - центр політичної системи.
3. Співвідношення політичної та державної влади в Україні.
4. Громадські об'єднання, види та засади їхньої діяльності.
5. Роль політичних партій в політичній системі суспільства, їх функції.
6. Форми взаємодії держави з громадськими організаціями.

Термінологічне завдання: вивчити основні поняття до теми: "політична система", "громадські об'єднання", "політична партія", "трудовий колектив", "елементи політичної системи суспільства".

Методичне завдання: оформити схематично структуру політичної організації суспільства.

Практичне завдання: скласти план відповіді на питання семінару.

Реферати: 1. “Політична система суспільства за законодавством України”;
2. “Перспективи розвитку та особливості формування політичної системи в Україні”.

Тема 8. ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК ДОСЯГНЕННЯ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1. Правова держава у світовій класичній думці про державу і праву.
2. Правова держава як основний гарант прав і свобод людини (поняття, ознаки).
3. Вихідні положення сучасної теорії правової держави:
  - закріплення в Конституції та інших законах основних прав людини;
  - верховенство права та закону;
  - взаємовідповідальність особи і держави;
  - правосвідомість і правова культура - умова формування правової держави;
  - сутність та юридичне оформлення розподілу властей;
  - правовий захист особи;
  - незалежність судової влади, її високозначуще становище в суспільстві;
  - неухильне і повсюдне виконання законів і підзаконних актів.

4. Проблеми формування правової держави в Україні:

Термінологічне завдання: засвоїти визначення понять: "правова держава", "держава соціальної демократії", "права", загальнодозвольні принципи.

Методичне завдання: написати альтернативне уявлення щодо ознак правової держави.

Практичне завдання: скласти план відповіді на вказані питання семінару.

Реферати: 1. "Основні напрямки формування правової держави в Україні";

2. "Міжнародно-правові механізми забезпечення прав людини".

Тема 9. ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ. ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ, ГРОМАДЯНИНА

1. Поняття права як загальносоціального явища.
2. Правовий статус особи (людини, громадянина). Різновиди правового статусу.
3. Поняття основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, їх класифікація.
  - 3.1. Особисті права і свободи людини, громадянина;
  - 3.2. Політичні права і свободи людини, громадянина;
  - 3.3. Соціально-економічні та культурні права і свободи людини;
  - 3.4. Фізичні права.
4. Конституційні обов'язки людини, громадянина.
5. Основні права дитини та шляхи їх покращання.
6. Міжнародно-правові заходи та засоби захисту прав людини, нації.

Термінологічне завдання: засвоїти визначення таких понять: "правовий статус особи, громадянина", "права людини", "загальносоціальне право", "особисті права", "фізичні права", "економічні права", "політичні права".

Методичне завдання: складіть схему основних прав громадянина. Проаналізуйте всі випадки застосування слова (терміну) "право" у чинній Конституції України і визначити в якому значенні (соціологічному чи юридичному) це слово вжито.

Практичне завдання: складіть план відповіді на вказані питання до семінарського заняття.

Реферати: 1. "Перспективи вдосконалення механізмів забезпечення прав людини";

2. "Аналіз міжнародно-правових актів щодо прав людини";

3. “Основні тенденції розвитку і забезпечення прав людини”;
4. “Теорія і практика прав людини і громадянина в сучасному світі та Україні – порівняльний аналіз.

Тема 10. ПРАВО - ЮРИДИЧНЕ ЯВИЩЕ (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

1. Поняття права, його властивості, соціальна сутність і призначення.
2. Основна характеристика теорій права.
3. Функції та принципи права, їх поняття.
4. Правові системи, їх характеристика.
5. Правосвідомість і право.
6. Співвідношення економіки, політики і права.
7. Взаємозв'язок держави і права.
8. Ознаки правової держави.

Термінологічне завдання: вивчити визначення таких понять як: "соціальна норма", "право як юридичне явище", "функції права", "принципи права", "норма моралі", "звичаєві норми".

Методичне завдання: скласти схему основних функцій права; проаналізувати всі випадки застосування слова (терміну) “право” у чинній Конституції України і визначити в якому значенні (соціологічному чи юридичному) це слово вжито.

Практичне завдання: складіть план відповіді на вказані питання до семінарського заняття.

- Реферати:** 1. “Плюралізм праворозуміння”;
2. “Значимість принципів права для юридичної практики”;
  3. “Право як цінність сучасної цивілізації”.

Тема 11. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ІНШІ ФОРМИ ПРАВА

Заняття 1.

1. Поняття форми (джерела) права та їх види.
2. Залежність форми права від його типу.
3. Правотворчість: поняття, види, принципи.
4. Стадії правотворчості.
5. Нормативно-правовий акт як основна форма права.
6. Юридичні властивості та види нормативно-правових актів.

Термінологічне завдання: засвоїти визначення понять: "форма права", "нормативно-правовий акт", "правовий звичай", "правовий прецедент", "нормативно-правовий договір", "правотворчість".

Методичне завдання: складіть схему форм (джерел) права, а також схему стадій правотворчості ВРУ.

Реферати: 1. "Судова практика і її значення в процесі правотворення в сучасних умовах";

2. "Правовий звичай як джерело права в Україні: історія і сучасність".

Заняття 2.

1. Закон (поняття, ознаки, види, офіційні джерела обнародування) і його місце в системі нормативно-правових актів.
2. Конституція України - Основний Закон Української держави.
3. Підзаконні нормативно-правові акти державних органів (поняття, види, офіційні джерела обнародування).
4. Підзаконні юридичні акти, які можуть набувати нормативно-правового значення за законодавством України.
5. Інші форми права в Україні.

Термінологічні завдання: засвоїти визначення понять: "закон", "підзаконний акт", "постанова", "декрет".

Практичне завдання: скласти план відповіді на вказані питання семінарського заняття.

Методичне завдання: накресліть схему дії правових актів у просторі, часі та за колом осіб.

Реферати: 1. "Особливості форми права в країнах романо-германської правової сім'ї";

2. "Нормативно-правовий акт - основне джерело романо-германської правової сім'ї".

Тема 12. НОРМИ ПРАВА

1. Норми права (поняття та ознаки).
2. Елементи (структура) правової норми.
3. Види гіпотез, диспозицій, санкцій правових норм.
4. Форми викладу правових норм у статтях нормативно-правових актів.
5. Співвідношення юридичної норми і статті нормативного акту.
6. Види правових норм.

Термінологічне завдання: засвоїти визначення понять: "норма права", "гіпотеза", "диспозиція", "санкція" правової норми.

Практичне завдання: скласти план відповіді на вказані питання заняття.

Методичне завдання: складіть схему різновидів норм права:

- а) на матеріалах КПК України;
- б) на матеріалах ЦПК України;
- в) на матеріалах кодексу про адміністративні правопорушення; г)

на матеріалах Конституції України.

Реферати: 1. “Правові норми та норми моралі: єдність, відмінність, взаємодія, суперечності”;

2. “Сутність норми права та її місце у системі права”.

Тема 13. СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА

1. Правова система (поняття структура).
2. Поняття системи права, характеристика.
3. Галузі та інститути права, поняття та види.
4. Критерії побудови системи законодавства.
5. Система законодавства, поняття і загальна характеристика.
6. Ознаки, що відрізняють систему права від системи законодавства.

Термінологічне завдання: засвоїти визначення таких понять: "правова система", "система права", "система законодавства", "предмет правового регулювання", "метод правового регулювання", "галузь права", "інститут права", "норма права”.

Методичне завдання: накресліть схему галузей сучасного права України.

Практичне завдання: складіть план відповіді на вказані питання семінарського заняття;

визначити до якої галузі права відносяться норми, що регулюють:

- ✓ права і обов'язки студента;
- ✓ відносини між студентами і викладачами;
- ✓ підприємницьку діяльність громадянина.
- ✓ порядок поведінки особи в громадських місцях.

Реферати: 1. “Поділ правових дисциплін на галузі права”;

2. “Основні засоби забезпечення верховенства закону в державному та суспільному житті”;

3. “Система права і система законодавства України: тенденції в сучасних умовах”.

Тема 14. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

1. Поняття, склад та значення правотворчої (законодавчої) техніки для удосконалення законодавства в Україні.
2. Юридична стилістика.
3. Систематизація нормативно-правових актів, їх призначення, форми (способи).
4. Поняття та види інкорпорації нормативно-правових актів.
5. Загальна характеристика кодифікації нормативно-правових актів.
6. Сутність консолідації.

Термінологічне завдання: вивчити визначення таких понять як: "систематизація нормативно-правових актів", "інкорпорація", "кодифікація", "юридична техніка", "юридична стилістика".

Методичне завдання: накресліть схему форм (способів) та різновидів систематизації законодавства.

Практичне завдання: скласти план відповіді на вказані питання семінарського заняття; підберіть, занотуйте приклади:

- а) офіційної та неофіційної інкорпорації;
- б) галузевої та міжгалузевої кодифікації.

Реферати: 1. "Законотворчий процес в Україні";

2. "Значимість українських пам'яток права у державотворчих процесах";
3. "Систематизація законодавства в Україні: стан, шляхи та напрями вдосконалення".

Тема 15. ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

1. Поняття і форми реалізації норм права (використання, виконання, дотримання).
2. Сутність застосування правових норм (поняття, основні риси).
3. Загальні вимоги правильного застосування права.
4. Ознаки та види актів застосування правових норм.
5. Основні стадії застосування правових норм.
6. Аналогія застосування правових норм (аналогія закону та аналогія права) як засіб подолання прогалин у праві.

Термінологічне завдання: засвоїти визначення понять: "правомірна поведінка", "реалізація правових норм", "використання", "виконання", "дотримання", "застосування" норм права, "прогалина в праві", "аналогія закону", "аналогія права".

Методичне завдання: з матеріалів преси, телебачення, радіо наведіть і проаналізуйте приклади недотримання вимог правильного застосування норм права; складіть схеми:

- а) форми реалізації норм права;
- б) видів правозастосувальних актів;
- в) стадій застосування норм права.

Практичне завдання: складіть план відповіді на вказані теоретичні питання заняття.

- Реферат:** 1. "Прогалини в законодавстві та застосування юридичних норм за аналогією";
2. "Реалізація правових норм –ефективний спосіб впливу на суспільні відносини";
3. "Реалізація законодавства: поняття, форми та особливості механізму".

Тема 16. ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

1. Поняття і суть тлумачення юридичних норм та його роль у застосуванні та реалізації права.
2. Види тлумачення-з'ясування.
3. Види тлумачення-роз'яснення.
4. Граматичне та логічне тлумачення права.
5. Офіційне та неофіційне тлумачення права.
6. Поняття, види і юридичні властивості інтерпретаційно-правових актів.

Термінологічне завдання: засвоїти визначення таких понять: "тлумачення норм права", "тлумачення-з'ясування", "тлумачення-роз'яснення", "інтерпретаційно-правовий акт".

Методичне завдання: накресліть схеми видів тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення права.

Практичне завдання: складіть план відповіді на вказані питання семінарського заняття; встановіть, за допомогою якого способу тлумачення (філологічного, систематичного, історичного, цільового) було сформовано правило розуміння правової норми: "Строк позовної давності не застосовується до вимог про виселення із житлового приміщення осіб, що поселилися як піднаймачі, так як ці особи незалежно від строку проживання не набувають право на житлову площу".

- Реферат:** 1. "Конституційний суд як основний, офіційний орган тлумачення права в Україні";
2. "Роль доктринального тлумачення у розвитку права".

Тема 17. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА, ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Поняття правомірної поведінки, її склад та види.
2. Правопорушення: сутність, характерні ознаки та елементи.
3. Види правопорушень.
4. Роль правосвідомості та правової культури у поліпшенні правопорядку.
5. Поняття, характерні риси, підстави та функції юридичної відповідальності.
6. Види юридичної відповідальності.
7. Значення юридичної відповідальності для забезпечення законності та правопорядку

Термінологічне завдання: вивчити поняття: "правомірна поведінка", "правопорушення", "проступок", "злочин", "склад правопорушення", "вина", "юридична відповідальність".

Методичне завдання: вкажіть (письмово):

- а) види кримінальних покарань;
- б) види адміністративних та дисциплінарних стягнень;
- в) види цивільно-правової та матеріальної відповідальності;
- г) види провини.

Практичне завдання: складіть план відповіді на вказані теоретичні питання семінарського заняття

- Реферати:** 1. "Загальна характеристика правопорядку в Україні: причини правопорушень та шляхи їх усунення";
2. "Особливості екологічної відповідальності";
  3. "Тенденції зміни юридичної відповідальності".

Тема 18. ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

1. Поняття, ознаки та види правових відносин.
2. Суб'єктивне юридичне право і юридичний обов'язок.
3. Поняття та види суб'єктів правовідносин.
4. Правоздатність, дієздатність суб'єктів.
5. Об'єкти правовідносин: поняття, види.
6. Юридичні факти: поняття, класифікація.

Термінологічне завдання: засвоїти визначення понять: "правовідносини", "суб'єктивне юридичне право", "юридичний обов'язок", "суб'єкт правовідносин", "правоздатність", "дієздатність", "юридичні факти".

Методичне завдання: наведіть (письмово) приклади правовідносин, що вам найбільше запам'ятались. До якого виду вони належать. Які юридичні факти стали основою для них і що було об'єктом в цих правовідносинах; складіть схеми:

- а) видів правовідносин;
- б) видів суб'єктів правовідносин;
- в) видів об'єктів правовідносин;
- г) видів юридичних фактів.

Практичне завдання: складіть план відповіді на вказані теоретичні питання семінарського заняття.

Реферат: 1. “Загальна характеристика юридичної особи”.

2. “Правовідносини як особлива форма суспільних відносин: поняття, ознаки, структура”.

Тема 19. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЙОГО МЕХАНІЗМ

1. Загальна характеристика правового регулювання.
2. Поняття, предмет, способи, типи правового регулювання.
3. Стадії правового регулювання.
4. Механізм правового регулювання та його елементи.
5. Ефективність правового регулювання суспільних відносин та напрямки його поліпшення.
6. Місце та роль держави у забезпеченні функціонування механізму правового регулювання.

Термінологічне завдання: засвоїти визначення понять: "правове регулювання", "предмет правового регулювання", "метод (спосіб) правового регулювання", "механізм правового регулювання", "тип правового регулювання".

Методичне завдання: накресліть (письмово) схему ознак якості правового регулювання.

Практичне завдання: складіть план відповіді на вказані теоретичні питання семінарського заняття.

Реферат: 1. “Основні напрямки діяльності державних органів України щодо покращання якості правового регулювання”.

2. “Юридичний механізм реалізації законодавства”.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ З ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

1. Поняття і система юридичної науки.
2. Система правових наук та їх характеристика.
3. Функції юридичної науки, її завдання на сучасному етапі державно-правової розбудови України.
4. Методи вивчення державно-правових явищ.
5. Предмет і поняття теорії держави і права.
6. Загальна характеристика теорії держави і права та місце цієї науки в системі правознавства, її практична значимість.
7. Поняття і сутність права як загальносоціального та спеціально-соціального явища. Його різновиди.
8. Методи загальної теорії держави і права.
9. Взаємозв'язок теорії держави і права з іншими юридичними науками.
10. Роль навчального курсу загальної теорії держави і права у підготовці юриста.
11. Функції теорії держави і права.
12. Національні держави як результат здійснення основного права нації (народу) на самовизначення.
13. Загальне поняття та ознаки держави.
14. Влада та її види. Особливості державної влади.
15. Суверенітет держави, його співвідношення із суверенітетом нації, народу.
16. Поняття і сутність держави соціально демократичної орієнтації.
17. Значення знань про сутність держави.
18. Основні ознаки держави за чинною Конституцією України.
19. Причини виникнення держави. Особливості її виникнення у різних народів світу.
20. Загальні закономірності виникнення держави.
21. Особливості процесів державотворення в сучасних умовах.
22. Сутність та основні ознаки держави соціальної демократії.
23. Практичне значення знань про сутність сучасних держав для процесу державотворення в Україні.
24. Держава і громадянське суспільство.
25. Загальна характеристика громадянського суспільства.
26. Основні напрямки зовнішньої політики України в сучасних умовах.
27. Сучасні теорії виникнення держави.
28. Психологічна теорія виникнення держави.
29. Марксистсько-ленінська теорія виникнення держави.
30. Патріархальна теорія виникнення держави.
31. Теологічна теорія виникнення держави

32. Теорія насильства.
33. Договірна теорія виникнення держави.
34. Ознаки, які відрізняють державу від інших організацій в суспільстві.
35. Ознаки, які відрізняють державну владу від влади первісного соціально однорідного суспільства.
36. Типологія держав.
37. Загальна характеристика рабовласницької держави.
38. Загальна характеристика феодалної держави.
39. Загальна характеристика буржуазної держави.
40. Основні завдання сучасної цивілізованої держави.
41. Поняття правової держави та її ознаки.
42. Внутрішні функції держави.
43. Зовнішні функції держави.
44. Загальне поняття та елементи форми держави.
45. Форма Української держави за Конституцією України.
46. Поняття державного правління. Види форм правління сучасних держав.
47. Основні юридичні властивості республіки та монархії.
48. Порівняльний аналіз парламентської, президентської та парламентсько-президентської республік.
49. Поняття державного устрою, види устрою сучасних держав.
50. Основні ознаки федерації.
51. Основні ознаки конфедерації та унітарної держави.
52. Порівняльний аналіз унітарної, федеративної та конфедеративної держав.
53. Поняття державного (політичного) режиму. Види державних режимів.
54. Основні ознаки демократичного та антидемократичного режиму.
55. Механізм держави та його структура.
56. Загальна характеристика апарату держави.
57. Принципи формування і діяльності апарату сучасної держави.
58. Поняття та структура політичної системи суспільства.
59. Елементи політичної системи України.
60. Громадські об'єднання в політичній системі суспільства.
61. Загальна характеристика Закону України "Про об'єднання громадян".
62. Підстави та порядок заборони діяльності об'єднань громадян, передбачений чинною Конституцією.
63. Політичні партії, (поняття і види).
64. Місце та роль громадських організацій у політичній системі суспільства.
65. Конституційне право громадян на об'єднання в політичні партії та громадські організації.

66. Правові форми взаємовідносин держави і громадських об'єднань.
67. Держава - базовий елемент політичної системи суспільства.
68. Трудові колективи в політичній системі суспільства.
69. Органи громадської самодіяльності.
70. Правові форми взаємовідносин держави і комерційних корпорацій.
71. Взаємозв'язок держави і права.
72. Юридичне оформлення сучасної держави.
73. Поняття та ознаки державного суверенітету.
74. Органи державної законодавчої влади в Україні.
75. Органи державної виконавчої влади в Україні.
76. Судові органи в Україні.
77. Місце і роль конституційного суду в суспільстві.
78. Державні органи України за Конституцією України.
79. Нормативно-правова база діяльності державних органів України.
80. Місце та роль місцевого самоврядування в системі державних органів влади України.
81. Перспективи розвитку місцевого самоврядування в Україні.
82. Конституція України - передумова побудови соціальної, демократичної, правової держави.
83. Правова держава як держава соціальної демократії.
84. Поняття соціальної демократії. Види демократії.
85. Функції держави (поняття та види).
86. Функції держави за Конституцією України.
87. Поняття і види державних органів, їх характеристика.
88. Методи здійснення функцій держави та напрямки державної діяльності.
89. Сутність загальнодозвільних принципів права.
90. Практична значимість знань про державний апарат.
91. Проблеми формування правової держави в Україні.
92. Функції і принципи, форми та інститути демократії.
93. Загальна характеристика Української держави за Конституцією України.
94. Основні права людини: поняття, класифікація, напрямки розвитку.
95. Основні права дитини.
96. Основні права нації.
97. Правовий (юридичний) статус особи: поняття, види, склад, значення.
98. Особливості і тенденції розвитку правового статусу особи у державах соціально-демократичної орієнтації.
99. Права людини і громадянина за Конституцією України.
100. Обов'язки людини і громадянина за Конституцією України.
101. Конституція України про свободи людини і громадянина.

102. Міжнародні механізми захисту прав людини.
103. Загальна характеристика міжнародної хартії прав людини.
104. Основні положення Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (Рада Європи, Рим - 1950р.).
105. Основні сучасні концепції держави.
106. **Наукові концепції про походження права.**
107. Теорія природного права.
108. Теорія позитивного права.
109. Соціологічна теорія права.
110. Історична теорія права.
111. Плюралізм праворозуміння в юридичній науці.
112. Поняття і ознаки права.
113. Причини виникнення права.
114. Поняття права в суб'єктивному і об'єктивному значеннях.
115. Функції об'єктивного юридичного права: загальне поняття, види.
116. Принципи права: поняття, різновиди та їх роль у правовому регулюванні суспільних відносин.
117. Верховенство права і закону.
118. Право як юридичне (державно-вольове) явище: поняття, сутність.
119. Поняття об'єктивного юридичного права.
120. Право приватне і публічне.
121. Правова свідомість: поняття, сутність, склад.
122. Взаємозв'язок правосвідомості й об'єктивного юридичного права.
123. Поняття правової культури особи, її значення для формування правової держави в Україні.
124. Правовий нігілізм: витоки, перспективи усунення в Україні.
125. Правова культура: поняття, структура, становлення і розвиток.
126. Поняття історичного типу права. Види типів права. Сутність права держав соціально-демократичної орієнтації.
127. Форми (джерела) об'єктивного права: поняття, види.
128. Зв'язок і співвідношення форми (джерела) об'єктивного юридичного права і його історичного типу.
129. Взаємозв'язок держави і об'єктивного юридичного права. Правові форми виконання функцій держави.
130. Взаємозв'язок економіки й об'єктивного юридичного права.
131. Співвідношення політики й об'єктивного юридичного права.
132. Зв'язок права з іншими соціальними явищами (мораль, справедливість, релігія тощо).
133. Поняття і види соціальних норм.
134. Ознаки, які відрізняють правові норми від інших соціальних норм у соціально-неоднорідному суспільстві.

135. Співвідношення правових і корпоративних норм.
136. Загальне поняття норм моралі та їхня відмінність від правових норм.
137. Поняття та загальні ознаки норм права.
138. Право і закон.
139. Структура норми права.
140. Класифікація норм права. Загальна характеристика їх видів.
141. Регулятивні і правоохоронні норми, їхні різновиди.
142. Норми матеріального і процесуального права.
143. Форми викладу юридичних норм у нормативно-правових актах.
144. Співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту.
145. Система права: поняття і специфічні ознаки. Формування системи права України.
146. Поняття предмета і методу правового регулювання.
147. Система законодавства України: поняття і структура.
148. Поняття галузі права та інституту права, їх види.
149. Загальна характеристика галузей права України.
150. Система права та система законодавства в їх співвідношенні.
151. Правова система: поняття, склад, фактори формування і розвитку.
152. Різновиди сучасних правових систем.
153. Основні риси судово-прецедентної правової системи.
154. Особливості нормативно-актної правової системи.
155. Характеристика мусульманської системи права.
156. Поняття правотворчості та її співвідношення з процесом правоутворення.
157. Функції і принципи правотворчості.
158. Види і форми правотворчості.
159. Стадії правотворчості.
160. Систематизація нормативно-правових актів (поняття, необхідність, значення, способи).
161. Сутність інкорпорації нормативно-правових актів, їх види.
162. Поняття кодифікації нормативно-правових актів, їх види.
163. Нормативно-правовий акт як основна форма об'єктивного юридичного права.
164. Поняття нормативно-правового акту і його відмінність від актів застосування права.
165. Закони: поняття, основні властивості, види.
166. Загальна характеристика Конституції України.
167. Конституція України, її основні риси і місце в системі права.
168. Значимість Конституції України у державно – правовому житті суспільства.

169. Конституція України як гарант державності.
170. Пряма дія Конституції України.
171. Підзаконні нормативно-правові акти України (поняття, види).
172. Специфічні юридичні акти в Україні, які можуть набувати нормативно-правового значення.
173. Чинність нормативно-правових актів у просторі та щодо кола осіб.
174. Чинність нормативно-правових актів у часі.
175. Поняття реалізації правових норм, їх форми та значення.
176. Поняття й загальні вимоги правильного застосування правових норм.
177. Акти застосування норм права, їх види та значення.
178. Прогалини у праві. Аналогія закону і аналогія права.
179. Тлумачення правових норм: поняття, види, роль у застосуванні і реалізації таких норм.
180. Тлумачення-роз'яснення правових норм: поняття, призначення, види.
181. Тлумачення-з'ясування правових норм: поняття, призначення, види.
182. Сутність офіційного тлумачення норм права.
183. Інтерпретаційно-правові акти: поняття, види, юридичні властивості.
184. Юридичні факти: поняття, значення, класифікація.
185. Правові презумпції та фікції: поняття, види, значимість.
186. Правові відносини: поняття, ознаки, види.
187. Об'єкти та суб'єкти правовідносин: поняття, значення, види.
188. Юридична правоздатність та дієздатність, деліктоздатність (поняття, сутність, значення).
189. Громадяни як суб'єкти правовідносин.
190. Державні органи, організації, суспільні утворення як суб'єкти правових відносин. Поняття юридичної особи.
191. Право і примус.
192. Поняття правомірної поведінки та її види.
193. Правопорушення: поняття, види, склад.
194. Причини правопорушень (поняття, види), шляхи і способи їх послаблення та усунення.
195. Поняття і основні ознаки юридичної відповідальності.
196. Основні види юридичної відповідальності у відповідності з законодавством України.
197. Принципи встановлення та застосування юридичної відповідальності. Стадії юридичної відповідальності.

198. Функції та цілі юридичної відповідальності в державах соціально-демократичної орієнтації.
199. Поняття законності як багатоаспектного політико-правового явища.
200. Законність і правопорядок: поняття, основні ознаки, значення.
201. Принципи законності у сучасних державах соціально-демократичної орієнтації.
202. Поняття гарантій законності, їх види та значення.
203. Поняття правопорядку, його співвідношення з суспільним порядком і законністю.
204. Поняття правового регулювання. Сфери та межі правового регулювання.
205. Стадії і основні елементи механізму правового регулювання.
206. Техніка правового регулювання. Її види та значення.
207. Якість правового регулювання (цінність, економічність, ефективність).
208. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права.
209. Сутність ефективності правового регулювання та механізм його забезпечення.
210. Процедура використання міжнародно-правових принципів і норм щодо прав людини у державно-юридичній практиці (поняття, механізм, стадії).

Курсові роботи
з теорії держави і права для студентів I курсу спеціальності
"Правознавство"

1. Загальнотеоретична характеристика правознавства як юридичної науки.
2. Методологія юридичної науки: поняття, види і характеристика методів юридичного пізнання.
3. Поняття, предмет, методи теорії держави і права.
4. Основні завдання, функції теорії держави і права та значення цього курсу для підготовки юристів.
5. Права нації (народу): поняття, види. Юридичні гарантії їхнього забезпечення.
6. Основні права та свободи людини (поняття, види, принципи, міжнародно-правовий та державний захист).
7. Право людини на життя і проблеми його юридичного забезпечення в Україні.
8. Виникнення та формування міжнародних стандартів у галузі прав людини.
9. Захист прав дитини в міжнародних та національних правових актах.
10. Проблеми захисту прав, свобод людини в Україні.
11. Захист основних прав і свобод людини в Європейській конвенції з прав людини.
12. Соціальні норми, їх характерні риси та роль у правовому регулюванні суспільних відносин.
13. Місце права у системі соціальних норм.
14. Правова держава у світовій класичній думці про державу і право.
15. Правова держава (сутність, значення). Шляхи формування її в Україні.
16. Загальнотеоретична характеристика принципу розподілу державної влади (сутність та засоби його реалізації).
17. Поняття, ознаки, передумови виникнення та соціальна сутність держави.
18. Суверенітет держави, його співвідношення із суверенітетом нації, народу.
19. Типологія держав. Основні причини зміни типів держав та їх загальна характеристика.
20. Загальні закономірності виникнення держави. Особливості її виникнення у різних народів.
21. Причини виникнення держави, порівняльна характеристика наукових теорій про походження держави.

22. Загально – теоретична характеристика громадянського суспільства: сутність, ознаки, значимість.
23. Проблеми відродження національної держави в Україні.
24. Суспільство і держава (співвідношення, спільність та відмінність ознак).
25. Визначення сутності держави в працях видатних українських юристів (Б. Кістяківського, С. Дністрянського, Л. Окіншевича, О. Єфименка та ін.)
26. Функції держави (поняття, види). Основні функції Української держави.
27. Державний суверенітет як важлива ознака держави.
28. Форма держави (сутність, елементи, види). Основні напрямки удосконалення форми Української держави.
29. Тенденції розвитку форми держави на сучасному етапі.
30. Юридичне закріплення форми держави в конституційних актах України.
31. Порівняльний аналіз унітарної, федеративної та конфедеративної держав.
32. Порівняльний аналіз парламентської, президентської та парламентсько–президентської республік.
33. Загальнотеоретична характеристика СНД як міждержавного утворення.
34. Загальне поняття, сутність та роль механізму та апарату держави у виконанні її функцій.
35. Державні органи України та їх юридичне оформлення.
36. Правові основи діяльності правоохоронних органів України.
37. Місце та роль Конституційного Суду в єдиній системі судочинства.
38. Характерні риси та основні напрямки розвитку інституту президентства в Україні.
39. Юридичне закріплення правового статусу державного службовця в Україні: ознаки, повноваження, функції та види.
40. Місце правоохоронних органів у механізмі держави.
41. Характерні ознаки розвитку політичної системи України.
42. Основні організаційно-правові форми діяльності представницьких органів державної влади в умовах ринкової економіки.
43. Держава - ядро політичної системи. Її зв'язок з іншими суб'єктами політичної системи.
44. Політичні партії як елемент політичної системи. Загальна характеристика політичних партій України.
45. Місце та роль громадських організацій у політичній системі суспільства.
46. Політична система сучасної України.

47. Правові форми взаємовідносин держави і комерційних корпорацій.
48. Проблеми організації місцевого самоврядування в Україні (діяльність, правовий статус, і відповідальність органів та посадових осіб).
49. Місце, роль та значущість демократії в будівництві Української держави.
50. Правові форми взаємовідносин держави і громадських об'єднань.
51. Порядок формування та повноваження правоохоронних органів за чинною Конституцією України.
52. Співвідношення держави і особи (загальнотеоретична характеристика).
53. Загальна характеристика права (сутність, функції, ознаки).
54. Основні принципи права (загально-правові, міжгалузеві, галузеві).
55. Співвідношення об'єктивного та суб'єктивного права.
56. Основні шляхи забезпечення дії принципу верховенства права.
57. Зв'язок права та інших соціальних явищ (справедливості, моралі, свідомості, релігії тощо).
58. Право і закон: загально – теоретична характеристика.
59. Загальна характеристика приватного і публічного, матеріального та процесуального права.
60. Сутність, функції, принципи, форми та інститути демократії.
61. Історична типологія об'єктивного юридичного права. Сутність права держав соціально-демократичної орієнтації.
62. Державно-правові погляди М.С. Грушевського.
63. Державно-правові ідеї І.Я. Франка.
64. Політико-правові ідеї Т.Г. Шевченка.
65. Державно-правові погляди В.В. Винниченка.
66. Сутність держави і права у працях С.Дністрянского.
67. Тенденція розвитку форм (джерел) права (загальнотеоретична характеристика).
68. Нормативно-правові акти: поняття, ознаки, види. Їх відмінність від індивідуальних юридичних актів.
69. Закон як форма права (поняття, ознаки, види, властивості) та їх значення в умовах правової держави.
70. Правовий (судовий) прецедент - основне джерело англосаксонської системи права.
71. Загальна характеристика Конституції України як Основного закону держави.
72. Характерні особливості чинної Конституції України.
73. Специфічні юридичні акти, що набувають нормативно-правового значення.
74. Дія нормативно-правових актів у часі, в просторі та за колом осіб.
75. Порівняльний аналіз наукових теорій походження права.

76. Поняття та сутність права у наукових працях Б. О. Кістяківського.
77. Загальна характеристика підзаконних нормативних актів України.
78. Загальнотеоретична характеристика системи права і системи законодавства.
79. Система права: поняття, основні риси, елементи. Головні чинники утворення галузей права.
80. Основні правові системи сучасності. Шляхи розвитку права в Україні.
81. Загальна характеристика романо-германської правової системи.
82. Основні ознаки та особливості функціонування англосаксонської правової системи.
83. Мусульманська система права (загальнотеоретична характеристика).
84. Значимість норм права і моралі у регулюванні суспільних відносин.
85. Норми права (сутність, структура, види) та юридична практика.
86. Правотворчість (поняття, види, форми, принципи) та заходи по її вдосконаленню.
87. Систематизація нормативно-правових актів: поняття, способи, види.
88. Законність (поняття, принципи, гарантії і значущість) та основні напрямки її вдосконалення в сучасний період.
89. Поняття, основні ознаки, види та структура правовідносин. Юридичні факти.
90. Правова культура - елемент формування державного службовця
91. Правова свідомість: поняття, склад. Взаємозв'язок правосвідомості та права.
92. Суб'єкти права (сутність, класифікація), їхня правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.
93. Застосування юридичних норм, як особлива форма його реалізації.
94. Тлумачення правових норм (поняття, способи та види).
95. Види і роль тлумачення в процесі застосування права.
96. Інтерпретаційно-правові акти: сутність, види, властивості.
97. Прогалини в законодавстві та застосування юридичних норм за аналогією.
98. Правовий статус громадянина (поняття, зміст, принципи, значення) та його розвиток у сучасних умовах.
99. Теоретична характеристика правопорушення, причини правопорушення та шляхи їх подолання.
100. Юридична відповідальність (поняття, види, функції, стадії).
101. Проблеми "смертної кари" (загальнотеоретична характеристика).
102. Правове виховання (поняття, види, значення) та заходи по його покращанню в сучасних умовах.
103. Поняття правової культури особи, її склад та значення. Заходи та засоби формування правової культури у суспільстві.

104. Загальна характеристика сучасних теорій права.
105. Теорія природного права.
106. Соціологічна теорія права.
107. Теорія позитивного права.
108. Психологічна теорія права.
109. Історична теорія права.
110. Судові та інші гарантії захисту прав і свобод громадян України.
111. Співвідношення економіки, політики і права.
112. Порівняльне право знавство як напрям сучасної юридичної думки.
113. Правове регулювання суспільних відносин: поняття, види, стадії, типи.
114. Ефективність правового регулювання суспільних відносин та його механізм.
115. Причини правопорушень у сучасній Україні та шляхи їх подолання.
116. Проблема застосування у праві дозволів і заборон, примусу.
117. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права.
118. Значимість юридичної відповідальності для покращання законності та правопорядку.
119. Тенденції розвитку правової освіти і науки в Україні.
120. Основні напрямки правової реформи в Україні.

ЗМІСТ

Стор.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 1	
Загальнотеоретична характеристика правознавства як юридичної науки. Поняття, предмет, функції і структура юридичної науки.....	4
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 2	
Загальне поняття, предмет, методологія та функції теорії держави і права, їх практична значущість.....	9
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 3	
Методологія дослідження держави і права	
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 4	
Походження, сутність та основні риси держави.....	17
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 5	
Загальна характеристика теорій походження держави. Теорія сучасної держави.....	27
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 6	
Тип і функції держави - основні характеристики соціальної сутності держави.....	34
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 7	
Форми держави.....	44
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 8	
Механізм та апарат держави.....	58
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 9	
Політична система суспільства та держава.....	65
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 10	
Правова сутність та характерні ознаки правової держави.....	104
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 11	
Держава, право та особа.....	111

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 12	
Поняття, походження права, сучасне праворозуміння.....	125
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 13	
Соціальна цінність, принципи та функції права.....	138
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 14	
Норми права в системі нормативного регулювання.....	144
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 15	
Правоутворення та форми (джерела) права.....	157
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 16	
Система права та систематизація нормативно-правових актів.....	167
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 17	
Реалізація права.....	177
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 18	
Тлумачення правових норм.....	184
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 19	
Законність і правопорядок.....	191
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 20	
Правомірна поведінка. Юридична відповідальність.....	199
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 21	
Правосвідомість і правова культура.....	212
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 22	
Правові відносини.....	220
ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ № 23	
Правове регулювання суспільних відносин та його механізм.....	227
Список використаних джерел.....	231
Навчально-методичні матеріали з курсу ”Теорія держави і права”.....	246

Навчальний посібник

КРАВЧУК Микола Володимирович
Теорія держави і права (опорні конспекти)

Здано до складання 2006 року. Підписано до друку 18.12.2006.

Наклад 3000. Замовне.

Оригінал-макет виготовлений ТОВ "Атіка"